

AGATHA CHRISTIE

MURDER
ON THE
ORIENT
EXPRESS

A NOVEL

АГАТА КРИСТІ

ВБИВСТВО
у
«СХІДНОМУ
ЕКСПРЕСІ»

РОМАН

ХАРКІВ **КЛУБ**
2017 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЯ

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)
К82

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Translation entitled «Вбивство у “Східному експресі”»
© 2017 Agatha Christie Limited. All rights reserved

“Murder On The Orient Express”
© 1934 Agatha Christie Limited. All rights reserved

Перекладено за виданням:
Christie A. Murder On The Orient Express : A Novel /
Agatha Christie. — London : HarperCollins, 2013. — 282 р.

Переклад з англійської *Надії Хаєцької*

AGATHA CHRISTIE® MURDER
ON THE ORIENT EXPRESS® and
POIROT® are registered trademarks
of Agatha Christie Limited in the UK
or elsewhere. All rights reserved

“MURDER ON THE ORIENT EX-
PRESS” film artwork © 2017, Twen-
tieth Century Fox Film Corporation.
All Rights Reserved

© Nemiro Ltd, видання українською
мовою, 2017

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейно-
го Дозвілля», художнє оформлен-
ня, 2017

ISBN 978-617-12-3996-8 (PDF)

М.Е.Л.М.¹, Арпачійя, 1933 рік

¹ *Максу Едгару Люсьєну Мелловану, другому чоловіку Агати Крісті. (Тут і далі прим. перекл., якщо не вказано інше.)*

Частина перша

ФАКТИ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Важливий пасажир у Таврському експресі

Зимовий ранок, п'ята година, Сирія. Уздовж платформи в місті Алеппо розтягнувся потяг, котрий у залізничних путівниках велично називався Таврським експресом. Він складався з кухні, вагона-ресторану, спального вагона та двох пасажирських вагонів місцевого сполучення.

Біля підніжки спального вагона стояв молодий французький лейтенант у розкішному однострої, бесідуючи з невисоким чоловіком, закутаним по самі вуха, у якого з-під одягу виднілись тільки частина червоного носа та кінчики закручених догори вусиків.

Було достобіса зимно, і хоча проваджати помітного незнайомця не належало до справ приємних, лейтенант Дюбоск мужньо виконував свій обов'язок. Із його рота линули вишукані фрази досконалою французькою. Хоча він, по суті, не розумів, що ж, власне, відбувалося. Так, лише чутки, як завше буває в таких випадках. Роздратування генерала ставало щоразу сильнішим. А тоді прибув цей чужинець-бельгієць, здається, із самої Англії. Минув тиждень, вельми напружений і дивний. А тоді дещо сталося. Один дуже відомий офіцер наклав на себе руки, інший пішов у відставку, і похмурі обличчя раптово втратили свою стурбованість, а деякі військові

обмеження було послаблено. А генерал, генерал того самого лейтенанта Дюбоска, аж наче помолодшав років на десять.

Дюбоск почув випадково частину розмови генерала з чужинцем. «Ви врятували нас, *mon cher*¹, — розчулено сказав генерал, його знамениті сиві вуса тремтіли. — Ви врятували честь французької армії, запобігли значному кровопролиттю! Чим я можу віддячити вам за те, що вислухали моє прохання? Подолали такий далекий шлях...»

На що чужинець (то був мсьє Еркюль Пуаро) гречно відповів: «Чи ж годен я забути, як ви колись врятували мені життя?» Генерал заперечив, мовляв, його заслуги перебільшені, а потім, згадавши Францію, Бельгію, славу, честь та інші споріднені речі, вони щиро обнялися, і на тім їхня бесіда скінчилась.

Що ж там все-таки сталося, лейтенант Дюбоск так і не допетрав, наразі він мав посадити мсьє Пуаро на Таврський експрес, і виконував це доручення старанно і завзято, як і належало молодому офіцерові з перспективою кар'єрного зростання.

— Сьогодні неділя, — сказав лейтенант Дюбоск. — У понеділок, тобто завтра ввечері, ви будете в Стамбулі.

Це він мовив уже не вперше. Такі повторення притаманні розмовам на платформі перед відправленням потяга.

— Саме так, — погодився Пуаро.

¹ Мій дорогий (*фр.*).

— Гадаю, ви маєте намір залишатися там на кілька днів?

— *Mais oui*¹. Я ще не був у Стамбулі. Було б шкода проминути його... *comme ça*². — Він клацнув пальцями, щоб висловити це чіткіше. — Немає потреби квапитися... Я залишуся там на кілька днів як турист.

— *La Sainte Sophie*³, дуже красиве місце, — зауважив лейтенант Дюбоск, який ніколи його не бачив.

На платформу дмухнуло холодним вітром. Обоє чоловіків зіщулилися. Лейтенант Дюбоск нишком поглянув на годинник. За п'ять хвилин п'ята... Ще п'ять хвилин!

Збентежившись, що супутник міг помітити цей нетерплячий погляд, спробував відновити бесіду.

— У цю пору року небагато подорожують, — сказав він, кивнувши на вікна спального вагона.

— Саме так, — погодився Пуаро.

— Сподіватимемося, що у Таврських горах не замете.

— Таке трапляється?

— Іноді. Але не цього року.

— Тоді залишається сподіватися, — сказав мсьє Пуаро. — Новини погоди з Європи не вельми втішні.

— Навіть кепські. На Балканах повно снігу.

— Чув, що й у Німеччині також.

¹ Саме так (*фр.*).

² От-от (*фр.*).

³ Свята Софія (*фр.*). Ідеться про Собор Святої Софії у Стамбулі.

— *Eh bien*¹, — швидко сказав лейтенант Дюбоск, щоб попередити ще одну паузу. — Завтра ввечері, о дев'ятнадцятій сорок будете в Константинополі.

— Так, — сказав мсьє Пуаро, і відчайдушно продовжив: — *La Sainte Sophie*, кажуть, дуже гарна.

— Розкішна, повірте мені.

Над ними, у віконці одного зі спальних вагонів відсунулися шторки й звідти визирнула молода жінка.

Мері Дебенгем майже не спала відтоді, як минулого четверга вирушила з Багдада. Ні в потягу до Кіркуку, ні в кімнаті відпочинку в Мосулі, ні минулої ночі в потягу вона так і не виспалася. Утомившись лежати без сну в спекотній задусі купе, змусила себе встати і тепер виглядала з вікна.

Начебто Алеппо. Звісно ж, нічого цікавого. Просто довга, погано освітлена платформа, чути, як сперечаються араби. Під вікном двоє чоловіків розмовляють французькою. Один із них французький офіцер, а інший — невеликий чоловічок з величезними вусами. Вона ледь усміхнулася. Ніколи в житті вона не бачила когось настільки закутаного. Напевно, надворі дуже холодно. Ось чому в потягу так накочегарили. Вона спробувала відчинити вікно, але воно не піддавалося.

До чоловіків підійшов провідник спального вагона й повідомив їм, що потяг от-от рушить. Мсьє було б краще піднятися у свій вагон. Маленький чоловічок під-

¹ По вагонах, мсьє (*фр.*).

няв свого капелюха. Оце-то голова, як справжнісіньке яйце! Попри свою стурбованість Мері Дебенгем розсміялася. Кумедний чоловічок. Із тих, кого ніколи не сприймаєш серйозно.

Лейтенант виголошував свою прощальну промову. Він підготував її заздалегідь і притримав до останньої хвилини. Чудові та дуже вишукані слова. Відмовляючись здаватися, мсьє Пуаро відповідав тим же.

— *Envoiture, Monsieur*¹, — втрутився провідник спального вагона.

Показуючи неприховане небажання їхати, мсьє Пуаро піднявся у потяг. Провідник попрямував за ним. Мсьє Пуаро помахав рукою. Лейтенант Дюбоск віддав честь. З пронизливим скреготом потяг повільно рушив.

— *Enfin!*² — пробурмотів мсьє Еркюль Пуаро.

— Бр-р-р-р, — сказав лейтенант Дюбоск, аж тепер зрозумівши, наскільки він замерз.

— *Voila, Monsieur*³. — Театральним жестом провідник показав Пуаро красу його спального вагона й акуратність складеного багажу. — Невеличку валізу мсьє я помістив сюди.

Його протягнута рука на щось натякала. Еркюль Пуаро вклав туди складену банкноту.

¹ Ну (*фр.*).

² Нарешті (*фр.*).

³ От, мсьє (*фр.*).

— *Merci, Monsieur*¹. — Провідник заговорив швидко і діловито. — Квитки мсьє у мене. Також я попрошу ваш паспорт. Мсьє сходить у Стамбулі, так?

Пуаро кивнув.

— Здається, тепер люди подорожують неохоче? — запитав він.

— Ні, мсьє. У вагоні ще тільки двоє пасажирів. Обое англійці. Полковник з Індії та молода англійська леді з Багдада. Мсьє щось потрібно?

Мсьє замовив пляшку мінеральної води «Пер'є».

П'ята година ранку — незручний час для початку поїздки потягом. Ще дві години до світанку. Розуміючи, що цієї ночі він так і не поспав і що делікатну місію успішно завершено, Пуаро згорнувся калачиком у кутку і заснув.

Коли він прокинувся, було о пів на десяту, і він попрямував у вагон-ресторан у пошуках гарячої кави.

Там була тільки одна відвідувачка, без сумніву, та молода англійка, про яку згадував провідник. Вона була висока, струнка, чорнява, років двадцяти восьми. У тому, як вона снідала та як звеліла офіціантові принести їй ще кави, відчувалась діловитість, що вказувала на те, що ця панянка добре знає світ та звикла подорожувати. Вона була одягнена в темний дорожній костюм із тонкої тканини, що ідеально пасував до спеки в потягу.

Не знайшовши цікавішого заняття, мсьє Еркюль Пуаро непомітно спостерігав за пасажиркою.

¹ Дякую, мсьє (фр.).

У нього склалась думка, що це одна з тих молодих жінок, які без проблем подбають про себе, де б вони не перебували. Врівноважена та компетентна. Йому більше сподобалась строга правильність її рис та ніжна блідість шкіри. Сподобалась глянцева чорнява голівка з елегантними завитками та її очі — спокійні, сірі й незворушні. Однак, вирішив Пуаро, вона була надто компетентна, щоб назвати її *jolie femme*¹.

Згодом у вагон-ресторан увійшов другий пасажир. Високий чоловік віком сорока-п'ятдесяти років, худорлявий, засмаглий, злегка посивілий на скронях.

— Полковник з Індії, — промовив про себе Пуаро. Прибулий злегка вклонився дівчині.

— Доброго ранку, міс Дебенгем.

— Доброго ранку, полковнику Арбатнот.

Полковник стояв, поклавши руку на стілець поруч дівчини.

— Не заперечуєте? — запитав він.

— Звісно, ні. Сідайте.

— Ну, розумієте, за сніданком говорять небагато.

— Сподіваюся. Але я не кусаюся.

Полковник сів.

— Бой! — гукнув він офіцерським голосом і замовив яйця та каву.

Його погляд на мить затримався на Еркюлеві Пуаро, а потім байдуже рушив далі. Пуаро, який безпомилково

¹ Красива жінка (*фр.*).

читав думки англійців, знав, що той чоловік собі подумав: «Просто якийсь клятий іноземець».

Вірні своїй національності, англійці були не надто говірки. Вони обмінялися кількома короткими фразами, і незабаром дівчина встала та пішла у своє купе.

Під час обіду ті двійко знову сіли за один стіл і знову повністю ігнорували присутність третього пасажира. Розмова стала жвавішою, ніж за сніданком. Полковник Арбатнот говорив про Пенджаб та іноді розпитував дівчину про Багдад, де вона, як з'ясувалося, працювала гувернанткою. У ході бесіди вони виявили, що мають спільних друзів, що одразу ж зробило їхні стосунки привітнішими і теплішими. Вони обговорювали старого Томмі Якогось-то та Джеррі Якогось-ще. Полковник поцікавився, чи їде вона просто в Англію, чи зупиниться в Стамбулі.

— Ні, прямісінько в Англію.

— Шкода, правда?

— Я вже їхала цим маршрутом два роки тому, і тоді провела в Стамбулі три дні.

— А, розумію. Ну, мушу зізнатися, що дуже радий це чути, адже я також їду в Англію.

Сказавши це, він незграбно вклонився, ледь почервонівши.

— А наш полковник залюбливий, — подумав Еркюль Пуаро, звеселівшись. — У потягу це так само небезпечно, як і під час морської подорожі!

Міс Дебенгем байдуже відповіла, що це було б дуже мило. Її манери були стриманіші.

Пуаро помітив, що полковник провів її до купе. Незабаром потяг проїжджав повз величні краєвиди Тавру. Коли ця пара стояла поруч, дивлячись униз, на Кілікійські ворота, дівчина раптом зітхнула. Пуаро, який стояв неподалік, почув її шепіт:

— Як тут гарно! Я хотіла б... Хотіла б...

— Прошу?

— Якби я могла насолоджуватися цим!

Арбатнот не відповів. Його квадратне підборіддя здавалося ще суворішим та напруженішим.

— Бог свідок, я хотів би, щоб ви не мали до цього стосунку! — сказав він згодом.

— Тс-с-с, будь ласка, тихіше.

— О! Усе гаразд. — Він роздратовано глянув у бік Пуаро. Потім продовжив: — Але мені не подобається те, що ви працюєте гувернанткою, змушені бути на побігеньках тиранічних матерів і їхніх набридливих баламутів.

Вона засміялася, наче на мить втратила самовладання.

— О! Ви не маєте так думати. Зацькована гувернантка — це міф. Запевняю вас, що це батьки мене бояться.

Вони більше не розмовляли. Арбатноту, напевно, було соромно за свій сплеск емоцій.

— Я був свідком дивної невеличкої комедії, — замислено сказав про себе Пуаро.

Він ще згадає цю думку пізніше.

Тієї ночі вони прибули на станцію Конья о пів на дванадцяті. Пасажири-англійці зійшли з потяга розім'яти ноги і прогулювались туди-сюди засніженою платформою.

Мсьє Пуаро обмежився тим, що спостерігав за станційним шарварком через шибку. Проте через десять хвилин він вирішив, що ковток свіжого повітря йому не завадить. Він ретельно підготувався до виходу, огорнувши себе кількома шарами пальт і кашне і натягнувши на своє охайне взуття калоші. У такому обмундируванні обережно зійшов на платформу і почав міряти кроками її довжину. У такий спосіб він дістався аж до локомотива.

Саме голоси підказали йому, що то за два розмиті силуети в притінку багажного вагона. Говорив Арбатнот:

— Мері...

Дівчина перервала його.

— Не зараз. Не зараз. Коли все закінчиться. Коли все буде позаду, тоді...

Мсьє Пуаро непомітно повернувся. Він був вражений.

Він ледь упізнав розважливий діловий голос міс Дебенгем.

— Цікаво, — пробурмотів він сам до себе. Наступного дня він став міркувати, чи вони була не посварилися. Вони майже не розмовляли одне з одним. Пуаро подумав, що дівчина начебто засмучена. Під її очима з'явилися темні кола.

Близько о пів на третю пополудні потяг зупинився. Голови повисовувалися з вікон. Кілька чоловіків зосередилися збоку колії і, нахилившись уперед, щось показували під вагоном-рестораном.

Пуаро висунувся з вікна і запитав провідника, що проходив повз. Чоловік відповів, Пуаро відсмикнув голо-

ву і, повертаючись, ледь не зіштовхнувся з Мері Дебенгем, яка стояла в нього за спиною.

— Що відбувається? — запитала вона французькою, ніби задихаючись. — Чому ми стоїмо?

— Нічого, мадемуазель. Щось спалахнуло під вагоном-рестораном. Нічого серйозного. Вогонь погасили. Тепер лагодять пошкодження. Запевняю вас, жодної небезпеки немає.

Вона зробила невеликий, різкий жест, начебто відмахнулась від самої думки про небезпеку, як від чогось зовсім неважливого.

— Так, так, я розумію. Але ж *час!*

— Час?

— Так, ми ж затримаємося.

— Можливо, — сказав Пуаро.

— Але ми не можемо дозволити собі затриматися! Цей потяг має прибути о 6.55, а ще потрібно перетнути Босфор, щоб устигнути на експрес «Симплон-Схід» о дев'ятій. Якщо ми на годину чи дві затримаємося, то не встигнемо на пором.

— Так, це можливо... — відзначив Пуаро.

Він дивився на неї з цікавістю. Рука, що трималась за віконну перекладину, злегка тремтіла, як і її уста.

— Чи настільки це для вас важливо, мадемуазель? — запитав він.

— Так. Так, важливо. Я... Я мушу встигнути на той потяг.

Вона повернулась і пішла коридором, щоб приєднатися до полковника Арбатнота.

Її стривоженість була марною. Через десять хвилин потяг рушив далі. У Хайдарпаша він прибув із п'ятихвилинним запізненням, надолуживши час.

Босфор того дня був неспокійний, тому Пуаро не дуже добре переніс переправу. Він відділився від попутників і більше їх не бачив.

Прибувши до Галатського мосту, він попрямував до готелю «Токатліан».

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

У готелі «Токатліан»

У «Токатліані» Еркюль Пуаро попросив номер з окремою ванною кімнатою. Тоді підійшов до портъє і запитав, чи немає для нього листів.

На нього чекали три листи і телеграма. Брови Пуаро злегка піднялися, коли він побачив телеграму. Він не очікував її.

Як завжди, акуратно і неквапливо він відкрив телеграму. На папері виділялися надруковані слова: «Події у справі Касснера розвиваються саме так, як ви їй передбачили. Будь ласка, негайно повертайтеся».

— *Voilà ce qui est embêtant*¹, — роздратовано пробурмотів Пуаро. Він зиркнув на годинник. — Маю сьо-

¹ А це вже дратує (фр.).

годні виїхати, — пояснив він порт'є. — О котрій годині вирушає експрес «Симплон-Схід»?

— О дев'ятій годині, мсьє.

— Можете замовити мені спальний вагон?

— Звичайно, мсьє. У цю пору року з цим немає жодних труднощів. Потяги ходять майже порожні. Перший чи другий клас?

— Перший.

— *Très bien*¹, мсьє. Куди ви їдете?

— До Лондона.

— *Bien*, мсьє. Я куплю вам квиток до Лондона і резервую купе в спальному вагоні Стамбул—Кале.

Пуаро знову подивився на годинник. За десять восьма.

— У мене є час повечеряти?

— Авжеж, мсьє.

Маленький бельгієць кивнув. Він поспішив скасувати замовлення номеру, а потім пішов коридором до ресторану.

Коли він робив замовлення офіціанту, відчув на своєму плечі руку.

— О! *Mon vieux*!² Який несподіваний сюрприз! — сказав голос позаду нього.

Власником голосу був низенький, кремезний, підстаркуватий чоловік із коротко стриженим волоссям. Він задоволено всміхався.

Пуаро підхопився.

¹ Чудово (*фр.*).

² Старий (*фр.*).

— Мсьє Бук.

— Мсьє Пуаро.

Мсьє Бук, бельгієць, був директором міжнародної компанії спальних вагонів, і його знайомство з колишньою зіркою бельгійської поліції відбулося ще багато років тому.

— Ви забралися далеченько від дому, *mon cher*, — зауважив мсьє Бук.

— Невеличка справа в Сирії.

— Ага! А тепер повертаєтесь додому. І коли ж?

— Сьогодні ввечері.

— Чудово! Я також. Тобто я їду в Лозанну, де маю деякі справи. Гадаю, ви вибрали «Симплон-Схід»?

— Так. Щойно попросив замовити мені купе в спальному вагоні. Я планував залишитися тут на кілька днів, але отримав телеграму, що змусила мене повернутися до Англії у терміновій справі.

— О! — зітхнув мсьє Бук. — *Les affaires — les affaires!*¹ Але ви зараз на вершині кар'єри, *mon vieux!*

— Ну, можливо, чогось я і досягнув, — Еркюль Пуаро намагався здаватися скромним, але йому це явно не вдалося.

Бук засміявся.

— Побачимося пізніше, — сказав він.

Еркюль Пуаро зосередився на тому, щоб не намочити в супі свої вуса.

¹ Справи... справи! (*фр.*)

Виконавши це складне завдання й очікуючи наступну страву, він роззирнувся. У ресторані сиділо шестеро осіб, та з них тільки дві привернули до себе увагу Ер-кюля Пуаро.

Ті двоє сиділи за столиком неподалік. Молодший був приємним чоловіком років тридцяти, безсумнівно, американцем. Власне, то його компаньйон привернув увагу маленького детектива.

Чоловіку було років шістдесят-сімдесят. Віддалік він скидався на доброзичливого філантропа. Трохи лисувата голова, опукле чоло, рот, що, усміхаючись, оголював дуже білі вставні зуби — усе, здавалося, промовляло на користь душевної людини. Лише очі заперечували це припущення: маленькі, глибоко посаджені й хитрі. І ще дещо. Коли той чоловік, щось зауважуючи своєму молодому компаньйону, оглянув кімнату, його очі на хвилюшку зупинилися на Пуаро, і в них промайнули дивна ворожість і неприродна напруженість.

Тоді він підвівся.

— Сплати рахунок, Гекторе, — сказав він.

Його голос був трохи хрипкий. Тембр дивний, м'який, загрозливий.

Коли Пуаро в барі приєднався до свого друга Бука, ті двійко чоловіків якраз покидали готель. Їм знесли багаж. Молодший наглядав за процесом. У той момент він відчинив скляні двері та сказав:

— Усе готове, містере Ретчетт.

Літній чоловік щось схвально буркнув і вийшов.

— *Eh bien*, — сказав Пуаро. — Ну, що ви думаєте про цих двох?

— Американці, — сказав мсьє Бук.

— Безсумнівно, американці. Але я запитую про їхні особисті якості.

— Молодший, здається, досить приємний.

— А інший?

— Чесно кажучи, мій любий друже, я б ним не переймався. Він справив на мене неприємне враження. А на вас?

Еркюль Пуаро на мить задумався, перш ніж відповів:

— Коли він проходив повз мене в ресторані, — сказав він нарешті, — у мене склалося дивне враження. Начебто дикий звір, хижак, — так, саме хижак, — пройшов повз мене!

— І все ж, поза всяким сумнівом, вигляд у нього респектабельний.

— *Précisément!*¹ Його тіло — клітка — начебто респектабельне, але з-за ґрат проглядає дикий звір.

— У вас яскрава уява, *mon vieux*, — заявив мсьє Бук.

— Цілком можливо. Але я не можу позбутися відчуття, що саме зло пройшло поруч зі мною.

— Ви про того достойного джентльмена з Америки?

— Про того достойного джентльмена з Америки.

— Гарзд, — бадьоро сказав мсьє Бук. — Цілком можливо. У світі стільки зла.

¹ Точно! (*фр.*)

У цей момент відчинилися двері, увійшов портъе та попрямував до двох друзів. Вигляд у нього був збентежений і винуватий.

— Трапилося щось нечуване, мсьє, — звернувся він до Пуаро. — У потягу немає жодного вільного місця у вагоні першого класу.

— *Comment?*¹ — викрикнув мсьє Бук. — У цю пору року? Ах, безсумнівно, то їде компанія журналістів... чи політиків?

— Не знаю, сер, — сказав портъе, звертаючись до нього з повагою. — Але такі справи.

— Ну, — звернувся до Пуаро мсьє Бук. — Друже, не хвилюйтеся. Якось владнаємо. Одне купе, номер 16 завжди залишається вільним. Провідник має простежити за цим. — Він усміхнувся, тоді глянув на годинник. — Ходімо, — сказав він. — Час рушати.

На станції мсьє Бука підкреслено люб'язно й шанобливо привітав провідник спального вагона, одягнений у коричневу уніформу.

— Добрий вечір, мсьє. Ваше купе номер 1.

Він гукнув носіїв, і ті повезли багаж уздовж вагона, на якому висіла мідна пластинка з написом місця призначення:

СТАМБУЛ — ТРІЄСТ — КАЛЕ

— Я чув, що у вас сьогодні заповнено?

¹ Як? (*фр.*)

— Це неймовірно, мсьє. Сьогодні ввечері увесь світ вирішив подорожувати!

— Тим не менш ви маєте знайти вільне місце для цього джентльмена. Це мій друг. Він може взяти номер 16.

— Там зайнято, мсьє.

— Що?! Номер 16?

Вони обмінялися поглядами, що зрозуміли один одного, і провідник усміхнувся. То був високий чоловік середніх років із обличчям землястого кольору.

— Але, мсьє. Як я вже казав вам: у нас усе заповнено. Усе-усе.

— Ну, що ж це відбувається? — роздратовано бурчав мсьє Бук. — Десь проходить конференція? Конгрес?

— Ні, мсьє. Просто збіг. Так трапилося, що багато людей вибрали собі для поїздки саме сьогоднішню дату.

Мсьє Бук знервовано клацнув язиком.

— У Белграді, — сказав він, — приєднають додатковий спальний вагон з Афін. Крім того, буде вагон Бухарест — Париж. Але до Белграда ми приїдемо не раніше, ніж завтра ввечері. Проблема лише в сьогоднішньому дні. Що, і в другому класі немає вільних місць?

— У другому класі є місце, мсьє.

— Ну і...

— Але для жінки. Там уже їде одна німкеня, покоївка леді.

— *Là, là?!¹* Яка прикра ситуація, — сказав мсьє Бук.

¹ Ну й ну (*фр.*).

— Не турбуйтеся, друже, — сказав Пуаро. — Поїду сидючи в звичайному вагоні.

— Ні, що ви, нізащо. — Бук знову звернувся до провідника: — Усі вже прибули?

— Правду кажучи, — сказав провідник, — один пасажир і досі не прибув.

Він говорив повільно, зважуючи слова.

— Продовжуйте!

— Місце номер 7, другий клас. Цей джентльмен ще не прийшов, а вже за чотири дев'ята.

— Хто він?

— Англієць, — провідник перевірів список. — Мсьє Гарріс.

— Це ім'я — хороший знак, — сказав Пуаро. — Я читав Діккенса. Мсьє Гарріс, він не прийде.

— Будь ласка, занесіть багаж мсьє на сьоме місце, — доручив Бук. — Якщо той мсьє Гарріс з'явиться, скажемо йому, що надто пізно. Ми не можемо тримати місце так довго. Так чи так, а справу ми владнаємо. Чому я маю хвилюватися через якогось там мсьє Гарріса?

— Як мсьє забажає, — погодився провідник.

Він пояснив носієві, куди віднести багаж Пуаро.

Опісля він відійшов убік, впускаючи Пуаро в потяг.

— *Tout à fait au bout, Monsieur!*¹ — гукнув він. — Передостаннє купе.

¹ Аж у кінець, мсьє (фр.).

Пуаро повільно рухався коридором, оскільки більшість пасажирів стояли перед своїми купе.

Він ввічливо вибачався, як за годинником. Нарешті він дістався до призначеного купе. Усередині тягнувся за своєю валізою високий молодий американець з готелю «Токатліан».

Побачивши Пуаро, він насупився.

— Вибачте, — сказав він, — мені здається, що ви помилилися. — Тоді старанно вимовив французькою: — *Je crois que vous avez un erreur.*¹

Пуаро відповів англійською мовою.

— Ви містер Гарріс?

— Ні, мене звати Макквін, я...

Але в той момент за плечем Пуаро почувся голос провідника. Голос був винуватий, трохи напружений.

— Це єдине вільне місце в потягу. Тому цей джентльмен має їхати тут.

Говорячи це, він підняв вікно в коридорі та почав заносити багаж Пуаро.

Пуаро зі здивуванням звернув увагу на відтінок вини в його голосі. Без сумніву, провіднику пообіцяли хороші чайові, якщо він притримає купе винятково для того пасажиря. Проте навіть дуже щедрі чайові втрачають свою силу, якщо директор компанії їде потягом і віддає розпорядження.

Виклавши валізи на полиці, провідник вийшов із купе.

¹ Гадаю, ви помилилися (*фр.*).

— *Voilà Monsieur*, — сказав він. — Усе готово. Ваше місце верхнє, номер 7. Рушаємо за хвилину.

Він швидко пішов коридором. Пуаро повернувся у купе.

— Надзвичайно рідкісне явище, — зауважив він жартома. — Провідник особисто заносить багаж! Нечувано!

Його супутник усміхнувся. Очевидно, він уже переборов своє роздратування. Напевно, подумав, що до цього питання варто поставитися по-філософськи.

— Потяг переповнений, — сказав він.

Почувся свисток, потім протяжний тужливий гул двигуна локомотива. Обоє чоловіків вийшли в коридор.

На платформі хтось гукнув:

— *En Voiture!*

— Рушаємо, — сказав Макквін.

Але вони ще не рушили. Знову пролунав свисток.

— Слухайте, сер, — несподівано сказав молодий чоловік, — якщо ви хочете нижнє ліжко — зручніше і все таке — тоді без проблем.

— Ні, ні... — заперечив Пуаро. — Я б не посмів зайняти ваше...

— Та все гаразд...

— Ви дуже люб'язні...

Увічливі заперечення полилися з обох боків.

— Це тільки на одну ніч, — сказав Пуаро. — У Белграді...

— О, розумію. Ви виходите в Белграді...

— Не зовсім так. Бачите...

Раптовий поштовх. Обидва чоловіки повернулися до вікна і стали дивитися на довгу освітлену платформу, що повільно рухалась повз них.

Східний експрес розпочав свою триденну подорож Європою.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Пуаро відмовляється від справи

Наступного дня Пуаро трохи запізнився на обід у вагон-ресторан. Устав він рано, поснідав майже на самоті й провів увесь ранок, проглядаючи записи по справі, через яку їхав до Лондона. Свого попутника він майже не бачив.

Мсьє Бук, який вже сидів за столиком, жестом привітався з Пуаро та запросив свого друга зайняти порожнє місце навпроти нього. Пуаро сів і незабаром виявив, що опинився у вигідній позиції за столиком, за яким обслуговували першочергово і пригощали добірними стравами. Їжа була надзвичайно смачна.

Лише тоді, коли вони насолоджувалися ніжним вершковим сиром, мсьє Бук дозволив собі перейти до духовної поживи. Він досяг тієї стадії ситості, коли людина любить пофілософувати.

— Ах! — зітхнув він. — Якби я вмів писати так, як Бальзак! Я б описав усе це. — Він обвів рукою навколо.

— А це ідея, справді, — сказав Пуаро.

— О, ви згодні? Про це ще не писали, правда? І все ж тут присутня романтика, мій друже. Навколо нас — люди різного соціального становища, різних національностей, різних вікових груп. Три дні ці люди, незнайомці одне для одного, житимуть разом. Вони спатимуть та їстимуть під одним дахом, вони не зможуть уникнути одне одного. І через три дні вони розійдуться, підуть своїми дорогами і ніколи вже не зустрінуться.

— І все ж, — сказав Пуаро, — припустімо, що якийсь нещасний випадок...

— О ні, друже...

— Погоджуюся, з вашої точки зору, то було б прикро. Проте хоча б на мить уявімо таке. Тоді, можливо, усіх цих людей поєднає смерть.

— Ще трохи вина, — сказав мсьє Бук, швидко наповнюючи келих. — Ви пригнічені, мій любий друже. Це, напевно, через травлення.

— Це правда, — погодився Пуаро, — їжа в Сирії, напевно, не надто годилась для мого шлунка.

Він зробив ковточок вина. Потім, відхилившись на спинку, замислено пробіг поглядом по вагону-ресторану. Там було тринадцять пасажирів, і, як зазначав мсьє Бук, вони належали до різних національностей і соціальних верств. Він заходився їх вивчати.

За столиком навпроти сиділо троє чоловіків. Він припустив, що ті подорожують на самоті, і безпомилковий інстинкт персоналу ресторану визначив це і посадовив їх за один столик. Кремезний смаглявий італієць з ентузіазмом

длубався в зубах. Навпроти нього сидів худорлявий охайний англієць з непроникним, несхвальним виразом досвідченого служника. Поруч з англіємцем був огрядний американець у крикливому костюмі — можливо, комівоаяжер.

— Тут головне — розмах, — викрикнув він гугнявим голосом.

Італієць витяг зубочистку із зубів, щоб вільно нею жестикулювати.

— Певна річ, — відповів він. — Ось те, про що я кажу весь час.

Англієць подивився у вікно і закашлявся.

Пуаро відвів від них погляд.

За невеличким столиком, надто виструнчившись, сиділа одна з найпотворніших дам, які доводилося бачити Пуаро. Це була неординарна повторність — вона швидше зачаровувала, ніж відштовхувала. Дама сиділа прямо, як струна. Її шию оповивала низка величезних перлин, які, хоча здавалося, що це неможливо, були справжніми. Пальці рук вкриті перснями. На плечах — накинута соболева шуба. Крихітний, дорогий чорний ток жакливо не пасував до жовтуватого жаб'ячого лица під ним.

Вона саме зверталася до офіціанта чітким, гречним, але абсолютно владним тоном:

— Будьте ласкаві принести в моє купе пляшку мінеральної води та велику склянку апельсинового соку. І переконайтеся, що сьогодні на вечерю курку мені приготують без соусу, і ще відварену рибу.

Офіціант шанобливо відповів їй, що все буде зроблено.

Вона граційно кивнула й підвелася. Її погляд знічев'я спинився на Пуаро, байдужий погляд аристократки.

— Це княгиня Драгомірова, — сказав приглушеним голосом Бук. — Росіянка. Її чоловік ще до революції перевів свої статки в гроші та вклав їх за кордоном. Надзвичайно багата. Космополітка.

Пуаро кивнув. Він чув про княгиню Драгомірову.

— Незвичайна, — сказав мсьє Бук. — Страшна як смертний гріх, але змушує поважати себе. Ви згодні?

Пуаро погодився.

За іншим великим столом сиділа Мері Дебенгем із двома іншими жінками. Одна з них була висока жінка середнього віку, у картатій блузці та твідовій спідниці. Копиця її вицвілого жовтуватого волосся була недбало закручена у вузол; в окулярах та з видовженим, лагідним, приємним лицем, вона чимось нагадувала вівцю. Вона слухала третю жінку: опасисту, немолоду особу з приємним обличчям, яка говорила повільно, чітко та монотонно, не зупиняючись, навіть щоб вдихнути повітря чи закінчити фразу.

— ...І тому моя дочка сказала: «Чому в цій країні не можна просто застосовувати американські методи? Природно, що люди тут ліниві, — каже вона. — У них немає й краплі поспіху». Але все ж ви були б здивовані, дізнавшись, чим займається наш коледж. У нас чудовий штат учителів. Гадаю, ніщо не зрівняється з хорошою освітою. Ми маємо запроваджувати наші західні ідеали і навчити Схід визнавати їх. Моя дочка каже...

Потяг пірнув у тунель. Він приглушив тихий, монотонний голос.

За наступним невеличким столиком сидів полковник Арбатнот — сам. Він не зводив очей з потилиці Мері Дебенгем. Вони сиділи нарізно. Хоча без проблем могли сісти за один стіл. У чому ж річ?

Пуаро вирішив, що, можливо, Мері Дебенгем була проти. Гувернантка мусить бути обережна. Пристойність важлива. Дівчина, що заробляє собі на прожиття, має бути розсудливою.

Погляд Пуаро перемістився у протилежний бік вагона. У дальньому кінці, біля стіни, сиділа жінка середніх років, одягнена в чорне, із широким невиразним обличчям. Німкеня чи скандинавка, вирішив він. Напевно, покоївка німецької леді.

Столик за нею зайняла пара, що, схилившись одне до одного, жваво щось обговорювала. На чоловікові був англійський твідовий костюм, але сам він англійцем не був. Хоча Пуаро міг бачити тільки його потилицю, та форма його голови й лінія плечей видавали його. Кремезний чоловік, гарної статури. Раптом він повернувся, і Пуаро побачив його профіль. Дуже красивий чоловік, тридцять із хвостиком, з густими рудими вусами.

Жінка, що сиділа навпроти, була зовсім юна — приблизно двадцяти років. Обтягуючий чорний піджачок і спідниця, біла сатинова блузка, крихітний, елегантний, чорний ток, надто перекошений, як данина сучасній моді. У неї було красиве матово-бліде екзотичне

обличчя, величезні карі очі, і волосся, чорне, як воронове крило. Вона курила цигарки через довгий мундштук. Манікюр на доглянутих руках був насиченого червоного кольору. Єдиний перстень із великим смарагдом, уставлено у платину. У її очах та голосі відчувалося кокетство.

— *Elle est jolie — et chic*¹, — пробурмотав Пуаро. — Чоловік і дружина, так?

Мсьє Бук кивнув.

— Із посольства Угорщини, наскільки мені відомо, — сказав він. — Красива пара.

Залишилося ще двоє відвідувачів вагона-ресторану: супутник Пуаро, Макквін, та його працедавець, містер Ретчетт. Останній сидів обличчям до Пуаро, який уже вдруге роздивлявся те непривітне лице, помічаючи фальшиву привітність брів та маленьких жорстоких очей.

Без сумніву, мсьє Бук помітив зміни у виразі обличчя друга.

— Ви оце на вашого дикого звіра так дивитеся? — запитав він.

Пуаро кивнув.

Коли принесли каву, мсьє Бук підвівся. Оскільки він почав обідати раніше, то й закінчив уже давно.

— Я повертаюся до свого купе, — сказав він. — Заходьте пізніше, побесідуємо.

— Із задоволенням.

¹ Вона красива й елегантна (*фр.*).

Пуаро допив каву і замовив наливку. Офіціант ходив між столиками, приймаючи оплату по рахунках. Голос літньої американки став ще пронизливішим і жалісливішим.

— Моя дочка сказала: «Візьміть талони на харчування і не матимете жодних проблем, узагалі жодних». Але все не так. Здається, їм треба дати десять відсотків чайових, і тоді вам дістануть пляшку мінеральної води. І це якась дивна вода. Тут немає ні «Евіан», ні «Віші», що викликає в мене подив.

— Тому що... вони мають... як би це сказати... подавати мінеральну воду їхньої країни, — сказала жінка з овечим обличчям.

— Ну, мені це здається дивним, — жінка гидливо дивилася на купку дрібних грошей перед нею. — Подивіться на це барахло, яке мені надавали. Динари це чи що. Скидається, що це купа непотребу. Моя дочка каже...

Мері Дебенгем відсунула стілець і, злегка вклонившись своїм товаришкам, вийшла. Полковник Арбатнот піднявся і рушив за нею. Зібравши свої нікчемні гроші, американка вчинила аналогічно, а за нею пішла жінка, схожа на вівцю. Угорська пара покинула вагон ще раніше. У вагоні-ресторані, окрім Пуаро і Ретчетта з Макквіном, більше нікого не залишилося.

Ретчетт звернувся до свого супутника, і той встав і покинув вагон. Нарешті підвівся Ретчетт, але він не пішов за Макквіном, а зовсім несподівано зайняв крісло навпроти Пуаро.

— Може, маєте чим прикурити? — запитав він. У нього був м'який, ледь гугнявий голос. — Мене звати Ретчетт.

Пуаро вклонився. Устромив руку в кишеню і витягнув коробку сірників, яку простягнув Ретчетту, що взяв їх, але прикурювати не збирався.

— Гадаю, — сказав він, — я маю приємність розмовляти із мсьє Еркюлем Пуаро. Чи не так?

Пуаро знову кивнув.

— Вас правильно поінформували, мсьє.

Детектив відчував, як ті дивні пронизливі очі вивчають його перед тим, як продовжити розмову:

— У моїй країні, — сказав він, — ми швидко переходимо до суті справи. Містере Пуаро, я хочу, щоб ви попрацювали на мене.

Брови Пуаро злегка піднялись.

— Моя *clientèle*¹ тепер обмежена. Я беруся за дуже мало справ.

— Чому ж, звісно, я вас чудово розумію. Але, містере Пуаро, ми говоримо про великі гроші. — Він знову повторив тихим, переконливим голосом: — Великі гроші.

На хвилину чи дві Пуаро замовк, а потім сказав:

— Що ж ви хочете від мене, мсьє е-е-е... Ретчетт?

— Містере Пуаро, я багатий чоловік, дуже багатий. У таких людей є вороги. У мене є ворог.

— Тільки один?

¹ Клієнтура (*фр.*).

— Що ви хочете цим сказати? — різко запитав Ретчетт.

— Мсьє, спираючись на мій досвід, можу сказати, що, коли людина має, як ви самі зауважили, ворогів, їх кількість здебільшого не обмежується одним.

Здавалося, що Ретчетту полегшало від відповіді Пуаро. Він покvapно сказав:

— Чому ж, я розумію вашу точку зору. Ворог або вороги — це не має значення. Важливою є моя безпека.

— Безпека?

— Моє життя в небезпеці, містере Пуаро. А я один з тих, хто добре вміє дбати про себе. — На мить в руці у нього блиснув пістолет і повернувся назад у кишеню піджака. Ретчетт продовжував похмурим тоном: — Я не з тих, кого можна застати зненацька. Але, гадаю, варто зайвий раз перестрахуватися. І в мене відчуття, що ви саме той, кого мені варто найняти, мсьє Пуаро. І пам'ятайте, що гроші чималі.

Пуаро задумливо дивився на нього кілька хвилин. Його обличчя не відображало жодної емоції. Ретчетт ніяк не міг зрозуміти, які думки роїлися в його голові.

— Мені прикро, — сказав нарешті Пуаро. — Я не працюватиму на вас.

Чоловік пильно глянув на нього.

— Назвіть суму, — сказав він.

Пуаро похитав головою.

— Ви мене не зрозуміли, мсьє. Мені щастить з роботою. У мене достатньо грошей, щоб задовольнити і свої

потреби, і свої примхи. Тепер я працюю тільки з такими справами, що зацікавляють мене.

— У вас залізні нерви, — сказав Ретчетт. — Може, вас привабить сума в двадцять тисяч доларів?

— Не привабить.

— Якщо ви розраховуєте на більше, більше не буде. Я знаю, скільки це мені вартуватиме.

— Я теж, мсьє Ретчетт.

— То що ж не так у моїй пропозиції?

Пуаро підвівся.

— Пробачте мені, що переходжу на особистості, та мені не подобається ваше обличчя, мсьє Ретчетт, — сказав він.

І з цими словами Пуаро вийшов з вагона-ресторану.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Крик посеред ночі

Експрес «Симплон-Схід» прибув до Белграда за чверть дев'ятого того ж вечора. Він мав рушати аж о 9.15, тому Пуаро зійшов на платформу. Проте він не залишився там надовго. Було дуже зимно, і хоча сама платформа була крита, з вулиці заносило густим снігом. Він повернувся до свого купе. Провідник, що пританцьовував і махав руками на платформі, намагаючись зігрітися, сказав йому:

— Ваші валізи, мсьє, перенесли в купе номер один, купе мсьє Бука.

— Де ж подівся сам мсьє Бук?

— Він перейшов у вагон з Афін, який щойно приєднали.

Пуаро вирушив на пошуки друга. Мсьє Бук жестом припинив його протести.

— Нічого. Нічого. Так зручніше. Ви ж їдете аж у Англію, тому вам краще залишитися у вагоні, що прямує в Кале. А мені тут дуже добре. Тут набагато спокійніше. У вагоні немає нікого, крім мене та грецького лікаря. Ох, друже мій, що за ніч! Кажуть, тут багато років не було такого снігу. Сподіватимемося, він не затримає нас у до-розі. Кажу вам, я від цього не в захваті.

Рівно о 9.15 потяг покинув станцію. Незабаром після цього Пуаро підвівся, побажав другові добраніч і попрямував коридором до свого вагона, розташованого за вагоном-рестораном.

На другий день подорожі бар'єри почали руйнуватися. Полковник Арбатнот стояв перед дверима його купе й розмовляв із Макквіном.

Побачивши Пуаро, Макквін обірвав розмову. Здавалося, він дуже здивувався.

— Як це так! — вигукнув він. — Я гадав, ви нас покинули. Ви сказали, що сходите в Белграді!

— Ви мене неправильно зрозуміли, — усміхаючись, сказав Пуаро. — Пригадую, потяг саме вирушив зі Стамбула, коли ми це обговорювали.

— Але, чоловіче, ваш багаж... Він зник.

— Його перенесли в інше купе, ось і все.

— О, розумію.

Він повернувся до розмови з Арбатнотом, а Пуаро пішов коридором далі.

Через двійко дверей від його купе старша американка, місіс Габбард, розмовляла з жінкою з овечим обличчям, яка виявилася шведкою. Місіс Габбард намагалася втиснути тій журнал.

— Ні, любонько, візьміть, візьміть — наполягала вона. — У мене є багато чого читати. Боже, хіба цей холод не жахливий? — Вона люб'язно кивнула Пуаро.

— Ви такі добрі, — сказала шведка.

— Нічого. Сподіваюся, ви добре спатимете, а вранці голова уже не болітиме.

— Це через холод. Приготую собі чашку чаю.

— Маєте аспірин? Упевнені? У мене багато аспірину. Ну, на добраніч, любя.

Коли інша жінка зайшла в купе, американка повернулася до Пуаро, явно прагнучи поспілкуватися.

— Бідолашка та шведка. Наскільки я зрозуміла, вона місіонерка, учителька. Приємна особа, хоча й не надто добре говорить англійською. Її дуже зацікавило те, що я розповіла їй про свою дочку.

Пуаро вже все знав про дочку місіс Габбард. Як і кожен у потягу, хто розумів англійську! Як вона з чоловіком працює у великому американському коледжі в Смирні, що це перша поїздка місіс Габбард на Схід, що вона думає про турків, їхнє недбальство та стан їхніх доріг.

Сусідні двері відчинилися, і з купе вийшов худий блідий дворецький. Усередині Пуаро побачив містера Ретчетта, що сидів на ліжку. Той помітив Пуаро, і його обличчя змінилося, воно потемніло від гніву. Потім двері зачинилися.

Місіс Габбард відвела Пуаро трохи вбік.

— Ви знаєте, я до смерті боюся того чоловіка. Не дворецького, іншого, його господаря. А й справді, господаря! Щось із тим чоловіком не так. Моя дочка завжди говорить, що в мене інтуїція. «Коли в мамі є передчуття, воно завжди підтверджується», — саме так каже моя дочка. А щодо того чоловіка в мене передчуття. Він займає сусіднє купе, і мені це не подобається. Минулої ночі я поклала свої валізи під суміжні двері. Мені здається, я чула, як рухалася клямка. Знаєте, я не здивуюся, якщо той чоловік виявиться вбивцею, одним із тих розбійників, що нападають на потяги. Наважусь стверджувати, що хоча я й дивачка, та щось тут є. Я до смерті боюся того чоловіка. Моя дочка сказала, що поїздка пройде легко, та чомусь я зовсім їй не рада. Можливо, це нерозумно, але я відчуваю, що може трапитися будь-що. Практично все. І як такий приємний молодик може бути секретарем того чоловіка, ніяк не можу зрозуміти.

Коридором до них прямували полковник Арбатнот і Макквін.

— Ходімо в моє купе, — сказав Макквін. — Там ще не постелено на ніч. Я намагаюся зрозуміти, чи ваша політика в Індії...

Чоловіки пройшли повз них і попрямували до Мак-квінового купе.

Місіс Габбард побажала Пуаро добраніч.

— Гадаю, я відразу ж ляжу та читатиму, — сказала вона. — На добраніч.

— На добраніч, мадам.

Пуаро пішов у своє купе, що було поруч із Ретчеттовим. Він роздягнувся, ліг, ще півгодини почитав, а потім вимкнув світло. Він прокинувся через кілька годин, щось його злякало. Він знав, що саме розбудило його — гучний стогін, майже крик, десь поряд. У той же час різко зателенькав дзвінок.

Пуаро сів та ввімкнув світло. Він помітив, що потяг стоїть, імовірно, на станції.

Той крик стривожив його. Він пригадав, що сусіднє купе займає Ретчетт. Пуаро встав з ліжка й відчинив двері саме в той момент, коли коридором пробіг провідник і постукав у двері Ретчетта. Пуаро спостерігав через прочинені двері. Провідник постукав знову. Задзвонив дзвінок, і над іншими дверима далі по коридору спалахнуло світло. Провідник озирнувся через плече.

І в ту ж мить із сусіднього купе пролунав голос:

— *Ce n'est rien. Je me suis trompé*¹.

— *Bien, Monsieur.* — Провідник поспішив стукати в двері, над якими світилося світло.

¹ Нічого. Я помилився (фр.).

Пуаро повернувся в ліжко, він заспокоївся та вимкнув світло. Перед тим подивився на годинник. Було за двадцять три хвилини перша.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Злочин

Знову заснути виявилось проблематично. По-перше, Пуаро не вистачало руху потяга. Якщо зовні була станція, то вона була на диво тиха. І навпаки, шум потяга здавався незвично голосним. За сусідніми дверима він чув метушню Ретчетта: клацання, коли він висунув рукомийник, звук води з крана, плюскіт, ще одне клацання, коли рукомийник знову склався. З коридору почулося чиєсь човгання у хатніх капцях.

Еркюль Пуаро лежав, утупившись у стелю. Чому на цій станції так тихо? Він відчув, що в нього пересохло в горлі. Він забув замовити пляшку мінеральної води, як робив зазвичай. Пуаро знову глянув на годинник. Лише чверть на другу. Викличе провідника і попросить води. Він саме зібрався натиснути гудзик дзвінка, але зупинився, тому що в тиші пролунав інший дзенькіт. Зрештою, провідник не зможе відповісти на обидва дзвінки одночасно!

Дзень... дзень... дзень...

Знову й знову. Де ж той провідник? Хтось явно втрачав терпіння.

Дзень...

Хто б то не дзвонив, він уперто тримав палець на гудзика дзвінка. Раптом почулися квапливі кроки провідника, вони луною віддавали у проході.

Він постукав у чийсь двері неподалік від Пуаро.

Тоді почулися голоси: шанобливий і примирливий голос провідника та жіночий — наполегливий гомінкий. Місіс Габбард!

Пуаро всміхнувся!

Суперечка — якщо це була вона — тривала деякий час. У пропорціях дев'яносто відсотків слова місіс Габбард переважали заспокійливі десять відсотків провідника. Нарешті справу, здається, владнали. Пуаро чітко розчув:

— *Bonne nuit*¹, мадам. — І двері зачинилися.

Пуаро натиснув на гудзик дзвінка.

Провідник з'явився миттю. Здавалося, він збуджений і схвильований.

— *De l'eau minerale, s'il vous plait*².

— *Bien, Monsieur*³. — Напевно, блиск в очах Пуаро змусив провідника вилити душу.

— *La Dame Americaine*...⁴

— Так?

Він витер піт із чола.

¹ На добраніч (*фр.*).

² Мінеральної води, будь ласка (*фр.*).

³ Так, мсьє (*фр.*).

⁴ Та американська леді... (*фр.*)

— Тільки уявіть, що в мене з нею було! Вона твердить, — так, і досі *твердить*, — що в її купе чоловік! От уявіть собі, мсьє. У такому обмеженому просторі, — він обвів рукою навколо. — Де б він там заховався? Я переконую її. Стверджую, що це неможливо. А вона наполягає. Вона прокинулася, а в купе чоловік. То я й запитав, як він міг вийти і замкнути двері зсередини. Але вона не чує жодних аргументів. Начебто в нас і без цього недостатньо проблем. Цей сніг...

— Сніг?

— Авжеж. Мсьє не помітив? Потяг зупинився. Ми заїхали в замет. Бозна як надовго ми тут застрягли. Пам'ятаю, як одного разу сніжило весь тиждень.

— А де ми є?

— Між Віньківцями та Бродом.

— *Là là?* — сказав роздратовано Пуаро.

Провідник пішов і повернувся з водою.

— *Bon soir, Monsieur*¹.

Пуаро випив склянку води і вклався спати.

Він саме засинав, коли щось знову розбудило його. Цього разу наче щось важке глухо гепнуло біля дверей.

Він схопився з ліжка, відчинив двері та виглянув. Нічого. Але справа, далі по коридору віддалялася жіноча постать, убрана в червоне кімоно. У протилежному кінці коридору на невеличкому стільці сидів провідник і щось підраховував на великих аркушах паперу. Панувала мертва тиша.

¹ Доброго вечора, мсьє (*фр.*).

— Мабуть, усе це нерви, — сказав Пуаро й знову ліг спати. Цього разу він спав до ранку.

Коли він прокинувся, потяг усе ще стояв. Пуаро підняв шторку й виглянув. Високі кучугури снігу оточували вагон.

Він глянув на годинник і побачив, що вже було по дев'ятій.

За чверть десята охайний, чепурний та елегантний, як завжди, він увійшов у вагон-ресторан, де лунав хор скорботи.

Бар'єри, які досі розділяли пасажирів, тепер зникли. Усіх об'єднала спільна біда. Голосніше за всіх волала місіс Габбард.

— Моя дочка сказала мені, що це найлегша подорож у світі. Просто сядеш у потяг і зійдеш у Парижі. А тепер ми тут надовго, — простогнала вона. — Моє судно відпливає післязавтра. Як мені на нього встигнути? І що ж, я навіть не можу зателеграфувати, щоб скасувати бронювання. Мене аж трусить, коли про це кажу.

Італієць сказав, що й у нього невідкладні справи в Мілані. Кременезний американець сказав, що «йому шкода, мем», і м'яко висловив надію на те, що, можливо, потяг надолужить затримку.

— Моя сестра, її діти чекають мене, — сказала шведка й схлипнула. — Я не можу попередити їх. Що вони подумують? Вирішать, що зі мною трапилося щось погане.

— Скільки ми тут пробудемо? — вимагала відповіді Мері Дебенгем. — Комусь хоч щось *відомо*?

У її голосі звучало роздратування, але ознак тієї гарячої тривоги, яку вона проявила в Таврському експресі, Пуаро не помітив.

Місіс Габбард знову завелася:

— У цьому потягу нікому нічого невідомо. І ніхто навіть не намагається хоч щось зробити. Просто група непотрібних іноземців. От якби ми були на батьківщині, хоча б хтось спробував щось виправити.

Арбатнот повернувся до Пуаро й заговорив виваженою французькою з британським акцентом:

— *Vous êtes un directeur de la ligne, je crois, Monsieur. Vous pouvez nous dire...*¹

Усміхнувшись, Пуаро поправив його.

— Ні, ні, — сказав він англійською. — Це був не я. Ви сплутали мене з моїм другом, мсьє Буком.

— Ой! Перепрошую.

— Нічого. Природно, що ви помилилися. Тепер я займаю купе, що раніше належало йому.

Мсьє Бука у вагоні не було. Пуаро розглянувся, щоб побачити, кого ще не вистачало.

Не вистачало княгині Драгомірової, угорської пари. А також Ретчетта, його камердинера та покоївки-німкені.

Шведська дама витерла очі.

— Я така нерозумна, — сказала вона. — Плачу, як дитина. Усе буде гаразд, що б не трапилось.

¹ Оскільки ви — директор цієї компанії, гадаю, ви зможете нам сказати (*фр.*).

Проте не всі поділяли цей християнський дух.

— Усе це дуже добре, — сказав неспокійно Мак-квін. — Але ми можемо тут і кілька днів простояти.

— До речі, у якій ми країні? — запитала зі сльозами місіс Габбард.

Дізнавшись, що то Югославія, вона сказала:

— А! Одна з тих балканських країн. Чого ж ви очікуєте?

— Мадемуазель, ви єдина зберігаєте спокій, — Пуаро звернувся до міс Дебенгем.

Вона ледь знизала плечима.

— А що тут вдієш?

— А ви філософ, мадемуазель.

— Філософія передбачає безпристрасне ставлення. Гадаю, моє ставлення до ситуації більш егоїстичне. Я навчилася не піддаватися марним емоціям.

Вона навіть не дивилася на нього. Її погляд ковзнув по Пуаро й зупинився на вікні, за яким високими кучугурами лежав сніг.

— Мадемуазель, у вас сильна вдача, — стиха сказав Пуаро. — Гадаю, у вас найсильніша вдача з усіх присутніх тут.

— О, ні. Зовсім ні. Я знаю декого набагато сильнішого за мене.

— І це...

Здавалося, вона отямилася, усвідомивши, що розмовляє з незнайомцем, чужинцем, з яким до сьогоднішнього ранку перекинулася лише десятком фраз.

Вона засміялася ввічливо, але відчужено.

— Ну, візьмімо, до прикладу, ту поважну леді. Мабуть, ви помітили її. Надзвичайно потворна стара дама, але чомусь заворожує. Варто їй просто підняти мізинець і ввічливо щось попросити, весь потяг намагається їй догодити.

— Як і моему приятелю, мсьє Буку, — сказав Пуаро. — Але причина в тому, що він директор цієї лінії, а не через владний характер.

Мері Дебенгем усміхнулася.

Ранок повільно минув. Декілька людей, серед яких був і Пуаро, залишилися у вагоні-ресторані. Здавалося, що в компанії час пролетить швидше. Пуаро дізнався багато нового про дочку місіс Габбард, про звички містера Габбарда, уже покійного: від підйому вранці та споживання віссянки на сніданок до нічного сну в шкарпетках, які для цього власноруч в'язала йому місіс Габбард.

А коли він слухав заплутану розповідь шведки про її місіонерське завдання, у вагон увійшов один з провідників і зупинився поруч із Пуаро.

— *Pardon, Monsieur.*

— Слухаю.

— Мсьє Бук передає вітання і був би радий, якби ви зробили ласку й погодилися підійти до нього на кілька хвилин.

Пуаро підвівся, чемно вибачився перед шведкою і покинув вагон-ресторан.

То був провідник не з його вагона, а кремезний блондин.

Пуаро попрямував коридором за провідником до сусіднього вагона. Чоловік постукав у двері й відійшов убік, пропускаючи Пуаро всередину.

Купе було не мсьє Бука. Він був у купе другого класу, яке, імовірно, обрали через те, що воно було трохи просторіше. Та попри все, воно також здавалося переповненим.

Сам мсьє Бук займав невелике сидіння навпроти дверей. У кутку біля вікна перед ним сидів, дивлячись на сніг за вікном, невисокий брюнет. Перед Пуаро, не даючи йому можливості пройти далі, стояв кремезний чоловік у блакитній формі (*chef de train*¹) і провідник вагона Пуаро.

— О, мій любий друже! — викрикнув мсьє Бук. — Проходьте. Ви нам дуже потрібні!

Невисокий чоловік біля вікна посунувся, і Пуаро, втиснувшись поміж іншими двома чоловіками, сів навпроти свого приятеля.

Вираз обличчя мсьє Бука змусив Пуаро, як би це сказати, гарячково роздумувати. Було очевидно, що трапилося щось незвичайне.

— Що сталося? — запитав він.

— І ви ще питаєте. Спершу сніг, ця зупинка. А тепер... Він замовк, і почувся придушений стогін провідника.

— А тепер що?

— А тепер мертвий пасажир лежить у своєму ліжку зарізаний.

¹ Начальник потяга (*фр.*).

Мсьє Бук говорив із тихим розпачем.

— Пасажир? Який пасажир?

— Американець. Його звали... звали... — Він глянув на записи перед собою. — Ретчетт... Правильно, Ретчетт?

— Так, мсьє, — ковтнув провідник.

Пуаро подивився на нього. Чоловік був білий як стіна.

— Краще дозвольте цьому чоловіку сісти, — сказав він. — Інакше він втратить свідомість.

Chef de train трохи відсунувся, і провідник упав на лавку в кутку й затулив обличчя руками.

— Ого! — сказав Пуаро. — Це серйозно!

— Звичайно, це серйозно. Почнімо з того, що вбивство саме по собі вже велика біда. Але це ще не все, обставини вбивства — незвичайні. От, будь ласка, ми тут застрягли. Це може тривати кілька годин, та не тільки годин, — днів! Інша обставина. У більшості країн до транзитних потягів сідає поліція тих країн. Тільки в Югославії цього не роблять! Розумієте?

— Ситуація складна, — погодився Пуаро.

— І це ще квіточки. Докторе Константін, зовсім забув, що не представив вас. Доктор Константін, мсьє Пуаро.

Невисокий брюнет схилив голову, Пуаро відповів тим же.

— Доктор Константін вважає, що смерть настала близько першої ранку.

— У таких випадках важко сказати точно, — сказав лікар, — але, гадаю, я можу впевнено стверджувати,

що смерть настала в проміжку від півночі до другої ранку.

— Коли востаннє Ретчетта бачили живим? — спитав Пуаро.

— Відомо, що він був живий приблизно за двадцять перша, коли говорив із провідником, — сказав мсьє Бук.

— Це правда, — підтвердив Пуаро. — Я сам чув, як це сталося. Це було востаннє?

— Так.

Пуаро повернувся до лікаря, який продовжував:

— Вікно в купе мсьє Ретчетта було відчинене навстіж, що дозволяє припустити, що вбивця втік саме так. Проте, на мою думку, вікно відчинили, щоб збити нас із пантелику. Той, хто втік би в такий спосіб, мав залишити чіткі сліди на снігу. А їх не було.

— Отож, злочин виявили... Коли? — спитав Пуаро.

— Мішель!

Провідник випрямився. Його обличчя й досі було бліде й перелякане.

— Розкажіть цьому джентльмену, що саме сталося, — наказав мсьє Бук.

Чоловік говорив уривками.

— Камердинер того мсьє Ретчетта сьогодні вранці кілька разів стукав у його двері. Відповіді не було. Потім, приблизно півгодини тому, підійшов офіціант із вагона-ресторану. Він цікавився, чи мсьє замовлятиме *déjeuner*¹.

¹ Обід (*фр.*).

Ви ж розумієте, була одинадцята година. Я відімкнув йому двері власним ключем. Але дверний ланцюжок також був застібнутий. Ніхто не озвався, і було дуже тихо, і холодно, дуже холодно. Вікно відчинене, і сніг залітав у купе. Я подумав, що, можливо, у того джентльмена стався напад. Тому покликав *chef de train*. Ми зламали ланцюжок і увійшли всередину. Він був... *Ah! c'était terrible!*¹

Він знову затулив обличчя руками.

— Двері були зачинені зсередини на ключ і ланцюжок, — задумливо сказав Пуаро. — То ж не самогубство, га?

Лікар-грек уїдливо хмикнув.

— Чи чоловік, що коїть самогубство, завдасть собі десять, дванадцять чи п'ятнадцять ножових поранень? — запитав він.

Очі Пуаро широко розплющилися.

— Нечувана жорстокість.

— Це жіночих рук справа, — уперше втрутився в розмову *chef de train*. — Судячи з усього, це зробила жінка. Тільки жінка може завдати стільки ран.

Доктор Константін задумливо зморщив обличчя.

— То мала б бути неймовірно сильна жінка, — сказав він. — Я не планую обговорювати технічні деталі, оскільки це лише заплутає справу, але можу вас запевнити, що два чи три удари були такої сили, що пройшли крізь тверді тканини кісток і м'язів.

¹ О! То було жахливо (*фр.*).

— Зрозуміло, що злочин учинив непрофесіонал, — сказав Пуаро.

— Узагалі дилетант, — підтвердив доктор Константін. — Здається, ударів завдавали безладно, навмання. Деякі просто ковзнули, майже не нашкодивши. Неначе хтось заплющив очі, а тоді сліпо знову й знову шалено наносив удари.

— *C'est une femme*¹, — сказав *chef de train*. — Жінки такі. Коли їх розлютити, у них страшна сила. — І він так переконано закивав, що всі запідозрили, що *chef de train* знав це з власного досвіду.

— Можливо, я зроблю свій внесок до інформації, яку ви зібрали, — сказав Пуаро. — Мсьє Ретчетт учора звертався до мене. Він сказав, наскільки я зрозумів, що його життя в небезпеці.

— Його «грохнули», як кажуть американці, еге ж? — сказав мсьє Бук. — Тому це не жінка. Це гангстер чи бандит.

Здавалося, *chef de train* образився, що його теорія звелася нанівець.

— Якщо це так, — сказав Пуаро, — здається, це робота дилетанта.

У його тоні звучало професійне несхвалення.

— У потягу є кремезний американець, — зауважив мсьє Бук, наполягаючи на своїй ідеї. — Звичайної зовнішності, жахливо одягається. Жує гумку, що, на мою

¹ Це жінка (*фр.*).

думку, не прийнято в гарному товаристві. Ви знаєте, кого я маю на увазі?

Провідник, до якого він звернувся, кивнув.

— Так, мсьє, це купе номер 16. Але це не він. Я помітив би, якби він вийшов чи зайшов у купе.

— Може, і ні, може, і ні. Та ми це скоро з'ясуємо. Запитання таке: що ж нам робити? — Бук подивився на Пуаро.

Пуаро глянув на нього у відповідь.

— Ну ж бо, друже, — сказав мсьє Бук. — Ви розумієте, про що я хочу попросити вас. Мені відомі ваші можливості. Візьміться за це розслідування! Ні, ні, не відмовляйтеся. Бачте, для нас це серйозне питання. Я звертаюся від імені міжнародної компанії спальних вагонів. Коли прибуде югославська поліція, простіше буде запропонувати їм готове рішення! В іншому разі затримка, неприємності, мільйон незручностей. Хтозна, можливо, у багатьох невинних людей будуть серйозні неприємності. І навпаки, якщо ви вирішуєте цю загадку! Ми кажемо: «Сталося вбивство, ось злочинець!»

— Припустімо, я не впораюся.

— *Ah! mon cher!* — заворкував мсьє Бук. — Я знаю вашу репутацію. І знаю дещо про ваші методи. Ця справа для вас просто ідеальна. Проглянути минуле всіх цих людей, виявити їхні *bona fides*¹ — усе це забере багато часу і додасть купу незручностей. Але хіба не від вас

¹ Чесність, надійність (*лат.*).

я неодноразово чув, що для того, щоб розгадати загадку, треба просто відкинутися на спинку крісла й помислити? Отак і зробіть. Опитайте пасажирів потяга, огляньте тіло, перевірте докази, і тоді... Я у вас вірю! Я абсолютно переконаний, що ви не просто вихвалялися. Тож сядьте й подумайте, скористайтеся (як я часто від вас чув) маленькими сірими клітинами мозку... і ви *дізнаєтеся*.

Він нахилився вперед, замилювано дивлячись на свого друга.

— Ваша віра зачепила мене, мій друже, — емоційно сказав Пуаро. — Як ви зауважили, ця справа не може бути занадто складною. Я й сам учора ввечері... але не час говорити про це зараз. Мушу зізнатися, цей випадок заінтригував мене. Ще півгодини тому я замислювався, що попереду багато нудних годин, поки ми тут застрягли. А тепер... загадка сама потрапила в мої руки.

— То ви беретеся за це? — нетерпляче запитав мсьє Бук.

— *C'est entendu*¹. Віддаєте справу в мої руки.

— Чудово! Ми всі до ваших послуг.

— Почнімо з того, що мені потрібен план вагона «Стамбул—Кале» з короткою інформацією про пасажирів, які займають кілька купе. Також я хотів би побачити їхні паспорти та квитки.

— Мішель вам їх принесе.

Провідник вийшов із купе.

¹ Домовлено (*фр.*).

— Які ще пасажери їдуть цим потягом? — запитав Пуаро.

— У цьому вагоні я та доктор Константін — єдині пасажери. У потягу з Бухареста їде старший джентльмен, кульгавий. Провідник добре його знає. Далі йдуть звичайні вагони, але справи це не стосується, тому що минулого вечора їх замкнули після того, як подали вечерю. Перед вагоном «Стамбул—Кале» є лише вагон-ресторан.

— Тоді схоже, — сказав повільно Пуаро, — що ми маємо шукати нашого вбивцю у вагоні «Стамбул-Кале». — Він повернувся до лікаря. — Гадаю, ви на це натякали?

Грек кивнув.

— О пів на першу ми в'їхали в замети. Відтоді ніхто не міг вийти з потяга.

Мсьє Бук промовив урочисто:

— *Убивця серед нас... у цьому потягу...*

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Жінка?

— Перш за все, — сказав Пуаро, — варто перекинутися кількома словами з молодим Макквіном. Можливо, він надасть нам цінну інформацію.

— Звичайно, — погодився мсьє Бук.

Він звернувся до *chef de train*:

— Будь ласка, приведіть сюди Макквіна. — *Chef de train* вийшов із купе.

Провідник повернувся з купкою паспортів і квитків, які подав мсьє Буку.

— Дякую, Мішелю. Гадаю, буде краще, якщо ви повернетесь на свій пост. Ваші свідчення ми запишемо пізніше.

— Добре, мсьє.

Повернувшись, Мішель вийшов із купе.

— Коли ми поговоримо з молодим Макквіном, — сказав Пуаро, — можливо, мсьє *le docteur* пройде зі мною до купе вбитого?

— Звісно.

— А опісля, коли ми закінчимо з...

Але в цей момент *chef de train* повернувся в купе з Гектором Макквіном.

Мсьє Бук піднявся.

— Тут трохи тіснувато, — люб'язно зауважив він. — Сідайте на моє місце, мсьє Макквін. Тоді мсьє Пуаро сидітиме навпроти вас...

Він повернувся до *chef de train*.

— Звільніть вагон-ресторан від пасажирів, — сказав він. — Передамо його в розпорядження мсьє Пуаро. Опитуватимете пасажирів там, *mon cher*?

— Так, там буде найзручніше, — погодився Пуаро.

Макквін стояв і дивився то на одного, то на іншого, не зовсім розуміючи швидкий потік французької мови.

— *Qu'est ce qu'il y a?* — почав він старанно. — *Pourquoi?..*¹

Енергійним жестом Пуаро вказав йому зайняти місце в кутку. Той сів і почав знову:

— *Pourquoi?..* — Потім передумав і перейшов на рідну мову: — Що відбувається у потягу? Щось сталося?

Його погляд блукав від одного чоловіка до іншого.

Пуаро кивнув.

— Точно. Дещо трапилося. Приготуйтеся до удару. *Ваш працедавець, мсьє Ретчетт, мертвий!*

Макквін присвиснув. Крім того, що його очі трохи ширше розплющилися, він не виказував жодних ознак здивування чи смутку.

— То вони таки дісталися до нього, — сказав він.

— Що саме ви хочете сказати цією фразою, мсьє Макквін?

Макквін вагався.

— Ви припускаєте, — наполягав Пуаро, — що Ретчетта вбили?

— А хіба ні? — На цей раз Макквін здивувався. — Ну, — повільно продовжував він. — Саме так я й подумав. Ви хочете сказати, що він просто помер уві сні? Чому, старий був міцний, як... як...

Він замовк, не підібравши жодного порівняння.

— Ні, ні, — сказав Пуаро. — Ваше припущення цілком вірне. Мсьє Ретчетта вбили. Зарізали. Але хоч

¹ У чому річ? Чому?. (*фр.*).

знати, чому ви були так упевнені, що то вбивство, а не природна смерть?

Макквін вагався.

— Я маю зрозуміти, — сказав він. — Хто ви такий? І що вам до цього?

— Я представляю міжнародну компанію спальних вагонів, — Пуаро замовк, а потім додав: — Я детектив. Мене звати Еркюль Пуаро.

Якщо він очікував вразити, то тут зазнав невдачі. Макквін просто сказав: «А, так?» — і чекав, що той продовжить.

— Можливо, вам це ім'я відоме?

— Ну, здається, знайоме, але я завжди думав, що так звати жіночого кравця¹.

Пуаро подивився на нього з огидою.

— Неймовірно! — сказав він.

— Що неймовірно?

— Нічого. Перейдімо до предмету обговорення. Я хотів би, мсьє Макквін, щоб ви розповіли все, що знаєте про покійника. Ви з ним родичі?

— Ні. Я... я був... його секретарем.

— Як довго ви обіймали цю посаду?

— Трохи більше року.

— Будь ласка, розкажіть мені все, що можете.

— Ну, я зустрів містера Ретчетта понад рік тому, коли був у Персії...

Пуаро перервав його:

¹ Натяк на французького модельєра Поля Пуаре.

— Що ви там робили?

— Я приїхав із Нью-Йорка, щоб оцінити можливості нафтової концесії. Не думаю, що ви захочете про це слухати. Мене з друзями добре обкрутили на цій справі. Мсьє Ретчетт жив у тому ж готелі. Він саме посварився зі своїм секретарем. Запропонував мені роботу, і я прийняв пропозицію. Тоді я був вільний, тому зрадів, що знайшов добре оплачувану роботу, так би мовити, без проблем.

— А потім?

— Ми подорожували. Містер Ретчетт хотів побачити світ. У дорозі йому заважало незнання іноземних мов. Тому я швидше працював гідом, ніж секретарем. Гарні були часи.

— Тепер розкажіть мені все, що знаєте про свого працедавця.

Юнак знизав плечима. На його обличчі на мить з'явилося збентеження.

— Це не так просто.

— Яке його повне ім'я?

— Семюель Едвард Ретчетт.

— Він був громадянином США?

— Так.

— З якої частини Америки він походив?

— Не знаю.

— Що ж, розкажіть мені, що вам відомо.

— Правда в тому, містере Пуаро, що я нічого не знаю! Містер Ретчетт ніколи нічого не розповідав ні про себе, ні про своє життя в Америці.

— Як думаєте, чому?

— Не знаю. Я собі уявив, що, можливо, він соромився свого походження, деякі чоловіки такі.

— Чи таке пояснення задовольняє вас?

— Щиро кажучи, ні.

— У нього були якісь родичі?

— Він ніколи не згадував про них.

Пуаро наполягав.

— У вас же мали виникнути якісь здогади щодо цього, містере Макквіне.

— Так, правда ваша. Перш за все, я не вірю, що Ретчетт — його справжнє ім'я. Я припускаю, що він покинув Америку, щоб утекти від когось чи від чогось. І гадаю, що йому це вдавалося аж до останнього часу.

— А тоді?

— Він почав отримувати листи... листи з погрозами.

— Ви їх бачили?

— Так. Його кореспонденція належала до моїх обов'язків. Перший лист прийшов зо два тижні тому.

— Ті листи були знищені?

— Ні, думаю, кілька ще й досі в моїх папках. Один із них Ретчетт розірвав у нападі люті. Принести їх?

— Якщо ви такі люб'язні.

Макквін вийшов із купе. Він повернувся через кілька хвилин і поклав перед Пуаро два аркуші досить потертого поштового паперу.

У першому листі було написано:

«Гадав, зіб'єш нас із пантелику й тобі зійде з рук, чи не так? Ніколи в житті. Ми полюємо на тебе, Ретчетте, і ДІСТАНЕМО тебе!»

Підпису не було.

Без коментарів, лише здивовано звівши брови, Пуаро взяв другий лист:

«Ретчетте, ми з тобою розправимося. Скоро. Ми тебе ДІСТАНЕМО, просік?»

Пуаро відклав листа.

— Стиль однорідний! — сказав він. — Та не все так просто з почерком.

Макквін втупився в нього.

— Ви, може, й не помітили, — ввічливо сказав Пуаро. — Для цього потрібне око, більш звикле до таких речей. Ці листи писала не одна особа, мсьє Макквін. До кожного листа приклали руку принаймні дві особи чи більше. Кожен писав по одній літері у слові. Крім того, листи писали друкованими літерами. Це ускладнює завдання ідентифікації почерку.

Він замовк, а потім продовжив:

— Вам відомо, що мсьє Ретчетт звернувся до мене по допомогу?

— До вас?

Здивований тон голосу Макквіна переконав Пуаро, що молодий чоловік про це не знав. Пуаро кивнув:

— Так. Він був наляканий. Скажіть мені, як він по-
вдовився, коли отримав першого листа?

Макквін завагався:

— Важко визначити. Він... він намагався віджартува-
тися тим своїм тихим смішком. Проте, — Макквін ледь
здрігнувся, — я відчув, що показний спокійний вимагає
багато зусиль.

Пуаро кивнув. А тоді поставив несподіване запитання:

— Містере Макквін, скажіть мені, тільки чесно, що
ви думаєте про вашого працедавця? Він вам подобався?

Гектор Макквін відповів не одразу.

— Ні, — нарешті сказав він. — Я не любив його.

— Чому?

— Важко сказати. Він був по-своєму досить приєм-
ний. — Він помовчав, а потім сказав: — Я зізнаюся вам,
містере Пуаро. Він мені не подобався, і я йому не дові-
ряв. Упевнений, що то був жорстокий і небезпечний
чоловік. Хоча, маю визнати, доказів на підтримку своєї
думки в мене немає.

— Дякую вам, мсьє Макквін. І ще одне запитання:
коли востаннє ви бачили Ретчетта живим?

— Учора ввечері, десь о... — він на мить задумав-
ся, — о десятій, гадаю. Я пішов у його купе, щоб запи-
сати деякі розпорядження.

— Про що?

— Про кахлі та античні гончарні вироби, які він при-
дбав у Персії. Доставили зовсім не те, що він придбав.
Про це велося довге й неприємне листування.

— І тоді ви востаннє бачили Ретчетта живим?

— Так, гадаю, так.

— А вам відомо, коли Ретчетт отримав останнього листа з погрозами?

— Уранці того дня, коли ми покинули Константинополь.

— Маю поставити вам ще одне запитання, містере Макквін. У вас були хороші стосунки з вашим працеводцем?

Очі юнака несподівано блиснули.

— У цей момент у мене мають побігти мурашки по шкірі, чи не так? Книжними словами я відповідаю: «У вас на мене нічого немає». Ми з Ретчеттом добре ладнали.

— Може, мсьє Макквін, ви залишите нам своє повне ім'я та адресу в Америці?

Макквін продиктував своє ім'я — Гектор Вільярд Макквін — і адресу в Нью-Йорку.

Пуаро відкинувся на подушки.

— Наразі все, мсьє Макквін. Я був би дуже вдячний, якби ви якийсь час помовчали про смерть мсьє Ретчетта.

— Його камердинер, Мастерман, має дізнатися.

— Гадаю, він уже знає, — сухо сказав Пуаро. — І якщо так, переконайтеся, що він тримає язика за зубами.

— Це неважко. Він британець і, як каже сам, «тримається на віддалі». Він невисокої думки про амери-

канців, а інші національності взагалі вважає не вартими уваги.

— Дякую, мсьє Макквін.

Американець вийшов із купе.

— І що? — вимагав мсьє Бук. — Ви вірите словам цього молодого чоловіка?

— Він здається чесним і щирим. Не вдає, що симпатизував своєму працедавцю, як мав би робити, якби якимось був у цьому замішаний. Це правда, що Ретчетт не розповів йому, що намагався скористатися моїми послугами і що йому це не вдалося, але не думаю, що це справді підозріла обставина. Я схиляюся до думки, що Ретчетт належав до тих джентльменів, які тримають свої наміри в таємниці.

— Отож, ви заявляєте, що принаймні один пасажир не винен у цьому злочині? — весело спитав мсьє Бук.

Пуаро кинув на нього докірливий погляд.

— Щодо мене, я підозрюю всіх до останньої миті, — озвався Пуаро. — І водночас маю визнати, що й не уявляю собі, як тверезий, практичний Макквін втрачає голову і наносить жертві дванадцять або чотирнадцять ударів. Ніяк не відповідає його психотипу, взагалі.

— Ніяк, — підтвердив містер Бук задумливо. — Це скоїла людина, майже доведена до божевілля, зі страшною ненавистю, що веде нас до більш латинського темпераменту. Чи підтверджує версію, на якій наполягав наш *chef de train*, що це зробила жінка.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Тіло

У супроводі доктора Константіна Пуаро вирушив в сусідній вагон, у купе, яке займала жертва. Підійшов провідник і відімкнув їм двері своїм ключем.

Двоє чоловіків увійшли всередину. Пуаро повернувся із запитанням до свого супутника:

— У купе щось пересували?

— Нічого не чіпали. Я намагався не рухати тіло під час огляду.

Пуаро кивнув. Він роззирнувся.

Його одразу ж ударив лютий холод. Вікно відчинено навстіж, а шторку відсунуто.

— Бррр... — зауважив Пуаро.

Лікар вдячно всміхнувся.

— Мені не хотілося зачиняти його, — пояснив він.

Пуаро уважно оглянув вікно.

— Ви маєте рацію, — заявив він. — Ніхто не покидав вагон цим способом. Імовірно, що вікно залишили відчиненим, щоб навести нас на цю думку, але, якщо це так, то сніг зірвав плани вбивці.

Пуаро ретельно оглянув віконну раму. Він витяг із кишені невелику коробку і розсипав по ній трохи порошку.

— Жодних відбитків пальців, — сказав він. — Це означає, що їх витерли. Але, навіть якщо вони й були, це мало б нам допомогло. Вони могли б належати мсьє

Ретчетту, його камердинеру чи провіднику. У наші дні злочинці таких помилок не припускаються. І тому, — додав він бадьоро, — ми можемо зачинити це вікно. Без сумніву, тут немов у льодовні!

Він перейшов від слів до діла, а тоді вперше виявив увагу до нерухомої фігури на полиці.

Ретчетт лежав на спині. Його піжамна сорочка, покрита плямами кольору іржі, була розстебнута та відгорнута.

— Я мав побачити характер його ран, — пояснив лікар.

Пуаро кивнув. Він схилився над тілом. Нарешті він випростався, злегка скривившись.

— Неприємна картина, — сказав він. — Хтось над ним стояв і знову, і знову завдавав удари. Скільки саме тут ран?

— Я нарахував дванадцять. Одна-дві рани такі поверхневі, що видаються подряпинами. І в той же час принаймні три удари могли стати причиною смерті.

Щось у лікаревому тоні привернуло увагу Пуаро. Він уважно подивився на лікаря. Невисокий грек втупився в тіло, недовірливо нахмуривши брови.

— Щось здалося вам дивним, чи не так? — м'яко запитав детектив. — Кажіть, друже. Щось вас бентежить?

— Ви маєте рацію, — визнав лікар.

— І що це?

— Бачте, ці дві рани — тут і тут, — показав він. — Вони глибокі, кожна з них мала б перерізати кілька кровоносних судин, але їхні краї не розкриті. Вони не кровили, як очікувалося.

— Що вказує?..

— Цей чоловік був уже мертвий, мертвий деякий час. Але це ж повний абсурд.

— Схоже на це, — задумливо промовив Пуаро. — Хіба що наш убивця подумав, що неналежно виконав свою роботу, тому повернувся, щоб упевнитися. Але це ж очевидна маячня! Щось іще?

— Ну, ще одна річ.

— Яка ж?

— Бачите цю рану, під правою рукою, біля правого плеча? Будь ласка, візьміть мій олівець. Можете відтворити удар?

Пуаро підняв руку.

— *Précisément*¹ — сказав він. — Я зрозумів. Правою рукою це зробити надзвичайно складно, майже неможливо. Треба вивертати руку, щоб так ударити. Але якщо удар нанести лівою рукою...

— Точно, мсьє Пуаро. Цей удар, безумовно, нанесли лівою рукою.

— Тобто наш убивця шульга? Ні, тут щось більше, еге ж?

— Ви самі сказали, мсьє Пуаро. Деякі з цих ударів, безперечно, наносив правша.

— Двоє людей. Отже, ми знову повернулися до двох людей, — пробурмотів детектив. І раптом запитав:

— Світло було ввімкнене?

¹ Точно (*фр.*).

— Важко сказати. Бачте, провідник щоранку близько десятої вимикає його.

— Це скажуть вимикачі, — промовив Пуаро.

Він оглянув вимикач верхнього світла, а також світло над ліжком. Перший був вимкнений, а інше закрите.

— *Eh bien*, — задумливо сказав Пуаро. — Маємо гіпотезу про першого та другого Вбивць, як висловився б великий Шекспір. Перший убивця заколов жертву і вийшов з купе, погасивши верхнє світло. Другий убивця увійшов у темряві і, не побачивши, що робота виконана, наніс покійнику принаймні два удари. *Que pensez vous de ça?*¹

— Чудово! — з ентузіазмом сказав маленький лікар. Очі Пуаро блиснули.

— Гадаєте, це так? Я дуже радий. Бо, як на мене, це здається якоюсь нісенітницею.

— Яке ж іще може бути пояснення?

— Саме це я й запитую себе. Чи це просто збіг, чи що? Чи існують якісь ще невідповідності, що вказують на причетність двох осіб?

— Гадаю, я можу підтвердити це. Деякі удари, як я вже згадував, вказують на слабкість, брак сили чи рішучості. Оті удари злегка подряпали шкіру. А отут... і тут... — Знову показав він. — Для таких ударів потрібна велика сила. Вони пройшли крізь м'язи.

— То, на вашу думку, їх завдав чоловік?

¹ Що ви думаєте про це? (*фр.*)

— Цілком імовірно.

— А могла їх нанести жінка?

— Молода, енергійна, спортивна жінка змогла б, особливо під впливом сильних емоцій, та, як на мене, це малоімовірно.

Пуаро на якусь мить замовк.

Його супутник схвильовано запитав:

— Ви розумієте, про що я?

— Повністю, — підтвердив Пуаро. — Справа починає славно прояснюватися! Убивця — чоловік із величезною силою, він же слабак, і жінка, і правша, і шульга... *Ah! c'est rigolo, tout ça!*¹

Він заговорив із раптовою злістю.

— А жертва... Як він під час цього поведився? Кричав? Боровся? Захищався? — Він засунув руку під подушку і дістав автоматичний пістолет, який Ретчетт показував йому напередодні.

— Бачте, повністю заряджений, — сказав він.

Тоді вони оглянули купе. З гачків на стіні звисав денний одяг Ретчетта. На кришці рукомийника, що служила невеличким столиком, стояли різні предмети: вставні зуби в склянці води, ще одна склянка, порожня, пляшка мінеральної води, велика фляга, попільничка з недопалком сигари, якісь обвуглені рештки паперу і два згорілі сірники.

Лікар підняв порожню склянку і понюхав її.

¹ Ах! Це просто смішно! (*фр.*)

— Ось пояснення пасивності жертви, — тихо сказав він.

— Накачали ліками?

— Так.

Пуаро кивнув. Він узяв обидва сірники і ретельно розглянув їх.

— Маєте зачіпку? — запитав невисокий лікар.

— Ці два сірники різної форми, — сказав Пуаро. — Один із них пласкіший. Гляньте.

— Саме такі пропонують у потягу, — сказав лікар. — З паперовою обгорткою.

Пуаро обмацав кишені Ретчеттового одягу й з однієї із них витягнув коробку сірників. Він ретельно порівняв їх.

— Той кругліший сірник із коробки містера Ретчетта, — сказав він. — Погляньмо, чи були в нього й ці, пласкі.

Однак подальше дослідження не принесло результатів.

Гострий та проникливий, як у птаха, погляд Пуаро бігав по купе. Ніщо не вислизало від його спостережливих очей.

Ледь скрикнувши, він нахилився та підняв щось із підлоги.

То був маленький квадратик батисту, дуже вишуканий. На кутику вишита монограма «Н».

— Жіноча хустинка, — сказав лікар. — Наш друг *chef de train* мав рацію. Тут замішана жінка.

— А як зручно вона залишила цю хустинку! — зауважив Пуаро. — Саме так, як буває в книжках чи у фільмах. А щоб полегшити нам життя, її позначено ініціалами.

— Яка удача! — вигукнув лікар.

— Справді? — спитав Пуаро.

Щось у його тоні здивувало лікаря.

Але перш ніж він наважився попросити пояснити, Пуаро знову різко нагнувся. Цього разу на його долоні був йоржик для чистки люльки.

— Може, це власність Ретчетта? — припустив лікар.

У кишені не було ні люльки, ні тютюну, ані кисета.

— Отже, це зачіпка.

— О, безсумнівно. І знову ж, упустили якнайзручніше. Зверніть увагу, цього разу зачіпка вказує на чоловіка! Не можна поскаржитися на відсутність зачіпок у цій справі. Таких зачіпок аж надлишок. До речі, що ви зробили зі зняттям убивства?

— Я не знайшов його. Убивця, напевно, прихопив із собою.

— Цікаво, чому, — замислився Пуаро.

— Ах! — Лікар обережно оглядав вміст кишень піжамної сорочки покійника. — Цього я не помітив, — сказав він. — Я розстебнув сорочку й відразу ж відгорнув назад.

З нагрудної кишені він витягнув золотий годинник. Корпус був сильно погнутий, а стрілки вказували на чверть по першій.

— Бачите?! — палко викрикнув доктор Константін. — У нас є час вбивства. Це збігається з моїми розрахунками. Я ж казав, що це було зроблено між північчю та другою ранку, імовірно, близько першої, хоча важко бути абсолютно впевненим у такій ситуації. *Eh bien*, ось і підтвердження. Чверть на другу. Час вчинення злочину.

— Так, це можливо. Звичайно, це можливо.

Лікар зацікавлено глянув на нього.

— Вибачте, мсьє Пуаро, але я не зовсім розумію вас.

— Я й сам не розумію, — сказав Пуаро. — Я абсолютно нічого не розумію, і, як ви помітили, це мене непокоїть.

Він зітхнув і схилився над невеличким столиком, розглядаючи обвуглений клаптик паперу. Він пробурмотів собі під ніс:

— А тепер мені потрібна старомодна коробка для дамських капелюшків.

Доктор Константін не знав, як розуміти це дивне прохання. У всякому разі, Пуаро не дав йому часу запитати. Відчинивши двері в коридор, він покликав провідника.

Той миттю з'явився.

— Скільки жінок у цьому вагоні?

Провідник порахував на пальцях.

— Одна, дві, три... шість, мсьє. Стара американка, шведка, молода англійка, графиня Андрені та мадам графиня Драгомірова з покоївкою.

Пуаро задумався.

— І у всіх є коробки для капелюшків, чи не так?

— Так, мсьє.

— То принесіть мені... дайте подумати... ага, коробки шведки та покоївки. На тих двох єдина надія. Скажіть, що це якось пов'язано з митними правилами, будь-що, що спаде вам на думку.

— Із цим проблем не виникне. Обидві леді зараз не в купе.

— Тоді поквартесья.

Провідник вийшов. Він повернувся з двома коробками. Пуаро відкрив ту, що належала покоївці, але відкинув убік. Потім відкрив коробку шведки й задоволено скрикнув. Обережно витягнувши капелюшки, він дістав круглу випуклу сітку з дроту.

— Саме те, що нам потрібно. Отакі коробки для капелюшків виробляли п'ятнадцять років тому. Капелюшок шпилькою приколювали до цієї випуклої сітки.

Сказавши це, Пуаро спритно відділив дві сітки. Тоді знову склав капелюшки в коробку й наказав провіднику занести їх на свої місця.

Коли двері зачинилися, він повернувся до лікаря:

— Бачте, мій любий докторе, я не з тих, що покладаються на експертні методи. Я звертаюся по допомогу до психології, а не до відбитків пальців або попелу цигарок. Але в цьому разі мені знадобиться трішки наукової підтримки. У цьому купе багато доказів, але як я можу переконатися, що ті докази справжні?

— Я не зовсім вас розумію, мсьє Пуаро.

— Ну, наведу приклад: ми знайшли жіночу хустинку. Її впустила жінка? Чи чоловік, що вчинив злочин, сказав собі: «А що, якщо зробити це схожим на злочин жінки? Прощтрикну свого ворога зайву кількість разів, кілька з яких — слабо, поверхнево, а потім підкину хустинку, щоб її помітили». Це одне припущення. А ось інше. Може, Ретчетта вбила жінка, яка зумисне залишила йоржик для люльки, щоб це скидалося на справу чоловічих рук? Або, серйозно припустімо, що двоє осіб — чоловік і жінка — які діяли окремо, були настільки схвильовані і кожен з них був такий неухажний, щоб залишити доказ, по яких їх можна розпізнати? Щось забагато випадковостей!

— Але до чого тут коробка для капелюшків? — запитав лікар, і досі спантеличений.

— От! Я до цього й веду. Як я вже сказав, ці докази — годинник, що зупинився о чверть на другу, хустинка, йоржик для люльки — можуть бути істинними, або завести нас в оману. Цього я ще не можу сказати. Проте один доказ, я в це вірю, — хоча знову ж можу помилятися — *не* був сфальсифікований. Я маю на увазі той плаский сірник, мсьє *le docteur*¹. Я переконаний, що того сірника використав убивця, а не мсьє Ретчетт. Ним скористалися, щоб спалити викривний аркуш паперу. Імовірно, записку. Якщо так, то щось у тій записці було,

¹ Доктор (*фр.*).

якась помилка, недогляд, що залишив можливий доказ, що вказував би на злочинця. І я намагатимусь відновити те, що було в листі.

Він вийшов із купе й повернувся через деякий час із невеличкою спиртівкою та щипцями для завивки.

— Використовую для догляду за вусами, — сказав Пуаро, показуючи на щипці.

Лікар зацікавлено спостерігав за ним. Пуаро вирівняв дві випуклі металеві сітки і з надзвичайною обережністю розгорнув на одній з них обвуглений клаптик паперу. Другу сітку він поклав зверху і, тримаючи дві сітки разом щипцями, тримав цю конструкцію над полум'ям спиртівки.

Лікар уважно стежив за тим, що відбувалося. Метал почав світитися. Раптом він побачив бліді обриси літер. Повільно виникали слова — вогняні слова.

Клаптик паперу був крихітний. З'явилися лише три слова і частина четвертого:

«...ятай маленьку Дейзі Армстронг».

— Ах! — різко вигукнув Пуаро.

— Це вам щось говорить? — запитав лікар.

Очі Пуаро сяяли. Він обережно відклав щипці.

— Так, — сказав він. — Я знаю справжнє ім'я покійника. Знаю, чому він мусив покинути Америку.

— Як його звали?

— Кассетті.

— Кассетті. — Константін насупився. — Щось мені це нагадує. Кілька років тому. Не пригадую... Якийсь випадок в Америці, чи не так?

— Так, — підтвердив Пуаро. — Випадок в Америці.

Але Пуаро не збирався розповідати ще щось. Він розглянувся і продовжив:

— А тепер ми з цим розбиратимемося. Та спершу переконаймося, що тут ми помітили все, що мали побачити.

Швидко й спритно він ще раз обшукав кишені покійного, але не знайшов нічого цікавого. Він спробував відчинити двері, що вели в сусіднє купе, але вони були замкнені з іншого боку.

— Одного я не розумію, — сказав доктор Константін. — Якщо вбивця не втік через вікно, якщо суміжні двері замкнуті з іншого боку, а двері, що ведуть у коридор, не лише замкнені зсередини, а й пристебнуті ланцюжком, то як вбивця вийшов із купе?

— Так говорить публіка, коли людину зі зв'язаними руками ногами закривають у коробці, а вона зникає...

— Ви маєте на увазі...

— Гадаю, — сказав Пуаро, — якщо вбивця прагнув, щоб ми повірили, що він вийшов у вікно, він би зробив так, щоб було схоже, що втеча двома іншими виходами була неможлива. Як і «зникнення людини» в коробці, це просто трюк. Наша справа — з'ясувати, як цей трюк виконали.

Він замкнув суміжні двері зсередини.

— Про всяк випадок, — сказав він, — якби наша прекрасна місіс Габбард вбила собі в голову дістати подробиці злочину «з перших уст», щоб написати про це доньці. — Пуаро ще раз роззирнувся. — Гадаю, нам тут більше нічого робити. Повертаймося до мсьє Бука.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Викрадення у сім'ї Армстронгів

Вони застали мсьє Бука, коли той саме доїдав омлет.

— Я подумав, що було б краще, коли б у вагоні-ресторані одразу ж подали обід, — сказав він. — Після цього там приберуть, і мсьє Пуаро зможе провести допит пасажирів. У той же час для нас трьох я замовив обід у купе.

— Чудова ідея, — сказав Пуаро.

Оскільки ні лікар, ні мсьє Пуаро ще не зголодніли, вони швидко пообідали, і вже коли вони пили каву, мсьє Бук зачепив тему, що займала їхні думки.

— *Eh bien?* — запитав він.

— *Eh bien*, я визначив особу потерпілого. Я знаю, чому йому довелось терміново покинути Америку.

— Хто він?

— Ви пам'ятаєте статті про дитину Армстронгів? Це чоловік, який убив маленьку Дейзі Армстронг, Кассетті.

— Тепер пригадую. Обурлива історія, хоча я не пам'ятаю деталей.

— Полковник Армстронг був англійцем, кавалером ордена Вікторії¹. Він був наполовину американець, оскільки його мати була дочкою В. К. Вандер Голта, мільйонера з Волл-стрит. Він одружився з дочкою Лінди Арден, найвідомішої американської трагічної актриси того часу. Вони жили в Америці й мали одну дитину, доньку, яку обожнювали. Коли дівчинці було три роки, її викрали та оцінили її повернення в нечувану суму. Не втомлюватиму вас усіма тонкощами цієї справи. Я дійду до того моменту, коли, заплативши величезну суму, двісті тисяч доларів США, знайшли тіло дитини, що була мертва не менше двох тижнів. Публічне обурення дійшло до точки кипіння. Але далі стало ще гірше. Місіс Армстронг чекала ще одну дитину. Після пережитого шоку вона передчасно народила мертву дитину та сама померла. Прибитий горем чоловік застрелився.

— *Mon Dieu*², яка трагедія! Тепер я все згадав, — сказав мсьє Бук. — Якщо мені не зраджує пам'ять, то там була ще одна смерть, так?

— Так, нещасна французька чи швейцарська няня. Поліція була переконана, що вона знала щось про злочин. Вони відмовлялися повірити в її істеричні заперечення.

¹ Найвища та найпочесніша нагорода за мужність у Великобританії.

² Боже мій (*фр.*).

І, нарешті, у пориві відчаю, бідна дівчина вистрибула з вікна й померла. Пізніше знайшли докази того, що вона була абсолютно невинна, зовсім не причетна до злочину.

— Страшно навіть думати про це, — сказав мсьє Бук.

— Приблизно через півроку Кассетті заарештували як ватажка банди, що викрала ту дитину. Вони застосовували ті ж методи й раніше. Якщо їм здавалося, що поліція може напасти на їхній слід, вони вбивали полоненого, ховали тіло й продовжували тягнути якнайбільше грошей, поки злочин не викривали. Хочу, щоб ви чітко зрозуміли, мій друже. За все відповідав Кассетті! Але завдяки величезному багатству, що він накопичив, і таємній владі, яку він мав над різними людьми, його виправдали на підставі якоїсь формальної неточності. Та попри те натовп його б таки лінчував, тому цей розумник дав драпака. Тепер я розумію, що сталося. Він змінив своє ім'я і покинув Америку. Відтоді він став джентльменом удачі, подорожував за кордоном і жив з ренти.

— *Ah! Quel animal!*¹ — Голос мсьє Бука сповнився щирої відази. — Я не шкодую про те, що він помер, зовсім!

— Згоден з вами.

— *Tout de tête*², необов'язково було вбивати його на Східному експресі. Є ж інші місця.

¹ Ну й тварина! (*фр.*)

² Тим не менш (*фр.*).

Пуаро ледь усміхнувся. Він зрозумів упередженість мсьє Бука в цій справі.

— Тепер ми повинні поставити собі таке запитання, — сказав він. — Чи це вбивство — робота банди суперників, яку Кассетті обскакав у минулому, чи акт особистої помсти?

Він розповів про те, що виявив на обвугленому клаптику паперу.

— Якщо моє припущення правильне, то листа спалив убивця. Чому? Тому що там згадувалося прізвище Армстронг, що є ключем до цієї загадки.

— Чи якісь члени сім'ї Армстронг ще живі?

— Цього, на жаль, я не знаю. Здається, я пригадую, що читав про молодшу сестру місіс Армстронг.

Пуаро продовжив розповідь про спільні висновки, до яких дійшли вони з доктором Константіном. Мсьє Бук пожвавився, коли почув про розбитий годинник.

— Здається, це дає нам точний час скоєння злочину.

— Так, — сказав Пуаро. — Дуже зручно.

У його тоні прозвучало щось недовомлене, і обидва чоловіки зацікавлено глянули на нього.

— Ви казали, що своїми вухами чули, як Ретчетт розмовляє з провідником за двадцять перша?

Пуаро розповів, що тоді сталося.

— Ну, — сказав мсьє Бук, — це принаймні доводить, що Кассетті, або Ретчетт, як я продовжуватиму називати його, точно був живий за двадцять перша.

— За двадцять три перша, щоб бути точним.

— Отже, о дванадцятій тридцять сім, скажімо це офіційно, мсьє Ретчетт був живий. Принаймні є хоч один достовірний факт.

Пуаро не озвався. Він сидів, задумливо дивлячись перед собою.

Постукали в двері, увійшов офіціант.

— Вагон-ресторан вільний, мсьє, — сказав він.

— Ходімо туди, — сказав мсьє Бук, підводячись.

— Можна супроводжувати вас? — запитав доктор Константін.

— Звичайно, мій любий лікарю. Якщо мсьє Пуаро не заперечує?

— Ні, ні, звичайно, не заперечую, — сказав Пуаро.

Обмінявшись люб'язностями: «*Après vous, Monsieur*»¹
«*Mais non, après vous*»², вони вийшли з купе.

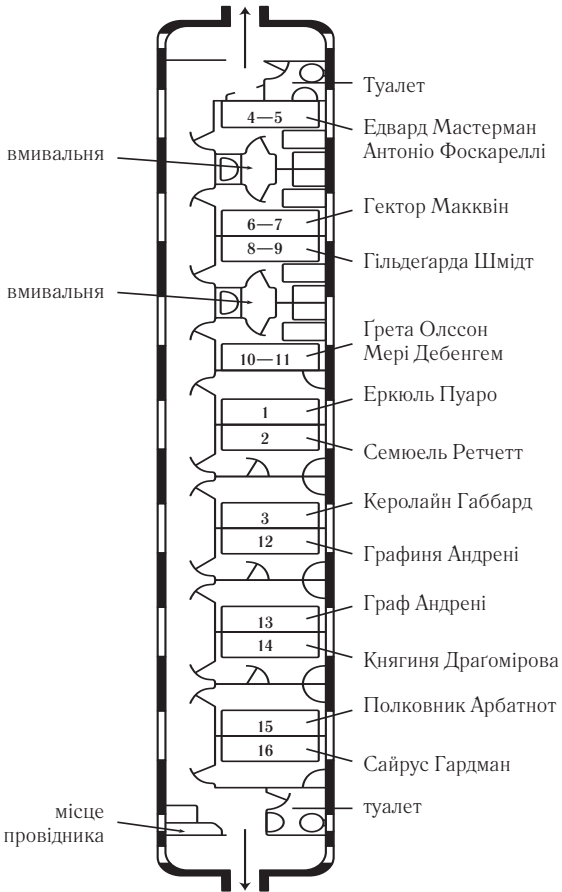
¹ Після вас, мсьє (*фр.*).

² Ні, після вас (*фр.*).

Частина друга

СВІДЧЕННЯ

Вагон-ресторан

Вагон «Афіни—Париж»

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Свідчення провідника спального вагона

У вагоні-ресторані все було готове.

Пуаро і мсьє Бук сиділи по один бік стола. Лікар сидів через прохід.

На столі перед Пуаро лежав план вагона «Стамбул—Кале» з іменами пасажирів, позначеними червоним чорнилом.

Паспорти й квитки лежали збоку на купі. Також там були папір для письма, чорнило, ручка та олівці.

— Чудово, — сказав Пуаро. — Можемо відкривати нашу слідчу комісію, не зволікаючи. Думаю, спочатку потрібно взяти свідчення у провідника вагона. Ви, напевно, щось знаєте про цього чоловіка. Який у нього характер? Чи можна покладатися на його слова?

— Маю запевнити вас, що так. П'єр Мішель працює в компанії вже понад п'ятнадцять років. Він француз, живе неподалік Кале. Дуже добропорядний і чесний. Однак не дуже розумний.

Пуаро з розумінням кивнув.

— Добре, — сказав він. — Покличмо його.

П'єр Мішель став трохи впевненішим, проте все ще дуже нервував.

— Сподіваюся, мсьє не подумає, що з мого боку була допущена халатність, — з тривогою сказав він, пере-

водячи погляд із Пуаро на мсьє Бука. — Сталася жахлива річ. Сподіваюся, мсьє не думає, що це може якось відбитися на мені?

Заспокоївши чоловіка, Пуаро почав ставити свої запитання. Спочатку він спитав ім'я та адресу Мішеля, його досвід роботи та як довго він працює на цьому маршруті. Він уже знав цю інформацію, але рутинні запитання допомогли чоловікові розслабитися.

— А тепер, — продовжував Пуаро, — повернімося до подій минулої ночі. Коли містер Ретчетт пішов спати?

— Майже одразу після вечері, мсьє. Ще до того, як ми виїхали з Белграда. Так само, як і попередньої ночі. Він сказав мені приготувати постіль, поки він вечеряв, я так і зробив.

— А після цього хтось заходив у його купе?

— Його камердинер, мсьє, і молодий американець, його секретар.

— Хтось іще?

— Ні, мсьє, я цього не знаю.

— Добре. І це востаннє ви його бачили чи чули?

— Ні, мсьє. Ви забули, десь за двадцять перша він подзвонив у дзвінок — незабаром після того, як ми зупинилися.

— Що сталося?

— Я постукав у двері, але він крикнув, що це випадково.

— Англійською чи французькою?

— Французькою.

— Що конкретно він сказав?

— *Ce n'est rien. Je me suis trompé*¹.

— Абсолютно правильно, — сказав Пуаро. — Це те, що я чув. І тоді ви пішли?

— Так, мсьє.

— Ви повернулися на своє місце?

— Ні, мсьє, спершу я пішов відповісти на інший дзвінок, який тільки-но задзвонив.

— А тепер, Мішелю, я поставлю вам важливе запитання. Де ви були о чверть по першій?

— Я, мсьє? На своєму маленькому сидінні в кінці вагона.

— Ви впевнені?

— *Mais oui*²... Принаймні...

— Так?

— Я пішов у сусідній вагон, у афінський, поговорити з моїм колегою. Ми говорили про сніг. Це було відразу після першої години. Я не можу сказати точно, коли саме.

— А коли ви повернулися?

— Один із дзвоників у моєму вагоні закалатав, мсьє, пам'ятаю, я вже говорив вам. Це була американська леді. Вона дзвонила кілька разів.

— Я пам'ятаю, — сказав Пуаро. — А після цього?

— Після цього, мсьє? Я відповів на ваш дзвінок і приніс вам мінеральну воду. Потім, приблизно через

¹ Не хвилюйтеся. Я помилився (*фр.*).

² Так. Звичайно (*фр.*).

півгодини, я розстелив постіль в одному з інших купе — молодому американцеві, секретарю мсьє Ретчетта.

— Макквін був сам, коли ви пішли, щоб розстелити йому постіль?

— З ним був англійський полковник із купе № 15. Вони сиділи й розмовляли.

— Що зробив полковник, коли він залишив мсьє Макквіна?

— Він повернувся до свого купе.

— Номер 15 — це досить близько до вашого місця, чи не так?

— Так, це друге купе від кінця коридору.

— Його ліжко вже було постелене?

— Так, мсьє. Я зробив це, поки він вечеряв.

— Коли це було?

— Мсьє, я не можу точно вам сказати. Не пізніше ніж о другій годині, звичайно.

— А після цього?

— Після цього, мсьє, я до ранку сидів на своєму місці.

— Ви більше не ходили в афінський вагон?

— Ні, мсьє.

— Можливо, ви спали?

— Ні, мсьє. Зупинка потяга не дала мені задрімати, як зазвичай.

— Ви бачили пасажирів, що ходили коридором?

Чоловік задумався.

— Думаю, одна леді пішла в туалет у кінці вагона.

— Яка саме леді?

— Я не знаю, мсьє. Це було далеко по коридору, а вона стояла спиною до мене. На ній було червоне кімоно з драконами.

Пуаро кивнув.

— А після цього?

— Нічого, мсьє, аж до ранку.

— Ви впевнені?

— А, вибачте, ви ж самі відчинили двері й на секунду вглянули.

— Добре, мій друже, — сказав Пуаро. — Мені стало цікаво, чи ви це згадаєте. До речі, я прокинувся від того, що щось важке гупнуло до моїх дверей. Ви не знаєте, що це могло б бути?

Чоловік витріщився на нього.

— Нічого не було, мсьє. Нічого, я впевнений у цьому.

— Значить, це був *cauchemar*¹, — філософськи сказав Пуаро.

— Хіба що, — сказав мсьє Бук, — ви чули щось із сусіднього купе.

Пуаро не звернув уваги на це припущення. Можливо, він не хотів цього робити в присутності провідника.

— А тепер підійдімо до цієї проблеми з іншого боку, — сказав він. — Припустимо, що минулого вечора вбивця сів у потяг. Абсолютно очевидно, що він не міг його залишити після вчинення злочину...

П'єр Мішель похитав головою.

¹ Страшний сон (*фр.*).

— Але він і не може десь ховатися?

— Усе добре обшукали, — сказав мсьє Бук. — Друже, відкиньте цю ідею.

— Крім того, — сказав Мішель, — ніхто не міг потрапити в спальний вагон так, щоб я цього не помітив.

— Коли була остання зупинка?

— Віньківці.

— О котрій годині це було?

— Ми повинні були виїхати звідти о 11.58. Але через погоду ми спізнилися на двадцять хвилин.

— Сюди міг хтось прийти з інших вагонів потяга?

— Ні, мсьє. Після вечері двері між звичайними і спальними вагонами блокуються.

— А ви самі виходили з потяга у Віньківця?

— Так, мсьє. Я, як звичайно, спустився на платформу і стояв поруч зі сходинками на потяг. Інші провідники зробили те ж саме.

— А як же передні двері? Ті, що біля вагона-ресторану?

— Вони завжди замкнені зсередини.

— Зараз вони не замкнені.

Чоловік видавався здивованим, потім його обличчя просяяло.

— Безсумнівно, один із пасажирів відчинив їх, щоб подивитися на снігопад.

— Мабуть, — сказав Пуаро.

Хвилину чи дві він задумливо стукав пальцями по столу.

— Мсьє не звинувачує мене? — несміливо запитав чоловік.

Пуаро по-доброму йому всміхнувся.

— Друзе, вам не пощастило, — сказав він. — А! Ще один момент, поки я не забув. Ви сказали, коли стукали в двері містера Ретчетта, пролунав ще один дзвінок. Я теж його чув. Хто це був?

— Це був дзвінок від княгині Драгомірової. Вона хотіла, щоб я покликав її покоївку.

— І ви покликали?

— Так, мсьє.

Пуаро вдумливо вивчав план, що лежав перед ним. Потім він схилив голову.

— Це все, — сказав він, — наразі.

— Дякую вам, мсьє.

Чоловік піднявся. Він подивився на мсьє Бука.

— Не терзайте себе, — лагідно сказав він. — З вашого боку я не бачу жодної халатності.

Задоволений, П'єр Мішель вийшов із купе.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Свідчення секретаря

Хвилину чи дві Пуаро перебував у задумі.

— Гадаю, — нарешті сказав він, — враховуючи те, що ми вже знаємо, далі добре було б поспілкуватися з мсьє Макквіном.

Молодий американець з'явився одразу ж.

— Ну, — почав він, — як справи?

— Непогано. Після нашої останньої розмови я дещо дізнався про особу містера Ретчетта.

Гектор Макквін зацікавлено нахилився.

— Так? — спитав він.

— Ретчетт, як ви й підозрювали, це лише псевдонім. Ретчетт — це насправді Кассетті, організатор знаменитих викрадень дітей, і всім відомий випадок викрадення маленької Дейзі Армстронг — справа його рук.

Обличчя Макквіна змінилося від подиву, він аж потемнів.

— Клятий скунс! — вигукнув він.

— Мсьє Макквін, ви про це не знали?

— Ні, сер, — рішуче відповів молодий американець. — Якби я це знав, я б радше дозволив відтяти собі праву руку, аніж був би його секретарем.

— Мсьє Макквіне, вас це дуже вразило?

— У мене для цього є особлива причина. Мсьє Пуаро, мій батько був окружним прокурором, який вів цю справу. Я не раз бачив місіс Армстронг, то була мила жінка. Така ніжна й згорьована. — Його обличчя потемніло. — Хто б це не був, Ретчетт чи Кассетті, він отримав те, на що заслужив. Тепер я радію з його смерті. Така людина не має жити!

— Скидається на те, що ви б самі не відмовилися це зробити?

— Так. Я... — Він замовк, потім винувато почервонів. — Здається, я сам себе обмовляю.

— Я був би більш схильний підозрювати вас, мсьє Макквіне, якби ви виказували велике горе через смерть вашого працедавця.

— Не думаю, що міг би це зробити навіть заради того, щоб врятувати себе від електричного стільця, — похмуро сказав Макквін.

А потім додав:

— Не те, щоб я був сильно допитливий, але як ви це вирахували? Маю на увазі, особу Кассетті.

— По уривку листа, знайденому в його купе.

— Однозначно, це було дуже необачно з боку старого?

— Це залежить, — сказав Пуаро, — з якої точки зору на це подивитися.

Для молодого чоловіка, здавалося, це зауваження було досить незбагненим. Він витріщився на Пуаро, ніби намагався його зрозуміти.

— Моє завдання, — сказав Пуаро, — дізнатися про пересування всіх у цьому потягу. Без образ, розумієте? Це лише формальність.

— Звичайно. Почнімо й дозвольте мені довести вам, що я чистий.

— Навряд чи мені треба запитувати у вас номер вашого купе, — усміхаючись сказав Пуаро, — тому що на одну ніч я був вашим сусідом. Це купе другого класу № 6 і 7, і, коли я вас покинув, ви залишилися там самі.

— Це так.

— Тепер, мсьє Макквіне, розкажіть, будь ласка, про ваші переміщення з того моменту, як ви залишили вагон-ресторан.

— Це досить легко. Я повернувся до себе в купе, трохи читав, у Белграді вийшов на платформу, подумав, що надто холодно, і повернувся. Потім я трохи поспілкувався з молодою американкою із сусіднього купе. Опісля я розговорився з англійцем, полковником Арбатнотом — мені здається, коли ми розмовляли, ви проходили повз нас. Потім я зайшов до містера Ретчетта і, як я вже казав, зробив кілька нотаток щодо листів, які мав написати. Я побажав йому на добраніч і залишив його. Полковник Арбатнот усе ще був у коридорі. Його купе вже було постелено на ніч, тому я запропонував йому піти до мене. Я замовив випивку, і ми трохи посиділи. Обговорювали світову політику та індійський уряд, а також наші власні проблеми з фінансовою ситуацією і кризу Волл-стрит. Я зазвичай недолюблюю британців — вони зверхні — але цей мені сподобався.

— Ви не пам'ятаєте, о котрій він пішов?

— Досить пізно. Думаю, десь близько другої.

— Ви помітили, що потяг зупинився?

— О, так. Ми трохи здивувалися. Виглянули й побачили товстий шар снігу, але ми не думали, що все настільки серйозно.

— Що сталося після того, як полковник Арбатнот, наразті, побажав вам на добраніч?

— Він пішов до свого купе, а я покликав провідника, щоб розстелив мені ліжко.

— А де в цей час були ви?

— Стояв у коридорі просто за дверима і смалив цигарку.

— А потім?

— А потім я ліг спати і спав аж до ранку.

— Увечері ви взагалі не виходили з потяга?

— Ми з Арбатнотом планували вийти у... — як називається це місце — Віньківцях, щоб трохи розім'яти ноги. Але було дуже холодно — лютувала хуртовина. То ж ми знову заскочили назад.

— Через які двері ви виходили з потяга?

— Через найближчі до нашого купе.

— Ті, що біля вагона-ресторану?

— Так.

— Ви часом не пам'ятаєте, чи не були вони зачинені на засув?

Макквін задумався.

— Так, пригадую, що були. Принаймні через ручку був припасований якийсь брусок. Ви це маєте на увазі?

— Так. Повернувшись у потяг, ви повернули його на місце?

— Мабуть, що ні, здається, не повернув. Я нарешті знову був у потягу. Не пам'ятаю цього. — Він раптом додав: — А це важливо?

— Можливо. Тепер, мсьє, я гадаю, що поки ви розмовляли з полковником Арбатнотом, двері вашого купе були відчинені?

Гектор Макквін кивнув.

— Скажіть мені, якщо можете, чи хтось проходив цим коридором після того, як потяг виїхав із Віньківців, і аж допоки ви не розійшлися спати?

Макквін насупився.

— Здається, провідник проходив, — сказав він, — він ішов від вагона-ресторану, а в протилежний бік пройшла жінка.

— Яка жінка?

— Не можу сказати. Я справді не помітив. Розумієте, я сперечався з Арбатнотом. Я просто пам'ятаю, що побачив, як повз двері промайнув червоний шовк. Я не дивився, і взагалі не бачив обличчя. Як ви знаєте, моє купе повернене в бік вагона-ресторану, тому жінка, яка проходила коридором у тому напрямку, була до мене спиною.

Пуаро кивнув.

— Припускаю, вона йшла в туалет?

— Я так думаю.

— А ви бачили, як вона поверталася?

— Ні, тепер, коли ви згадали про це, я не помітив, що би вона поверталася, але думаю, вона таки повернулася.

— Ще одне запитання. Мсьє Макквіне, ви курите люльку?

— Ні, сер.

Пуаро на мить замовк.

— Думаю, наразі це все. Тепер я хотів би поговорити з камердинером містера Ретчетта. До речі, ви завжди їздите другим класом?

— Він так. Але я зазвичай їжджу першим — якщо це можливо, то в сусідньому купе з містером Ретчеттом. Більшу частину багажу він залишає в моєму купе, тож у будь-який час може легко дістатися до нього чи до мене. Але цього разу всі місця в першому класі були заброньовані, за винятком одного, яке він і взяв собі.

— Розумію. Дякую вам, містере Макквіне.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Свідчення камердинера

Американця змінив англієць із блідим невиразним обличчям, якого Пуаро помітив ще напередодні. Він ввічливо стояв, чекаючи. Пуаро жестом запропонував йому сісти.

— Ви, як я розумію, камердинер містера Ретчетта?

— Так, сер.

— Ваше ім'я?

— Едвард Генрі Мастерман.

— Ваш вік?

— Тридцять дев'ять років.

— Домашня адреса?

— Фраер-стріт 21, Клеркенвелл.

— Ви чули, що вашого господаря вбили?

— Так, сер. Жахливий випадок.

— Скажіть мені, будь ласка, о котрій годині ви востаннє бачили містера Ретчетта?

Камердинер задумався.

— Своїми словами розкажіть мені, що саме сталося.

— Я, як звичайно, зайшов до містера Ретчетта і виконував його побажання.

— Що точно входило у ваші обов'язки?

— Складати або вішати його одяг, сер. Класти у воду його зубний протез і дивитися, чи в нього є все, що потрібно на ніч.

— Він повадився так, як і зазвичай?

Камердинер задумався.

— Ну, сер, гадаю, він був засмучений.

— У якому сенсі засмучений?

— Через листа, що читав. Він запитав мене, чи то я приніс його в купе. Звичайно, я сказав йому, що нічого такого не робив, але він вилаяв мене і чіплявся до всього, що я робив.

— Це було незвично?

— О ні, сер, він міг легко розлютитися, усе залежало від того, що його засмучувало.

— Ваш господар колись приймав снодійне?

Доктор Константін нахилився трохи вперед.

— Завжди, коли подорожував потягом, сер. Він сказав, що інакше не міг заснути.

— Ви не знаєте, що саме він приймав?

— Сер, я цього точно не можу сказати. На пляшечці не було жодного напису. Просто «Снодійне, приймати перед сном».

— Він приймав його минулого вечора?

— Так, сер. Я налив трохи у склянку і поставив на туалетний столик.

— Тобто ви власне не бачили, як він його приймає?

— Ні, сер.

— Що було далі?

— Я спитав, чи потрібно ще щось зробити, і уточнив містера Ретчетта, коли зайти до нього вранці. Він попросив не турбувати, допоки сам не подзвонить.

— Це для нього звично?

— Цілком звично, сер. Зазвичай він дзвонив провіднику, а потім, коли був готовий вставати, кликав мене.

— Він зазвичай вставав рано чи пізно?

— Сер, це залежало від його настрою. Іноді він вставав до сніданку, іноді міг не вставати аж до обіду.

— Тож ви не хвилювалися, коли зранку ніхто вас не покликав?

— Ні, сер.

— А ви знали, що ваш господар мав ворогів?

— Так, сер.

Чоловік говорив абсолютно безпристрасно.

— А звідки ви це знали?

— Сер, я чув, як вони з містером Макквіном обговорюють деякі листи.

— Мастермане, ви були прихильні до вашого працевдавця?

Обличчя Мастермана стало, якщо це можливо, ще більше невиразним, аніж зазвичай.

- Я б не сказав, сер. Він був щедрим.
- Але ви не любили його?
- Сер, я краще скажу, що я не дуже люблю американців.
- Ви коли-небудь були в Америці?
- Ні, сер.
- Ви не пригадуєте, чи читали в газетах про випадок викрадення дитини Армстронгів?
- Щоки чоловіка порожевіли.
- Так, сер. Маленька дівчинка, так? Це жахливо.
- Чи знаєте ви, що ваш працедавець, містер Ретчетт, був головним організатором цього викрадення?
- Ні, справді, сер. — У тоні камердинера вперше прозвучали теплі нотки. — Я ледве можу в це повірити.
- Тим не менше це правда. Тепер перейдемо до ваших дій минулого вечора. Ви ж розумієте, це формальність. Що ви робили, коли вийшли від працедавця?
- Я сказав містеру Макквіну, що господар його кличе. Потім я пішов до свого купе й читав.
- Ваше купе це?..
- Наприкінці другого класу, сер. Поруч із вагоном-рестораном.
- Пуаро дивився на свій план.
- Я бачу... І яка у вас полиця?
- Нижня, сер.
- Тобто номер 4?

— Так, сер.

— У вас є сусід?

— Так, сер. Кремезний італієць.

— Він говорить англійською?

— Ну, своєрідною англійською, сер, — відповів камердинер благальним тоном. — Наскільки я розумію, він був у Америці — у Чикаго.

— Ви спілкувалися?

— Ні, сер. Я волію читати.

Пуаро усміхнувся. Він уявив собі цю сцену — дебелий балакучий італієць і відверта зневага, яку випромінював лакей.

— І що, дозвольте запитати, ви читаєте? — поцікавився він.

— Зараз, сер, я читаю «Бранець кохання» місіс Арabelle Річардсон.

— Хороша книжка?

— Як на мене — досить захоплива.

— Ну, продовжимо. Ви повернулися у своє купе й читали «Бранця кохання», а до котрої години?

— О десятій тридцять, сер, італієць захотів спати. Тому прийшов провідник і розстелив ліжка.

— І потім ви лягли й заснули?

— Сер, я ліг, але не заснув.

— Чому ви не спали?

— Сер, у мене болів зуб.

— Ой-ой-ой, це боляче.

— Дуже боляче, сер.

— Ви щось випили?

— Я наніс трохи олії гвоздики, сер, вона полегшила біль, але заснути я не зміг. Я увімкнув світло над головою і продовжував читати, щоби хоч трохи відволіктися.

— Ви взагалі не спали?

— Так, сер, я задрімав близько четвертої ранку.

— А ваш сусід?

— Італієць? О, та він хропів.

— Уночі він не виходив із купе?

— Ні, сер.

— А ви?

— Ні, сер.

— Ви що-небудь чули вночі?

— Сер, не думаю. Тобто нічого незвичайного. Потяг стояв, і було дуже тихо.

Хвилину чи дві Пуаро мовчав, потім сказав:

— Думаю, тут більше нема чого додати. Ви можете пролити світло на трагедію?

— Боюся, що ні. Вибачте, сер.

— Ви не знаєте, між вашим господарем і мсьє Макквіном були якісь сварки чи непорозуміння?

— О, ні, сер. Містер Макквін дуже приємний джентльмен.

— Де ви працювали, перш ніж почали працювати в мсьє Ретчетта?

— У сера Генрі Томлінсона, сер, Гросвенор-сквер.

— Чому ви пішли звідти?

— Сер, він збирався у Східну Африку і вже не потребував моїх послуг. Але я впевнений, він за мене поручиться. Я працював у нього кілька років.

— А як довго ви працюєте в Ретчетта?

— Лише понад дев'ять місяців, сер.

— Дякую вам, Мастермане. До речі, ви курите люльку?

— Ні, сер. Я курю тільки цигарки — дешеві цигарки.

— Дякую вам. Це все.

На мить камердинер завагався.

— Перепрошую, сер, але літня американка, як би то краще описати, дуже схвильована. Вона каже, що знає про вбивцю все. Сер, вона дуже збуджена.

— У такому разі, — сказав Пуаро, усміхаючись, — тепер нам краще поговорити з нею.

— То я скажу їй, сер? Вона вже досить довго кличе когось із керівництва. Провідник намагається втихомирити її.

— Запросіть її до нас, мій друже, — сказав Пуаро. — Ми послухаємо її історію.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Свідчення американської леді

Місіс Габбард прийшла у вагон-ресторан така збуджена, що навіть не могла слова промовити.

— Тепер скажіть мені таке. Хто тут головний? У мене є ду-у-уже важлива інформація. Якщо ви, джентльмени...

Її тремтячий погляд ковзав між трьома чоловіками. Пуаро нахилився вперед.

— Розкажіть мені, мадам, — сказав він. — Але спочатку прошу вас присісти.

Місіс Габбард важко гепнулася у крісло навпроти.

— Я маю розповісти вам ось що. Минулої ночі в по-тягу сталося вбивство, і вбивця був тут просто в моєму купе!

Вона зробила паузу, щоб надати своїм словам більшої драматичності.

— Ви впевнені, мадам?

— Звичайно, я впевнена! Так! Я знаю, про що кажу. Я розповім вам усе, що тільки можу розповісти. Я лягла в ліжку і вже було заснула, і раптом прокинулася — було темно — і я знала: у моєму купе хтось є. Я була така налякана, що навіть не могла кричати, якщо ви розумієте, що я маю на увазі. Я просто лежала й думала: «Господи, мене зараз уб'ють». Я навіть не можу описати, що я відчувала. Ці огидні потяги, думала собі я, і всі неподобства, про які я читала. І я подумала: «Ну, у будь-якому разі, йому не дістануться мої прикраси». Бо, бачте, я поклала їх у панчошу й сховала під подушку — це не зовсім зручно, оскільки подушка тоді горбиста, якщо ви розумієте, про що я. Але це тут ні до чого. На чому я зупинилася?

— Ви зрозуміли, мадам, що у вашому купе був чоловік.

— Так, добре, тож я лежала із заплющеними очима й думала, що мені робити, і я подумала: «Як добре, що моя донька не знає, у якому становищі я зараз опинилась». А потім якось зібралась, простягнула руку й натиснула на гудзик дзвінка для провідника. Я тиснула й тиснула, але нічого не відбувалось, можу вам сказати, я думала, що моє серце зупиниться. «Господи, — сказала я сама до себе, — а може, вони вже вбили всіх у цьому потягу». Потяг стояв, і в повітрі витало неприємне відчуття. Але я просто тиснула дзвінок, і о! на моє полегшення я почула чийсь кроки, що швидко наближались коридором. «Заходьте», — крикнула я і одразу ж увімкнула світло. І ви не повірите: у купе нікого не було.

Це, здавалося, для місіс Габбард була драматична зав'язка ситуації, а не навпаки.

— Мадам, а що було далі?

— Ну, я розповіла провіднику, що сталося, і він, здавалося, мені не повірив. Напевно, думав, що це все мені наснилося. Я змусила його подивитися під полицею, хоча він сказав, що там недостатньо місця, щоби туди могла вміститися людина. Усе просто — той чоловік уже пішов, але він там таки був, і це зводило мене з розуму, а провідник пробував мене заспокоїти! А я ніколи нічого не вигадую, містере... як вас звати?

— Еркюль Пуаро, мадам, а це мсьє Бук, директор компанії, і доктор Константін.

Місіс Габбард відсторонено пробурмотіла до всіх трьох:

— Рада з вами познайомитися. — А потім знову занурилася в розповідь. — Ну, тепер я не збираюся прикидатися, що я така розумна. Я вбила собі в голову, що це чоловік із сусіднього купе — той бідолаха, якого вбили. Попросила провідника оглянути двері між купе, і зрозуміло, що вони були незамкнені. Ну, коли я це побачила, то попросила їх замкнути, а коли провідник вийшов, я встала й підперла їх валізою, щоби бути точно в цьому впевненою.

— Коли це було, місіс Габбард?

— Не впевнена, не можу вам сказати. Я не глянула на годинник. Я була така засмучена.

— І яка тепер ваша теорія?

— Ну, мушу сказати, що це очевидніше очевидного. Чоловік у моєму купе — це вбивця. Ким же ще міг він бути?

— І ви думаєте, він повернувся у сусіднє купе?

— Звідки я знаю, куди він пішов? Мої очі були міцно заплющені.

— Можливо, він вислизнув крізь двері в коридор.

— Ну, цього я не можу сказати. Розумієте, мої очі були міцно заплющені.

Місіс Габбард судомно зітхнула.

— Господи, мені було страшно! Якби тільки моя донька знала...

— Мадам, ви не думаєте, що те, що ви почули — це шум: хтось ходив за дверима в купе вбитого?

— Не думаю, містере... як там вас? Пуаро. Той чоловік був *тут, у одному купе зі мною*. І, більше того, — у мене є доказ.

Вона тріумфально підняла свою велику сумку й почала в ній ритися. Місіс Габбард по черзі витягла звідти дві великі чисті носові хустинки, окуляри в роговій оправі, пляшечку з аспірином, пакетик глауберової солі, целулоїдну пачечку з яскраво-зеленими м'ятними цукерками, зв'язку ключів, ножиці, чекову книжку «Американ Експрес», фотографію дивовижно простакуватої дитини, кілька листів, п'ять разків псевдосхідного намиста й маленький металевий предмет — гудзик.

— Бачите цей гудзик? Ну, це не один із моїх гудзиків. Він не з моїх речей. Я знайшла його сьогодні вранці, коли прокинулася.

Коли вона поклала його на стіл, мсьє Бук нахилився вперед і вигукнув:

— Але ж це гудзик з кітеля провідника!

— Цьому може буди логічне пояснення, — сказав Пуаро.

Він лагідно звернувся до леді:

— Цей гудзик, мадам, міг відірватися від форми провідника, коли він обшукував ваше купе, або ж коли він учора ввечері розстеляв вам ліжко.

— Я просто не знаю, що з усіма вами сталося. Здається, ви не робите нічого, тільки все заперечуєте. Тепер слухайте сюди. Учора перед сном я читала журнал. Перед тим як вимкнути світло, я поклала цей

журнал на маленький ящик на підлозі біля вікна.
У вас є такий?

Усі запевнили її, що так.

— Тоді дуже добре. Провідник зазирнув під полицю біля дверей, а потім зайшов і зачинив двері між мною і сусіднім купе, але він жодного разу не підходив до вікна. А сьогодні вранці цей гудзик лежав просто на журналі. Я хотіла би знати, як ви це назвете?

— Це, мадам, я називаю докази, — сказав Пуаро.

Відповідь, здавалося, задовольнила леді.

— Я зліша за шершня, коли мені не вірять, — пояснила вона.

— Ви надали нам дуже цікаві та цінні докази, — за-спокійливо сказав Пуаро. — Тепер можу я поставити вам кілька запитань?

— Так, звісно.

— Як так сталося, що ви побоювалися цього Ретчет-та, однак не замкнули дверей між купе?

— Я замкнула, — швидко відповіла місіс Габбард.

— Замкнули?

— Ну, власне кажучи, я запитала ту шведку, — при-ємна людина — чи вони замкнені, і вона відповіла, що так.

— А чому ви самі не могли перевірити?

— Бо я лежала в ліжку, і моя сумка висіла на дверній ручці.

— Коли саме ви попросили її це зробити?

— Дозвольте подумати. Мабуть, це було о пів на оди-надцятьу чи за чверть. Вона прийшла запитати, чи в мене

нема аспіріну. Я пояснила їй, де він є, і вона сама його взяла з валізи.

— Ви ж самі були вже в ліжку?

— Так.

Вона раптом засміялася.

— Бідненька, вона була спантеличена. Розумієте, вона помилково відчинила двері в сусіднє купе.

— Те, що містера Ретчетта?

— Так. Ви знаєте, як складно йти вздовж потяга, коли всі двері зачинені. Вона помилково їх відчинила. Вона була дуже цим засмучена. Він засміявся, і я уявляю, що він міг сказати, щось не зовсім приємне. Бідолашна, вона вся аж тремтіла. «О! Я помилилася», — сказала вона. «Мені соромно так помилитися. Нехороший чоловік, — сказала вона. — Він сказав, що я занадто стара».

Доктор Константін хмикнув, і місіс Габбард мало не заморозила його своїм поглядом.

— Він не був хорошою людиною, — сказала вона, — таке сказати леді. Це неправильно — сміятися над таким.

Доктор Константін негайно вибачився.

— Після цього ви чули шум із купе містера Ретчетта? — запитав Пуаро.

— Ну, не зовсім.

— Мадам, що ви хочете цим сказати?

— Ну... — Вона помовчала. — Він хропів.

— А! Він хропів, так?

— Страшенно. Напередодні ввечері він зовсім не дав мені заснути.

— А ви не чули, як він хропів, коли запанікували через чоловіка, який був у вашому купе?

— Ну, містере Пуаро, як я могла це чути? Він же був мертвий.

— Ах, так, справді, — сказав Пуаро. Він був спантеличений.

— Місіс Габбард, ви пам'ятаєте справу про викрадення у сім'ї Армстронгів? — спитав він.

— Так, звичайно я пам'ятаю. І як цей негідник утік, його відпустили! Господи, мені б хотілося дотягнутися до нього власними руками.

— Він не втік. Він мертвий. Він помер минулої ночі.

— Ви ж не маєте на увазі? — від збудження місіс Габбард аж підвелася зі стільця.

— Так, саме це я і маю на увазі. Це був Ретчетт.

— Ого! Ого, тільки подумати! Я мушу написати все доньці. А хіба я вам не казала вчора ввечері, що в того чоловіка зле обличчя? Бачите, я мала рацію. Моя донька завжди каже: «Коли в мами передчуття, можна закладатися, що так воно і є».

— Місіс Габбард, ви були знайомі з родиною Армстронг?

— Ні. У них було дуже замкнуте коло спілкування. Але я завжди чула, що місіс Армстронг абсолютно чарівна жінка, і чоловік її обожнював.

— Гаразд, місіс Габбард, ви дуже нам допомогли. Можливо, ви дасте нам своє повне ім'я?

— Ну, звичайно. Керолайн Марта Габбард.

— Напишіть, будь ласка, свою адресу.

Не припиняючи говорити, місіс Габбард записала.

— Я просто не можу отямитися. У цьому потягу — Кассетті. Я ж нутром чула цього чоловіка, чи не так, містере Пуаро?

— Так, мадам. До речі, у вас є яскраво-червоний шовковий халат?

— Господи, яке дивне запитання! Немає. У мене тут є два халати — рожевий фланелевий, зручний для подорожі кораблем, і один, який мені подарувала донька, — з місцевого пурпурового шовку. Але чому ви питаєте про мої халати?

— Розумієте, мадам, минулої ночі хтось у яскраво-червоному кімоно заходив у ваше купе або в купе містера Ретчетта. Як ви щойно сказали, коли всі двері зачинені, дуже складно зрозуміти, де чие купе.

— Ну, у моєму купе не було нікого в червоному халаті.

— Тоді, мабуть, вона зайшла до містера Ретчетта. Місіс Габбард стиснула губи й похмуро сказала:

— Я б не здивувалася.

Пуаро нахилився вперед.

— Отже, у сусідньому номері ви чули жіночий голос?

— Не знаю, як ви здогадалися, містере Пуаро. Не зовсім. Але... ну... власне кажучи, так.

— Але коли щойно я запитав вас, чи ви що-небудь чули із сусіднього купе, ви сказали, що тільки чули, як хропе містер Ретчетт.

— Ну, це було майже так. Деякий час він хропів. Що стосується іншого, — місіс Габбард почервоніла, — не дуже добре про це говорити.

— Коли ви почули жіночий голос?

— Я не можу вам сказати. Я на мить прокинулася і почула, що говорить жінка, і де саме. Так що я просто подумала: «Ось такий він чоловік. Ну, я не здивована», а потім знову заснула, присягаюся, я б ніколи не розповіла такого трьом незнайомим джентльменам, якби ви мене не змусили.

— Це було до того, як ви налякалися чоловіка у вашому купе, чи після того?

— Ну, ви ж самі щойно сказали! Він не розмовляв із жінкою, якщо вже був мертвий, хіба ні?

— Пробачте. Мадам, мабуть, ви вважаєте, що я дурний.

— Я думаю, ви вже трохи заплуталися. Просто не можу прийти до тями від того, що це монстр Кассетті. Що скаже моя донька...

Пуаро спритно допоміг добрій леді зібрати речі назад у сумку, потім довів її до дверей.

У останній момент він сказав:

— Мадам, ви впустили хустинку.

Місіс Габбард подивилася на маленький клаптик батисту, який він простягнув.

— Містере Пуаро, це не моя. Моя ось тут.

— Перепрошую, я просто подумав, оскільки на ній буква «Н»¹...

¹ Н — англійська літера. Перша літера прізвища Габбард (Hubbard).

— Ось, це цікаво, але, звичайно, це не моя. На моїх вишиті букви К.М.Г. Вони практичні й не такі дорогі, як ці паризькі. Хіба такою хустинкою носа витреш?

Жоден із трьох чоловіків, здавалося, не знав відповіді на це запитання, і місіс Габбард тріумфально випливла з вагона.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Свідчення шведської леді

Мсьє Бук крутив гудзик, якого залишила місіс Габбард.

— Цей гудзик, я не розумію. Зрештою, це означає, що П'єр Мішель якось у цьому замішаний? — запитав він. Потім замовк і, оскільки Пуаро нічого не відповів, продовжив: — Що ви на це скажете, мій друже?

— Цей гудзик, тут є варіанти, — задумливо сказав Пуаро. — Поспілкуймося зі шведською леді, перш ніж обговоримо те, що почули.

Він перебрав купку паспортів.

— Ах! Ось і він. Грета Олссон, сорок дев'ять років.

Мсьє Бук дав розпорядження офіціанту, і у вагон увійшла леді з жовтуватого-сірим волоссям і м'яким овечим обличчям. Вона крізь окуляри короткозоро подивилася на Пуаро, але була абсолютно спокійна.

З'ясувалося, що вона розуміє і говорить французькою, так що бесіда велася цією мовою. Спочатку Пуаро

поставив їй запитання, на які вже знав відповіді — її ім'я, вік та адресу. Потім він запитав її професію.

Вона була, як сказала, сестрою, у місіонерській школі неподалік Стамбула. Вона була медсестрою.

— Мадемуазель, ви, звичайно, знаєте, що сталося минулої ночі?

— Звісно. Це дуже жахливо. Американка каже, що вбивця був і в її купе також.

— Мадемуазель, я чув, що саме ви останньою бачили вбитого живим?

— Не знаю. Може, й так. Я помилково відчинила двері його купе. Мені було дуже соромно. Така недолуга помилка.

— Ви його бачили?

— Так. Він читав книгу. Я швидко вибачилася і вийшла.

— Він щось вам казав?

На гідній щоці леді з'явився легкий рум'янець.

— Він засміявся і сказав кілька слів. Я... я не розчула.

— А що ви зробили після цього, мадемуазель? — запитав Пуаро, тактовно відходячи від цієї теми.

— Я зайшла до американки, місіс Габбард. Попросила в неї аспіріну, і вона дала його мені.

— Вона питала вас, чи замкнені двері між її купе і купе містера Ретчетта?

— Так.

— А вони були замкнені?

— Так.

— А потім?

— Потім я повернулася до свого купе, прийняла аспірин і лягла.

— Коли це було?

— Коли я лягла в ліжко, була за п'ять хвилин одинадцять, бо перед сном я дивлюся на годинник.

— А ви швидко засинаєте?

— Не дуже швидко. Головний біль минувся, але ще деякий час я не спала.

— Перед тим, як ви лягли, потяг зупинявся?

— Здається, ні. Ми зупинилися, думаю, на якійсь станції, якраз тоді, коли я задрімала.

— Це були Віньківці. Мадемуазель, це ваше купе? — він вказав на план.

— Так, моє.

— У вас верхня чи нижня полиця?

— Нижня полиця, 10 місце.

— У вас є сусідка?

— Так, молода англійська леді. Дуже хороша, дуже доброзичлива. Вона їде з Багдада.

— Після того, як потяг виїхав із Віньківців, вона виходила з купе?

— Ні, я впевнена, що ні.

— Чому ви такі впевнені, якщо ви спали?

— Я дуже чутливо сплю. Я прокидаюся від шуму. Упевнена, якби вона спускалася з верхньої полиці, я би прокинулася.

— А ви самі виходили з купе?

— До ранку ні.

— Мадемуазель, у вас є червоне шовкове кімоно?

— Ні, справді ні. У мене є хороший зручний шерстяний халат.

— А в леді, у вашої сусідки, міс Дебенгем? Якого кольору її халат?

— Світло-бузковий, із таких, що продають на Сході.

Пуаро кивнув. Потім доброзичливим тоном він запитав:

— Чому ви подорожуєте? На свята?

— Так, я їду додому на свята. Але спочатку я їду до Лозанни, хочу ще тиждень погостювати в сестри.

— Будьте такі ласкаві, напишіть мені ім'я та адресу вашої сестри.

— Із задоволенням!

Вона взяла аркуш паперу та олівець, які він їй подав, і написала ім'я та адресу.

— Мадемуазель, ви коли-небудь були в Америці?

— Ні. Жодного разу. Я якось збиралася поїхати з однією леді з особливими потребами, але в останній момент усе скасували. Я сильно шкодувала. Вони дуже хороші, ці американці. Вони дають багато грошей, щоб відкрити нові школи й лікарні. Вони дуже практичні.

— Ви ніколи не чули про викрадення в сім'ї Армстронгів?

— Ні, а що це було?

Пуаро пояснив.

Грета Олссон обурилася. Її жовтий пучок волосся аж здригався від її емоцій.

— І є ж у світі такі злі люди! Він випробовує нашу віру. Бідна мати. Моє серце болить за неї.

Люб'язна шведка пішла, її добре обличчя розчервонілось, а очі наповнилися слізьми.

Пуаро щось діловито писав на аркуші паперу.

— Що це ви там пишете, мій друже? — запитав мсьє Бук.

— *Mon cher*, — у мене звичка, щоб усе було чітко і впорядковано. Я зробив таблицю хронологічних подій.

Він закінчив писати і передав аркуш мсьє Букові.

9.15 — потяг виїжджає з Белграда.

Близько 9.40 — камердинер залишає Ретчетту снодійне й покидає його.

Близько 10.00 — Макквін залишає Ретчетта.

Близько 10.40 — Грета Олссон бачить Ретчетта (його востаннє бачили живим).

N.B. — Він не спав, а читав книгу.

0.10 — потяг виїжджає з Віньківців (спізнюється).

0.30 — потяг потрапляє в замет.

0.37 — дзвонить дзвінок Ретчетта. Провідник відповідає на нього. Ретчетт каже: «*Ce n'est rien. Je me suis trompé*».

Близько 1.17 — місіс Габбард вважає, що в її купе хтось є. Викликає провідника.

Мсьє Бук ствердно кивнув.

— Дуже чітко, — сказав він.

— Тут нічого вас не дивує?

— Ні, здається, усе досить чітко й зрозуміло. Зрозуміло, що злочин було скоєно о чверть на другу. І годинник підтверджує розповідь місіс Габбард. Гадаю, я знаю, хто вбивця. Мій друже, кажу вам, це кремезний італієць. Він сам з Америки — із Чикаго, — але пам'ятайте, зброя італійця — це ніж, і він встромляє його не один, а кілька разів.

— Це правда.

— Безсумнівно, що це розгадка таємниці. Безсумнівно, він разом із Ретчеттом замішаний в тому викраденні. Кассетті — це ж італійське ім'я. Певною мірою Ретчетт його обхитрив. Італієць його вистежував, спершу посилав йому листи попередження, і, нарешті, жорстоко його помстився. Усе дуже просто.

Пуаро здивовано похитав головою.

— Боюся, що це навряд чи так просто, — пробурмотів він.

— А я переконаний, що це правда, — сказав мсьє Бук, який дедалі більше закохувався у свою теорію.

— А як щодо камердинера із зубним болем, який клянеться, що італієць навіть не виходив із купе?

— Ось у цьому й складність.

Пуаро усміхнувся.

— Так, це дратує. Однак, на жаль, для вашої теорії і, на превелике щастя, для нашого італійського друга, у камердинера містера Ретчетта був зубний біль.

— Це проясниться, — з упевненістю сказав мсьє Бук.

Пуаро знову похитав головою.

— Ні, усе не так просто, — знову пробурмотів він.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Свідчення російської княгині

— Послухаймо, що нам розповість про цей гудзик П'єр Мішель, — сказав він.

Знову покликали провідника. Він запитливо на них подивився.

Мсьє Бук прокашлявся.

— Мішелю, — сказав він, — ось гудзик із вашого кітеля. Його знайшли в купе американської леді. Що ви самі можете про це сказати?

Рука провідника мимовільно потягнулася до кітеля.

— Мсьє, я не губив гудзика, — сказав він. — Це якась помилка.

— Дуже дивно.

— Мсьє, я не можу цього пояснити.

Чоловік, здавалося, був приголомшений, але не збен-тежений. Мсьє Бук багатозначно мовив:

— У силу обставин, за яких він був знайдений, абсолютно точно можна стверджувати, що цей гудзик загубив чоловік, який був у купе місіс Габбард учора, саме тоді, коли вона подзвонила.

— Але, мсьє, там нікого не було. Мабуть, леді це просто собі надумала.

— Мішелю, вона цього не придумала. Убивця містера Ретчетта був там *і залишив цей гудзик*.

Зрозумівши значення цих слів, П'єр Мішель запротестував.

— Це неправда, мсьє, це неправда! — вигукнув він. — Ви звинувачуєте мене у злочині. Мене? Я невинний. Я абсолютно невинний. Чому б я мав на меті вбивати мсьє, якого я раніше ніколи не бачив?

— Де ви були, коли подзвонила місіс Габбард?

— Я вже казав вам, мсьє, у сусідньому вагоні, розмовляв зі своїм колегою.

— Ми його покличемо.

— Так, мсьє, благаю вас, зробіть це.

Викликали провідника із сусіднього вагона. Він одразу ж підтвердив свідчення П'єр Мішеля. Він додав, що там також був провідник із Бухареста. Вони троє обговорювали ситуацію, яку спровокував снігопад. Вони розмовляли близько десяти хвилин, коли Мішелю здалося, що він чує дзвоник. Тільки-но він відчинив двері між двома вагонами, вони почули його чіткіше. Дзвінок теленькав постійно. Мішель поспіхом побіг на виклик.

— Тож, мсьє, ви бачите, що я не винен! — з тривогою вигукнув Мішель.

— А це гудзик із кітеля провідника — як ви це поясните?

— Мсьє, я не можу цього пояснити. Це для мене загадка. Усі мої гудзики на місці.

Обидва інші провідники теж заявили, що вони не губили гудзиків. Крім того, вони взагалі не були в купе місіс Габбард.

— Заспокойтесь, Мішелю, — сказав мсьє Бук, — і повернімося до того моменту, коли ви поспішили на дзвінок місіс Габбард. Ви нікого не зустрічали в коридорі?

— Ні, мсьє.

— Ви бачили, щоби хтось ішов коридором у проти-лежний бік?

— Знову ні.

— Дивно, — сказав мсьє Бук.

— Не дуже, — заперечив Пуаро. — Це питання часу. Місіс Габбард прокидається і розуміє, що в її купе є ще хтось. Хвилину чи дві вона нерухомо лежить, її очі заплющені. Мабуть, саме тоді цей хтось вислизнув у коридор. Потім вона починає дзвонити. Але провідник приходить не одразу. Він чує лише третій чи четвертий виклик. Маю сказати, у нього було достатньо часу...

— Для чого? Для чого, *mon cher*? Не забувайте, навколо потяга були здоровенні кучугури снігу.

— Наш таємничий вбивця мав два шляхи, — повільно сказав Пуаро. — Він міг зайти в один із туалетів або зникнути в котромусь купе.

— Але вони були всі зайняті.

— Так.

— Ви маєте на увазі, що він міг піти у *своє* купе?

Пуаро кивнув.

— Це може бути, це може бути, — пробурмотів мсьє Бук. За десять хвилин відсутності провідника, вбивця виходить зі свого купе, заходить у купе Ретчетта, убиває його, зачинає і засуває зсередины, виходить через купе місіс Габбард і, коли приходить провідник, благополучно повертається у своє купе.

Пуаро пробурмотів:

— Мій друже, не все так просто. Наш друг лікар це вам підтвердить.

Жестом мсьє Бук дав зрозуміти, що троє провідників можуть іти.

— У нас є ще вісім пасажирів, — сказав Пуаро. П'ять пасажирів першого класу — княгиня Драгомірова, граф і графиня Андрені, полковник Арбатнот і містер Гардман. І троє другого класу — міс Дебенгем, Антоніо Фоскареллі та покоївка леді фройляйн Шмідт.

— З ким ви зустрінетеся спочатку, з італійцем?

— Ви постійно твердите про свого італійця! Ні, ми почнемо з вершини дерева. Можливо, мадам княгиня буде така ласкава присвятити нам кілька хвилин свого часу. Мішелю, передайте їй наше повідомлення.

— Так, мсьє, — сказав провідник, який саме виходив із вагона.

— Скажіть їй, що ми можемо почекати на неї в її купе, якщо вона не захоче приходити сюди! — вигукнув мсьє Бук.

Але княгиня Драгомірова на це не погодилась. Вона з'явилася у вагоні-ресторані, трохи нахилила голову й сіла навпроти Пуаро.

Її маленька жаб'яче обличчя видавалося навіть жовтішим, ніж напередодні. Вона однозначно була негарна, як жаба, її очі були, наче коштовне каміння, темні й владні, і викривали приховану енергію та інтелектуальну силу, яка одразу відчувалася.

Її голос був глибоким, дуже чітким і трохи скрипучим.

Вона урвала пишномовну фразу з вибаченнями мсьє Бука.

— Не потрібно вибачатися. Я розумію, сталося вбивство. Тож природно, що необхідно опитати всіх пасажирів. Я радо допоможу всім, чим тільки зможу.

— Мадам, ви сама люб'язність, — сказав Пуаро.

— Зовсім ні. Це мій обов'язок. Що ви хочете знати?

— Ваше повне ім'я та адресу, мадам. Можливо, ви воліли б самі їх написати?

Пуаро простягнув аркуш паперу й олівець, але княгиня відклала їх убік.

— Ви можете самі записати їх, — сказала вона. Там нічого складного — Наталія Драгомірова, Клебер-авеню, 17, Париж.

— Мадам, ви йдете додому з Константинополя?

— Так, я зупинялася у посольстві Австрії. Зі мною була моя покоївка.

— Чи не будете ви такі ласкаві дати мені короткий звіт про ваші пересування вчора після вечері?

— Охоче. Поки я була у вагоні-ресторані, попросила провідника розстелити мені ліжко. Одразу після вечері я пішла спати. Десь до одинадцятої я читала, потім вимк-

нула світло. Я не могла заснути через ревматичні болі, від яких страждаю. Приблизно за чверть перша я викликала свою покоївку. Вона зробила мені масаж, а потім читала вголос, поки я не заснула. Я не можу сказати точно, коли вона пішла. Можливо, за півгодини, а можливо, і пізніше.

— Потяг тоді стояв?

— Потяг стояв.

— Мадам, ви в той час нічого не чули, нічого незвичайного?

— Нічого незвичайного.

— Як звуть вашу служницю?

— Гільдегарда Шмідт.

— Як довго вона працює у вас?

— П'ятнадцять років.

— Ви вважаєте, їй можна довіряти?

— Абсолютно. Її сім'я походить з маєтку мого покійного чоловіка в Німеччині.

— Я припускаю, мамам, ви були в Америці?

Різка зміна теми змусила стару леді підняти брови.

— Багато разів.

— Ви були знайомі з родиною Армстронг — сім'єю, у якій сталася трагедія?

З певним хвилюванням у голосі старенька сказала:

— Мсьє, ви говорите про моїх друзів.

— Отже, ви знали полковника Армстронга?

— Я трохи його знала, але його дружина, Соня Армстронг — моя похресниця. Я дружила з її матір'ю, ак-

торкою Ліндою Арден. Лінда Арден — геній, одна з найвизначніших трагічних актрис у світі. Як Леді Макбет, як Магда, вона була неперевершена. Я не тільки була шанувальницею її творчості, я була її особистою подругою.

— Вона померла?

— Ні, ні, вона жива, але живе в повній самотності. У неї слабке здоров'я, і майже весь час вона лежить.

— Здається, у неї є ще одна донька?

— Так, набагато молодша за місіс Армстронг.

— І вона жива?

— Звичайно.

— Де вона?

Стара кинула на нього гострий погляд.

— Мушу спитати, чому ви ставите ці запитання. Який стосунок вони мають до цього випадку — убивства в цьому потягу?

— Мадам, вони якось пов'язані між собою. Чоловік, якого вбили, це той самий чоловік, який викрав і вбив дитину місіс Армстронг.

— О!

Прямі брови зсунулись докупи. Княгиня Драгомірова трішки випросталася.

— На мій погляд, тоді це вбивство абсолютно чудове! Ви вибачте за мою дещо упереджену точку зору.

— Мадам, вона природна. І тепер повернімося до запитання, на яке ви не відповіли. Де зараз молодша дочка Лінди Арден, сестра місіс Армстронг?

— Мсьє, я чесно не можу вам сказати. Я втратила зв'язок із молодшим поколінням. Думаю, кілька років тому вона вийшла заміж за англійця і виїхала до Англії, але на даний момент не можу пригадати його імені.

Вона хвилину помовчала, а потім сказала:

— Джентльмени, хочете ще щось мене запитати?

— Мадам, тільки одне, дещо особисте запитання. Якого кольору ваш халат?

Вона злегка підняла брови.

— Думаю, у вас є причина для такого запитання. Мій халат із синього атласу.

— Мадам, більше запитань немає. Дуже вдячний, що ви так швидко дали відповіді на мої запитання.

Вона зробила невеликий жест рукою в перснях. Потім, коли вона підвелася, і всі інші теж устали разом із нею, зупинилася.

— Перепрошую, мсьє, — сказала вона, — але можна дізнатися ваше ім'я? Ваше обличчя мені знайоме.

— Мадам, мене звати Еркюль Пуаро. До ваших послуг.

Якусь хвилину вона мовчала, а потім:

— Еркюль Пуаро, — сказала вона. — Так. Тепер я згадала. Це доля.

Вона вийшла дуже струнко, та рухи були трохи сковані.

— *Voilà une grande dame*¹, — сказав мсьє Бук. — Що ви думаєте про неї, мій друже?

Але Еркюль Пуаро лише похитав головою.

¹ Оце справжня леді (*фр.*).

— Мені цікаво, — сказав він, — що вона мала на увазі під словом «доля».

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Свідчення графа й графині Андрені

Після цього покликали графа і графиню Андрені. Однак у вагон-ресторан граф зайшов сам.

Безперечно, це був красивий чоловік. Не менше шести футів зросту, широкоплечий і зі струнками стегнами. Він був одягнений у добре скроєний англійський твідовий костюм, і, якби не довжина вусів і специфічні вилиці, його можна було прийняти за англійця.

— Ну, панове, — сказав він, — що я можу для вас зробити?

— Мсьє, ви розумієте, — мовив Пуаро, — з огляду на те, що трапилось, я всім пасажирам зобов'язаний поставити кілька запитань.

— Чудово, чудово, — легко сказав граф. — Я цілком розумію вашу позицію. Ні, я боюся, що ми з дружиною не надто зможемо вам допомогти. Ми спали і взагалі нічого не чули.

— Мсьє, ви знали загиблого?

— Наскільки я розумію, це той великий американець — чоловік з неприємним обличчям. Під час прийомів їжі він сидів он за тим столом.

Кивком він указав на стіл, за яким сиділи Ретчетт і Макквін.

— Так, так, мсьє, ви абсолютно точні. Я маю на увазі, чи знаєте ви ім'я цього чоловіка?

— Ні. — Графа, здається, спантеличило запитання Пуаро. — Якщо ви хочете знати його ім'я, — сказав він, — то хіба його немає в паспорті?

— За паспортом його звати Ретчетт, — сказав Пуаро. — Але, мсьє, це не його справжнє ім'я. Ця людина — Кассетті, він відповідальний за сумнозвісні викрадення в Америці.

Говорячи це, він уважно дивився на графа, але того, здавалося, ця новина зовсім не вразила. Він просто трохи розплющив очі.

— Ах! — сказав він. — Безумовно, це має трохи пролити світло на цю справу. Дивовижна країна Америка.

— Пане графе, ви, напевно, бували там?

— Я пробув рік у Вашингтоні.

— Ви, напевно, знали сім'ю Армстронгів?

— Армстронг... Армстронг... Важко згадати, я багато кого зустрівач.

Він усміхнувся, знизав плечима.

— Але, джентльмени, повернімося до справи, — сказав він. — Що ще я можу зробити, щоб допомогти вам?

— Пане граф, коли ви пішли спати?

Еркюль Пуаро зазирнув у план. Граф і графиня Андрені займали суміжні купе з номерами 12 і 13.

— Поки ми були у вагоні-ресторані, нам на ніч приготували одне купе. Повернувшись, ми трохи посиділи в іншому...

— Який номер?

— Номер 13. Ми разом грали в пікет. Близько одинадцятої години моя дружина пішла спати. Провідник приготував мені постіль і я теж ліг у ліжко. До ранку я міцно спав.

— Ви не помітили зупинки потяга?

— Я не знав про це до сьогоднішнього ранку.

— А ваша дружина?

Граф усміхнувся.

— Моя дружина завжди приймає снодійне, коли подорожує потягом. Вона прийняла свою звичайну дозу тріоналу.

Він помовчав.

— Мені шкода, що ніяк не можу вам допомогти.

Пуаро передав йому аркуш паперу і ручку.

— Дякую, пане графе. Це формальність, але просто залиште мені ваше ім'я та адресу?

Граф писав повільно і ретельно.

— Добре, що я сам вам записую, — приємно сказав він. — Написання адреси мого заміського маєтку трохи складне для тих, хто не знає мови.

Він передав Пуаро папір і піднявся.

— Моїй дружині абсолютно немає потреби сюди приходити, — сказав він. — Вона не зможе сказати вам нічого більше, ніж я.

Очі Пуаро блиснули.

— Безперечно, безперечно, — сказав він. — Але все ж я думаю, що хотів би поставити мадам графині одне маленьке запитання.

— Запевняю вас, це непотрібно.

Його голос пролунав владно.

Пуаро м'яко кліпнув.

— Це проста формальність, — сказав він. — Але ви розумієте, це потрібно для моєї доповіді.

— Як завгодно.

Граф неохоче поступився. Він ледь вклонився і покинув вагон-ресторан.

Пуаро простягнув руку до паспорта. Там були вказані ім'я і титули графа. Він перейшов до подальшої інформації — у супроводі дружини. Ім'я — Елена Марія, дівоче прізвище — Голденберг, вік — двадцять років. На паспорті була жирна пляма, залишена якимось неохайним чиновником.

— Дипломатичний паспорт, — сказав мсьє Бук. — Друже, ми повинні бути обережні, щоб часом їх не образити. Можливо, ці люди не мають нічого спільного з убивством.

— Не переживайте, *mon vieux*, я буду максимально тактовним. Це звичайна формальність.

Він затих, коли у вагон-ресторан увійшла графиня Андрені. Вона видавалася боязкою і вкрай чарівною.

— Ви хотіли мене бачити, мсьє?

— Мадам графине, це звичайна формальність. — Пуаро галантно встав, вклонився їй і всадив її у крісло навпроти нього. — Просто маю запитати вас, чи ви минулої ночі бачили або чули щось, що могло би пролити світло на цю справу.

— Нічого, мсьє. Я спала.

— Приміром, ви не чули, який переполох був у сусідньому купе? Американська леді, яка займає його, мала напад істерики й викликала провідника.

— Я нічого не чула. Знаєте, я прийняла снодійне.

— А! Я розумію. Ну, не затримуватиму вас.

Коли вона швидко піднялася, він спитав:

— Ще хвилинку. Ці дані: ваше дівоче прізвище, вік і так далі, вони правильні?

— Так, мсьє.

— То, може, ви підпишете це.

Вона підписалася швидко, витонченим похилим почерком.

Елена Андрені.

— Мадам, ви супроводжували свого чоловіка в Америку?

— Ні, мсьє. — Вона усміхнулась, трохи почервоніла. — Ми ще не були в шлюбі, ми одружені лише рік.

— Ах так, дякую, мадам. До речі, ваш чоловік курить?

Вона пильно на нього подивилася, оскільки вже була готова йти.

— Так.

— Люльку?

— Ні. Цигарки і сигари.

— Ах! Дякую.

Вона зволікала, її очі з цікавістю дивилися на нього. Це були прекрасні очі, темні, мигдалеподібні, з дуже довгими чорними віями, які огортали чудову блідість її щік. Її губи, дуже червоні, на закордонний манер, були трохи відкриті. Вона мала екзотичний, красивий вигляд.

— Чому ви запитуєте про це?

— Мадам, — Пуаро зробив рукою жест у повітрі, — детективам доводиться ставити різноманітні запитання. Наприклад, скажете мені, якого кольору ваш халат?

Вона дивилася на нього. Потім вона засміялася.

— Шифон золотистого кольору. Це справді важливо?

— Дуже важливо, мадам.

Вона з цікавістю запитала:

— А ви дійсно детектив?

— До ваших послуг, мадам.

— Я думала, під час подорожі Югославією в потягу не буде детектива, допоки не доїдемо до Італії.

— Я не югославський детектив, мадам. Я міжнародний детектив.

— Ви належите до Ліги Націй?

— Я належу світу, мадам, — театралью сказав Пуаро. Він продовжував: — Я працюю здебільшого в Лондоні. Ви розмовляєте англійською? — спитав він цією мовою.

— Чю-ють говорю, так.

Її акцент був чарівний.

Пуаро ще раз вклонився.

— Мадам, не затримуватимемо вас більше. Бачите, це було не так жахливо.

Вона усміхнулася, схилила голову і пішла.

— *Elle est jolie femme*¹, — схвально сказав мсьє Бук.

Він зітхнув.

— Ну, це нас не сильно просунуло вперед.

— Ні, — сказав Пуаро. — Двоє людей, які нічого не бачили й не чули.

— Зараз ми зустрінемося з італійцем?

Якусь мить Пуаро не відповів. Він вивчав пляму на угорському дипломатичному паспорті.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Свідчення полковника Арбатнота

Пуаро, здригнувшись, вийшов із задуми. Коли він зустрівся поглядом із нетерплячим мсьє Буком, його очі зблиснули.

— Ах! Мій любий друже, — сказав він. — Бачите, я став тим, кого називають снобом! Думаю, перш ніж ми перейдемо до другого класу, слід опитати перший. Далі,

¹ Вона красива жінка (фр.).

думаю, ми побесідуємо із симпатичним полковником Арбатнотом.

Зрозумівши, що полковникова французька досить таки обмежена, Пуаро провадив допит англійською мовою.

Ім'я, вік, домашню адресу й точне військове звання Арбатнота були встановлені. Пуаро продовжив:

— Тож ви приїхали з Індії у відпустку, на те, що ми називаємо *en permission*?¹

Полковника Арбатнота не цікавило, як і що називають іноземці, тож він відповів з істинно британською лаконічністю:

— Так.

— Але ви не прибули судном «Східно-Піренейської пароплавної компанії»?

— Ні.

— Чому ні?

— Я обрав сухопутний маршрут із особистих причин. *А це відповідь тобі, малий влізливий нахабо.*

— Ви їдете просто з Індії?

Полковник сухо відповів:

— Я зупинився на одну ніч, щоб побувати в Урі Халдейському й на три дні в Багдаді, щоб зустрітися з А.О.С., моїм давнім другом.

— Ви зупинилися на три дні в Багдаді. Я розумію, що молода англійка, міс Дебенгем, також із Багдада. Можливо, ви там зустрічали її?

¹ У відпустку (*фр.*).

— Ні, не зустрічав. Я познайомився з міс Дебенгем, коли ми їхали з Кіркука в Нісібін.

Пуаро нахилився вперед. Він став наполегливішим та більш чужим, ніж було потрібно.

— Мсьє, я звертаюся до вас. Ви і міс Дебенгем — єдині англійці в потягу. Мені необхідно знати думку кожного з вас про іншого.

— Дуже дивно, — холодно сказав полковник Арбатнот.

— Зовсім ні. Розумієте, цей злочин найімовірніше скоїла жінка. Чоловіка проштрикнули ножом не менше дванадцяти разів. Навіть начальник потяга одразу сказав: «Це жінка». Ну, тоді яке моє перше завдання? Дістати поверхову інформацію про всіх жінок, які подорожують вагоном «Стамбул—Кале». Але судити про англійок складно. Вони дуже стримані, ці англійці. Тому в інтересах правосуддя я звертаюся до вас, мсьє. Що за людина, ота міс Дебенгем? Що ви про неї знаєте?

— Міс Дебенгем, — сказав полковник приязно, — справжня леді.

— Ах! — сказав Пуаро, усім своїм виглядом показуючи, що йому це дуже приємно. — Тож ви не думаєте, що вона може бути замішана в цьому злочині?

— Ця ідея абсурдна, — сказав Арбатнот. — Цей чоловік був абсолютним незнайомцем. Вона ніколи раніше його не стрічала.

— Це вона вам сказала?

— Сказала. Вона одразу прокоментувала це, у нього був досить неприємний зовнішній вигляд. Якщо до

цього причетна жінка (а на мій погляд, доказів цього немає, є лише припущення), я можу запевнити вас, що міс Дебенгем тут ні до чого.

— Ви так тепло про це говорите, — з усмішкою сказав Пуаро.

Полковник Арбатнот холодно на нього подивився.

— Я справді не знаю, що ви маєте на увазі, — сказав він.

Його погляд, здавалося, спантеличив Пуаро. Він опустив очі й почав порпатися з паперами, що лежали перед ним.

— Це все так, між іншим, — сказав він. — Але будьмо практичні й перейдемо до фактів. У нас є всі підстави вважати, що злочин стався о чверть на другу минулої ночі. Частиною необхідної процедури є опитування всіх у потягу, що вони робили в той час.

— Звичайно. О чверть на другу, наскільки я пам'ятаю, я розмовляв із молодим американцем, секретарем убитого.

— Ах! Ви були в його купе чи він у вашому?

— Я був у його.

— Це молодий чоловік на ім'я Макквін?

— Так.

— Він був вашим другом чи знайомим?

— Ні, до цієї подорожі я ніколи його не бачив. Учора ввечері ми розговорились, і нас обох зацікавила наша розмова. Я зазвичай не люблю американців — не надто приємні...

Пуаро усміхнувся, згадавши судження Макквіна про «британськість».

— Але цей молодий чоловік мені сподобався. Він верз якусь нісенітницю та ідіотські ідеї про ситуацію в Індії; найгірше в американців — це те, що вони такі сентиментальні й ідеалістичні. Ну, його цікавило, що я йому скажу. У мене вже майже тридцять років досвіду в тій країні. А мене цікавило, що він розкаже про фінансову ситуацію в Америці. Потім ми плавно перейшли до світової політики в цілому. Я був вельми здивований, коли подивився на годинник і побачив, що вже за чверть друга.

— Саме тоді ви закінчили розмову?

— Так.

— І що ви зробили?

— Пішов у своє купе і ліг спати.

— Ваше ліжко було вже розстелене?

— Так.

— Це купе, дозвольте подивитися, номер 15, передостаннє від вагона-ресторану?

— Так.

— Де був провідник, коли ви пішли у своє купе?

— Сидів у кінці вагона за столиком. По суті, Макквін викликав його, щойно я пішов до свого купе.

— Чому він його викликав?

— Думаю, щоб той розстелив йому ліжко. Купе не приготували на ніч.

— Тепер, полковнику Арбатноте, я прошу вас, добре подумайте. Коли ви розмовляли з містером Макквіном, хто-небудь проходив коридором за дверима?

— Думаю, багато людей. Я не звертав уваги.

— Звісно, я маю на увазі, скажімо, за останні півтори години розмови. Ви виходили у Віньківцяx, чи не так?

— Так, але десь на хвилину. Була заметіль. Жахливий холод. Радо повернувся до духоти потяга, хоча, думаю, тут нестерпно.

Мсьє Бук зітхнув.

— Дуже важко догодити всім, — сказав він. — Англіїці все відчиняють, потім приходять інші й усе зачинають. Дуже важко.

Ані Пуаро, ані полковник Арбатнот не звертали на нього уваги.

— Тепер, мсьє, поверніться назад у спогадах, — підбадьорливо сказав Пуаро. — Надворі було холодно. Ви повернулися до вагона. Ви знову сідаєте, ви курите — можливо, цигарку, можливо, люльку...

На частку секунди він зупинився.

— Я курив люльку. Макквін — цигарки.

— Потяг знову їде. Ви курите свою люльку. Обговорюєте стан справ у Європі, у світі. Уже пізно. Більшість пасажирів уже полягали спати. Як ви думаєте, хтось проходив повз?

Арбатнот нахмурився, намагаючись пригадати.

— Важко сказати, — сказав він. — Розумієте, я не звертав уваги.

— Але у вас є військова уважність до деталей. Ви, так би мовити, помічаєте, не помічаючи.

Полковник знову подумав, але похитав головою.

— Я не можу сказати. Я не пам'ятаю, щоб хто-небудь проходив, крім провідника. Почекайте — і, думаю, ще жінка.

— Ви її бачили? Вона була стара чи молода?

— Я її не бачив. Не дивився в той бік. Тільки шурхіт і аромат парфумів.

— Аромат? *Гарний* запах?

— Ну, радше фруктовий, якщо ви знаєте, про що я. Маю на увазі, його чути за сто ярдів. Але зауважте, — швидко продовжив полковник, — це могло бути й на початку вечора. Розумієте, це був один із тих випадків, як ви зараз сказали, коли ви зауважуєте, самі того не помічаючи. Кілька разів за вечір я сказав собі: «Жінка — запах — занадто сильний». Але коли це було, я не впевнений, крім того, що це точно було після Віньківців.

— Чому?

— Тому що я пам'ятаю, коли я зачув той запах, я говорив про цілковитий провал сталінської п'ятирічки. І ця думка — жінка — привела мене до думки про становище жінок у Росії. А до теми Росії ми підійшли ближче до кінця нашої бесіди.

— Ви не можете означити цей час точніше?

— Н-ні. Напевно, це було приблизно в останні півгодини.

— Це було після того, як потяг зупинився?

Він кивнув.

— Так, я майже впевнений, що так і було.

— Ну, обличшмо це. Полковнику Арбатноте, ви коли-небудь були в Америці?

— Ніколи. І не хочу.

— Ви знали полковника Армстронга?

— Армстронг — Армстронг — я знаю двох чи трьох Армстронгів. Був Томмі Армстронг у 60-х — ви не його маєте на увазі? І Селбі Армстронг — його вбили на Соммі.

— Я маю на увазі полковника Армстронга, який одружився з американкою і чию дитину викрали і вбили.

— Ах, так, я пам'ятаю, читав про це — жахлива трагедія. Я не думаю, що колись зустрічав цього хлопця, хоча, звичайно, знав про нього. Тобі Армстронг. Хороший хлопець. Усі його любили. Зробив надзвичайну кар'єру. Кавалер Хреста Вікторії.

— Чоловік, якого вбили минулої ночі, — це чоловік, відповідальний за вбивство дитини полковника Армстронга.

Обличчя Арбатнота спохмурніло.

— Тоді, на мою думку, ця свиня заслужила те, що отримала. Хоча, я вважаю, краще би його повісили, чи посадили на електричний стілець.

— Отже, полковнику Арбатноте, ви віддаєте перевагу закону й порядку перед особистою помстою?

— Ну, не можна самому кровно мститися і колоти одне одного, як корсиканці чи мафія, — сказав полковник. — Кажіть, що хочете, але суд присяжних — це розумна система.

Пуаро хвилину чи дві глибокодумно дивився на нього.

— Так, — сказав він. — Я впевнений, це ваша позиція. Ну, полковнику Арбатноте, не думаю, що маю до вас ще якісь запитання. Є ще щось, що ви самі можете згадати про вчорашній вечір, що-небудь, що вас здивувало, або, скажімо, дивує вас тепер, коли ви про це згадуєте як підозріле?

На мить чи дві Арбатнот задумався.

— Ні, — сказав він. — Узагалі нічого немає. Якщо тільки... — він зам'явся.

— Так-так, продовжуйте, прошу вас.

— Ну, нічого особливого, — повільно сказав полковник. — Але ви сказали, що-небудь.

— Так-так. Продовжуйте.

— О, це нічого. Проста подробиця. Але, коли я повернувся у своє купе, помітив, що двері наступного купе, останнього...

— Так, номер 16.

— Ну, двері були не зовсім зачинені. І хлопець крадькома визирав ізсередини. Тоді він швидко зачинив двері. Звичайно, я знаю, у цьому немає нічого такого, але просто мені це здалося трохи дивним. Я маю на увазі, це досить часто буває, що хтось відчиняє двері та висуває голову, якщо хоче щось побачити. Але це було злодійкувато, тому привернуло мою увагу.

— Так, — із сумнівом сказав Пуаро.

— Я ж казав вам, що в цьому нема нічого особливого, — винувато сказав Арбатнот. — Але ви знаєте, як це — світанок, усе тихо, усе має зловісний вигляд — як детективна історія. Насправді це все дурниці.

Він підвівся.

— Ну, якщо я вам більше не потрібний.

— Дякую вам, полковнику Арбатноте, більше нічого.

Якусь хвилю солдат вагався. Його перша природна огида від допиту «іноземцями» випарувалася.

— Про міс Дебенгем, — досить незграбно сказав він. — Можете мені повірити, вона тут ні до чого. Вона *pukka sahib*.¹

Він трохи зашарівся і вийшов.

— Що, — із цікавістю запитав докор Константін, — означає *pukka sahib*?

— Це означає, — сказав Пуаро, — що батько і брати міс Дебенгем вчилися в тій же школі, що й полковник Арбатнот.

— О! — розчаровано сказав доктор Константін. — Тоді це взагалі не має нічого спільного зі злочином.

— Точно, — сказав Пуаро.

Він упав у задуму, стукаючи пальцями по столу. Потім подивився вгору.

— Полковник Арбатнот курить люльку, — сказав він. У купе містера Ретчетта я знайшов йоржик для чищення люльки. Містер Ретчетт курив тільки сигари.

— Ви думаєте?

— Це поки що єдиний чоловік, який зізнався, що курить люльку. І він знав про полковника Армстронґа, а можливо, навіть був з ним знайомий, хоча не зізнається в цьому.

¹ Справжня леді. (*пенджаб.*)

— Ви думаєте, це можливо...

Пуаро сильно похитав головою.

— Це просто неможливо — абсолютно неможливо — шляхетний, трохи нудний, щиросердний англієць ранив супротивника ножом дванадцять разів! Хіба ви не відчуваєте, друзі мої, наскільки це неможливо?

— Це психологія, — сказав мсьє Бук.

— І треба поважати психологію. Цей злочин має підпис і це точно не підпис полковника Арбатнота. Але тепер наша наступна бесіда.

Цього разу мсьє Бук не згадав італійця. Але він подумав про нього.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Свідчення містера Гардмана

Останній пасажир першого класу, якого треба було допитати, — містер Гардман — був великим епатажним американцем, який сидів за одним столом з італійцем і камердинером. Він носив крикливий картатий костюм, рожеву сорочку, блискучу шпильку для краватки і, коли увійшов у вагон-ресторан, щось крутив язиком. У нього було велике, м'ясисте, дещо грубе, але добродушне обличчя.

— Доброго ранку, джентльмени, — сказав він. — Чим можу вам допомогти?

— Ви чули про вбивство, містер... е... Гардмане?

— Звичайно.

Він швидко відклав жуйку.

— Це наш обов'язок — опитати всіх пасажирів у цьому потягу.

— Усе гаразд. Думаю, це єдиний спосіб упоратися з цим завданням.

Пуаро зазирнув у паспорт, що лежав перед ним.

— Ви Сайрус Бетман Гардман, громадянин Сполучених Штатів, сорок один рік, виїзний продавець стрічок для друкарських машинок?

— О, так, це я.

— Ви прямуєте зі Стамбула в Париж?

— Так.

— З якою метою?

— У справах.

— Містере Гардмане, ви завжди подорожуєте першим класом?

— Так, сер. Фірма оплачує мої дорожні витрати.

Він кліпнув.

— Тепер, містере Гардмане, ми підходимо до подій минулого вечора.

Американець кивнув.

— Що ви можете розповісти нам про це?

— Точно що нічого.

— А, як шкода. Можливо, містере Гардмане, розкажете нам, що ви робили минулої ночі, починаючи з вечері?

Уперше американець, схоже, не був готовий з відповіддю. Нарешті він сказав:

— Вибачте, джентльмени, але хто ви? Просвітіть мене.

— Це мсьє Бук, директор міжнародної компанії спальних вагонів. Цей джентльмен — лікар, який оглядав тіло.

— А ви самі?

— Я — Еркюль Пуаро. Компанія залучила мене розслідувати цю справу.

— Я чув про вас, — сказав містер Гардман. — Хвилину чи дві він розмірковував. — Думаю, мені краще розказати все, як є.

— Звичайно, бажано, щоб ви розповіли нам усе, що знаєте, — сухо сказав Пуаро.

— Ви багато що сказали б, якби я щось таки знав. Але я не знаю. Як я сказав, узагалі нічого не знаю. Але я мав щось знати. І це болить мені. Я ж мав.

— Містере Гардмане, поясніть, будь ласка.

Містер Гардман зітхнув, витягнув із рота жувальну гумку і пірнув рукою у кишеню. У той же час уся його особистість, здавалося, зазнала змін. Він набув меншого сценічного образу і став реальнішою людиною. Резонансні назальні тони його голосу змінилися.

— Цей паспорт трішки фальшивий, — сказав він. — Ось хто я насправді.

Пуаро роздивлявся картку, яку йому дали. Мсьє Бук зазирнув через його плече.

Містер Сайрус Б. Гардман
Детективне агентство Макніла,
НЬЮ-ЙОРК.

Пуаро знав цю назву. Це було одне з найвідоміших і найавторитетніших приватних детективних агентств у Нью-Йорку.

— Тепер, містере Гардмане, — сказав він. — Послухаймо, що це все означає.

— Звичайно. Ми до цього й наближались. Я приїхав у Європу, переслідуючи кількох шахраїв — нічого спільного з цією справою. Гонитва закінчилася у Стамбулі. Я зателеграфував начальнику й отримав його вказівку повернутися, і на шляху назад до маленького старого Нью-Йорка я отримав це.

Він передав листа.

Угорі на аркуші був надпис — «Готель Токатліан».

Шановний сер,

Мені порекомендували вас як детектива розшукового агентства Макніла. Будь ласка, зайдіть у мій номер о четвертій дня.

І підпис: «С.Е. Ретчетт».

— *Eh bien?*

— Я зайшов до нього у вказаний час, і містер Ретчетт виклав мені ситуацію. Він показав мені кілька листів, які отримав.

— Він був стривожений?

— Він цього не виказував, але був добряче збуджений. Він зробив мені пропозицію. Я повинен був поїхати тим же потягом у Париж і зробити так, щоб ніхто до

нього не дістався. Ну, джентльмени, я таки їду цим самим потягом і, попри все, хтось таки до нього дістався. Мені, звісно, прикро. Для мене це не дуже добре.

— Він дав вам вказівки, як поводитися?

— Звичайно. Він усе прорахував. Це була його ідея, щоби я подорожував у сусідньому купе, але вона одразу відпала. Єдине місце, яке я міг забронювати — номер 16, і це було зробити непросто. Думаю, провідники залишають це купе для себе. Але не цього разу. Коли я вивчив ситуацію, мені здалося, що купе № 16 має дуже гарне стратегічне положення. Перед стамбульським спальним вагоном був тільки вагон-ресторан, а передні двері на платформу на ніч зачинялися на засув. Єдиний спосіб, як бандит міг потрапити у вагон, це через задні двері на платформу або ж із задньої частини — у будь-якому разі він мав би пройти просто повз моє купе.

— І ви, думаю, уявлення не маєте, хто може бути злочинцем.

— Ну, я знав, який у нього вигляд. Містер Ретчетт описав його мені.

— Що?

Усі троє нетерпляче нахилилися вперед.

Гардман продовжував:

— Невисокий чоловік, темноволосий, з жіночим голосом — ось що сказав старий. Також сказав, що він не думає, що це трапиться у першу ж ніч. Швидше за все, на другу чи третю.

— Він щось знав, — сказав мсьє Бук.

— Він точно знав більше, аніж казав своєму секретарю, — глибокодумно сказав Пуаро. — Невже він нічого вам не розповідав про своїх ворогів? Він, наприклад, не розповів, чому його життя було під загрозою?

— Ні, він це пропустив. Просто сказав, що хтось прагне його крові, і запрягся її отримати.

— Невисокий чоловік... темноволосий... з жіночим голосом, — глибокодумно промовив Пуаро.

Потім, фіксуючи на Гардмані різкий погляд, він запитав:

— Ви знали, хто він насправді, чи не так?

— Хто, містере?

— Ретчетт. Ви впізнали його?

— Я вас не розумію.

— Ретчетт — це Кассетті, убивця дитини Армстронгів. Містер Гардман протяжно свиснув.

— Це, безумовно, якийсь сюрприз! — сказав він. — Так, сер! Ні, я не впізнав його. Я був далеко на заході, коли це сталося. Гадаю, я бачив його фотографії у газетах, але на тих фото я не впізнав би власної мами. Ну, я не сумніваюся, що кілька людей мали зуб на Кассетті.

— Ви знаєте когось, хто пов'язаний зі справою Армстронга, який відповідає цьому опису — невисокий, з темним волоссям і жіночим голосом?

Гардман думав хвилину чи дві.

— Важко сказати. Майже всі, хто пов'язаний з цією справою, мертві.

— Ще була дівчина, яка викинулася з вікна, пам'ятаєте?

— Звичайно. Так, це так. Вона, здається, була іноземкою. Може, і мала якихось родичів макаронників. Але не слід забувати, що, крім Армстронгів, були й інші. Кассетті неодноразово займався викраденнями. Не можна концентруватися лише на цьому.

— Але у нас є підстави вважати, що цей злочин пов'язаний зі справою Армстронгів.

Містер Гардман глянув запитально. Пуаро не відповів. Американець похитав головою.

— Я не можу нікого згадати, хто підходить під цей опис, якщо говорити про Армстронгів, — повільно сказав він. — Але, звичайно, я не працював над цією справою і нічого про неї не знаю.

— Гаразд, містере Гардмане, продовжуйте вашу розповідь.

— Я небагато можу розповісти. Удень я спав, а вночі пильнував. У першу ніч не було нічого підозрілого. Минулої ночі було те ж саме, наскільки я знаю. Мої двері були трохи прочинені, і я спостерігав. Не було нікого чужого.

— Містере Гардмане, ви впевнені в цьому?

— Я точно впевнений. Знадвору ніхто у вагон не входив, і ніхто не приходив із вагонів у кінці потяга. Можу присягнутися.

— А з вашого місця ви бачили провідника?

— Звичайно. Він сидів на сидінні майже біля моїх дверей.

— Він покидав це місце після того, як потяг зупинився у Віньківцях?

— Це була остання станція? Так, він пішов на кілька викликів — але після того, як потяг повністю зупинився. Потім, після цього, він пройшов повз мене в задній вагон — пробув там близько чверті години. Потім почав тельнякати дзвінок, як сказився, і він бігом повернувся. Я вийшов у коридор, щоб подивитися, що воно було — розумієте, я сам почав нервувати — але це була американка. Вона чомусь здійняла галас. Я усміхнувся. Потім він пішов у інше купе, повернувся і приніс комусь пляшку мінеральної води. Після цього він знову сів у своє крісло, і сидів там, аж поки не пішов у кінець вагона, щоб постелити комусь постіль. Не думаю, що він кудись виходив до п'ятої ранку.

— А він взагалі спав?

— Не можу сказати. Можливо, і спав.

Пуаро кивнув. Автоматично його руки поправили папери на столі. Він ще раз узяв офіційну карту.

— Будь ласка, підпишіть це, — попросив він.

Гардман підписав.

— Містере Гардман, тут є хтось, хто може підтвердити вашу історію?

— У цьому потягу? Ну, не зовсім. Хіба що молодий Макквін. Я досить добре його знаю, бачив у офісі його батька в Нью-Йорку — але це не означає, що він згадає мене з маси інших детективів. Ні, містере Пуаро, вам

доведеться почекати і, коли припиниться снігопад, зв'язатися з Нью-Йорком. Справді, я не розповідаю вам казок. Тож, джентльмени, до зустрічі. Містере Пуаро, радий з вами познайомитися.

Пуаро простягнув йому портсигар.

— Чи, можливо, ви надаєте перевагу люльці?

— Не я.

Він узяв одну, потім бадьоро вийшов.

Троє чоловіків подивилися один на одного.

— Ви вважаєте, він той, за кого себе видає? — запитав доктор Константін.

— Так, так. Я знаю цей тип. Крім того, цю історію дуже легко перевірити.

— Він дав нам деякі дуже цікаві свідчення, — сказав мсьє Бук.

— Так, дійсно.

— Невисокий на зріст, темноволосий, із писклявим голосом, — задумливо сказав мсьє Бук.

— Опис, під який у цьому потягу не підпадає ніхто, — сказав Пуаро.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Свідчення італійця

— А тепер, — сказав Пуаро з блиском в очах, — порадуємо серце мсьє Бука і поспілкуємося з італійцем.

Антоніо Фоскареллі швидким котячим кроком прийшов у вагон-ресторан. Його обличчя сяяло. Це було типове італійське обличчя, сонячне і смагляве.

Французькою він говорив добре та плавно, з невеликим акцентом.

— Ваше ім'я — Антоніо Фоскареллі?

— Так, мсьє.

— Ви, я бачу, натуралізований американець?
Американець усміхнувся.

— Так, мсьє. Це краще для мого бізнесу.

— Ви є представником автомобілів «Ford»?

— Так, ви бачите...

Зав'язалася розмова, наприкінці якої троє чоловіків знали ледь не все про методи ведення бізнесу Фоскареллі, його подорожі, його дохід і його думку про США й більшість європейських країн. З нього не треба було витягувати інформацію. Вона просто лилася.

Його добродушне дитяче обличчя сяяло від задоволення, коли він зупинився і красномовно витер чоло хусточкою.

— Отже, ви бачите, — сказав він, — я роблю великий бізнес. Іду в ногу з часом. Я розумію, що таке продажі!

— Ви були у США протягом останніх десяти років?

— Так, мсьє. А! Я добре пам'ятаю той день, коли вперше сів на корабель і поплив у Америку, так далеко! Моя мама, моя молодша сестра...

Пуаро перервав цей потік спогадів.

— Під час перебування у США ви коли-небудь зустрічались із померлим?

— Ніколи. Але я знаю цей тип людей. О, так. — Він виразно клацнув пальцями. — Дуже солідний, дуже добре одягнений, але насправді все не так. З мого досвіду, мушу сказати, це був великий шахрай. Я даю вам слово, що це так.

— Ваша думка цілком слухна, — сухо сказав Пуаро. — Ретчетт — це насправді Кассетті, викрадач.

— А що я вам казав? Я навчився бути дуже точним у прочитанні облич. Це необхідність. Тільки в Америці вони вчать, як правильно продавати.

— Ви пам'ятаєте справу Армстронга?

— Не зовсім пам'ятаю. Ім'я, так? Маленька дівчинка... дитина... так?

— Так, дуже трагічна історія.

Італієць здавався першою людиною, у кого ця точка зору викликала сумнів.

— Ах, ну, такі випадки, вони трапляються, — філософськи сказав він, — у великих державах, як-от Америка...

Пуаро обірвав його.

— Ви коли-небудь зустрічалися з кимось із сім'ї Армстронгів?

— Ні, не думаю. Важко сказати. Я наведу вам кілька цифр. Тільки торік я продав...

— Мсьє, не відволікайтесь.

Італієць жестом перепросив.

— Тисяча вибачень.

— Розкажіть, будь ласка, про ваші точні переміщення вчора, починаючи з вечері.

— Із задоволенням. Я намагаюся залишитись тут якомога довше. Це кумедно. Я розмовляю з американським джентльменом, який сидить за моїм столом. Він продає стрічки для друкарських машинок. Потім я повертаюся у своє купе. Там нікого немає. Нещасний Джон Бульль¹, який ділить купе зі мною, у свого господаря. Нарешті він повертається — дуже витягнуте обличчя, як зазвичай. Він багато не говорить — каже «так» і «ні». Жалюгідна раса, ці англійці — недоброзичливі. Він сидить у кутку, дуже напружений, читає книжку. Потім приходиться провідник і розстеляє нам ліжка.

— Номер 4 і 5, — пробурмотів Пуаро.

— Точно — крайнє купе. Моя верхня полиця. Я залізаю туди. Курю і читаю. У маленького англійця, думаю, болить зуб. Він дістає якусь маленьку пляшечку, з дуже сильним запахом. Він лежить у ліжку й стогне. У той час я вже сплю. Щоразу, коли я прокидаюся, чую, як він стогне.

— Ви не знаєте, чи він уночі не виходив з вагона?

— Я так не думаю. Я б це почув. Світло із коридору — і я автоматично прокидаюся, думаю, що це митниця на якомусь кордоні.

— Він говорив щось про свого працедавця? Ніколи не висловлював жодного упередження проти нього?

¹ Збірний типаж англійця.

— Кажу ж вам, не говорив. Він не був дружелюбним.
Як риба.

— Що ви, кажете, курите — люльку, цигарки, сигари?

— Лише цигарки.

Пуаро простягнув йому одну, він узяв.

— Ви бували в Чикаго? — запитав мсьє Бук.

— Ах, так — прекрасне місто, але я краще знаю Нью-Йорк, Вашингтон, Детройт. Ви були в Штатах? Ні? Ви повинні туди поїхати, це...

Пуаро підсунув йому аркуш паперу.

— Будь ласка, підпишіть це і вкажіть вашу постійну адресу.

Італієць писав із завитками. Потім він підвівся — його усмішка була такою ж привабливою, як і завжди.

— Це все? Більше я не потрібен? Мсьє, гарного вам дня. Я бажаю, щоб ми могли вибратися зі снігу. У мене призначена зустріч у Мілані, — він сумно похитав головою. — Я втрачу бізнес.

Він пішов.

Пуаро подивився на свого друга.

— Він уже давно в Америці, — сказав мсьє Бук, — і він італієць, а італійці використовують ножі! І вони великі брехуни! Я не люблю італійців.

— *Ça se voit*¹, — з усмішкою сказав Пуаро. — Ну, можливо, ви й праві, але я доведу вам, мій друже, що проти цієї людини немає абсолютно жодних доказів.

¹ Це й видно (*фр.*).

— А як щодо психології? Хіба італійці не ріжуть одне одного ножем?

— Звичайно, — сказав Пуаро. Особливо в запалі сварки. Але це інший вид злочину. У мене є думка, мій друже, що це злочин дуже ретельно спланований і зрежисований. Це далекоглядний, витриманий злочин. Це не — як би це висловити — *латиноамериканський* злочин. За цим злочином стоїть холодний, винахідливий, розважливий розум — я думаю, що англо-саксонський розум.

Він узяв останні два паспорти.

— А зараз, — сказав він, — поспілкуймося з міс Мері Дебенгем.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Свідчення міс Дебенгем

Увійшовши у вагон-ресторан, Мері Дебенгем підтвердила попереднє судження Пуаро про неї. Охайно одягнена в чорний костюм, сіро-зеленувату блузку, із гладкими хвилями темного волосся, акуратно зачесаного й пригладженого. Її манери були такі ж спокійні та пригладжені, як її волосся.

Вона сіла навпроти Пуаро та мсьє Бука й запитально на них глянула.

— Вас звати Мері Герміона Дебенгем і вам двадцять шість років? — почав Пуаро.

— Так.

— Англійка?

— Так.

— Будьте ласкаві, мадемуазель, записати свою постійну адресу на цьому аркуші паперу.

Вона виконала його прохання. Почерк був чіткий і розбірливий.

— Тепер, мадемуазель, що ви розповісте нам про події минулої ночі?

— Боюся, що мені нічого вам розказати. Я лягла спати й заснула.

— Чи дуже вас засмутило, що в цьому потягу вчинили злочин?

Цього запитання вона не очікувала. Її сірі очі трохи розширилися.

— Я не зовсім розумію вас.

— Але запитання було зовсім просте, мадемуазель. Я повторю. Чи надто засмутило вас, що в потягу скоїли злочин?

— Насправді я не думала про це з такої точки зору. Ні, не скажу, що я засмучена.

— Злочин — для вас буденна справа, так?

— Природно, що сталася неприємна річ, — тихо сказала Мері Дебенгем.

— Ви справжня англосаксонка, мадемуазель. *Vous n'éprouvez pas d'emotion*¹.

Вона ледь усміхнулася.

¹ Ви не відчуваєте емоції (*фр.*).

— Боюся, що в мене не буде істерики, яка б довела мою емоційність. Зрештою, люди помирають щодня.

— Так, вони вмирають. Але вбивство — трохи рідкісніша подія.

— О, звичайно.

— Ви ж не знали небіжчика?

— Уперше я побачила його тут учора за обідом.

— І яке у вас про нього враження?

— Я не звернула на нього уваги.

— Він не здався вам лихою людиною?

Вона ледь знизала плечима.

— Направду, не скажу, що замислювалась над цим.

Пуаро проникливо подивився на неї.

— Гадаю, ви зневажаєте те, як я проваджу своє розслідування, — сказав він, кліпнувши. — Ви гадаєте: «Зовсім не так розслідування б провадили в Англії. Там усе було б формально, зводилося тільки до фактів, справа була б належно впорядкована». Та я, мадемуазель, маю власні маленькі примхи. Спершу я дивлюся на свідка, оцінюю його чи її характер, і тоді, відповідно, формулюю запитання. Ще хвилину тому я говорив із джентльменом, який хотів поділитися зі мною усіма його ідеями щодо будь-чого. Та я примусив його дотримуватися суті. Я змусив його відповісти тільки «так» чи «ні», це чи інше. І от прийшли ви. Я одразу помітив, що ви любите порядок і методичність. Ви обмежитесь тільки темою обговорення. Ваші відповіді будуть короткі та по суті. І тому, мадемуазель, що людська природа примхлива, я ставлю

вам зовсім інші запитання. Я запитую, що ви відчуваєте, що ви подумали. Вам хіба не подобається такий метод?

— Пробачте мені такі слова, але я гадаю, що це просто марна трата часу. Чи подобалося мені обличчя містера Ретчетта, чи ні, не допоможе визначити вбивцю.

— Ви знаєте, що за людина був той Ретчетт?

Вона кивнула.

— Місіс Габбард усім про це розповідає.

— А що ви думаєте про справу Армстронгів?

— Мерзенний злочин, — твердо сказала дівчина.

Пуаро задумливо подивився на неї.

— Міс Дебенгем, як мені відомо, ви подорожуєте з Багдада?

— Так.

— До Лондона?

— Так.

— Що ви робили в Багдаді?

— Я працювала гувернанткою двох дітей.

— А після відпустки повернетеся на ту роботу?

— Я ще не впевнена.

— А чому?

— Багдад досить далеко. Я, імовірно, залишилася б у Лондоні, якби знайшла підхожу вакансію.

— Ясно. Я думав, можливо, ви вирішили вийти заміж.

Міс Дебенгем не відповіла. Глянула просто на Пуаро. Її погляд ясно промовляв: «А ви нахаба».

— Що ви думаєте про леді, з якою розділяєте купе, про міс Олссон?

— Здається, вона приємна, проста особа.

— Якого кольору її халат?

Мері Дебенгем дивилася на нього.

— Коричнюватого, чиста вовна.

— О! Сподіваюся, це не озвучить нескромно, якщо я скажу, що на шляху з Алеппо в Стамбул помітив колір вашого халата. Здається, блідо-бузковий.

— Так, справді.

— Ви маєте ще один халат, мадемуазель? Наприклад, червоний?

— Ні, то не мій.

Пуаро нахилився вперед. Він був схожий на kota, що от-от впіймає мишу.

— Чий же тоді?

Дівчина трохи подалася назад, злякавшись.

— Не знаю. Про що ви?

— Ви не сказали: «Ні, такого в мене немає». Ви кажете: «Ні, то не мій», а це означає, що річ належить комусь іншому.

Вона кивнула.

— Комусь у цьому потягу?

— Так.

— Кому?

— Я щойно сказала вам. Не знаю. Я прокинулася сьогодні близько п'ятої ранку з відчуттям, що потяг надто довго стоїть. Відчинила двері й виглянула в коридор, думаючи, що ми, можливо, на станції. Я побачила когось у яскраво-червоному кімоно далі по коридору.

— І ви не знаєте, хто це? Чи у неї світле, темне, чи, може, сиве волосся?

— Не можу сказати. На ній був чепчик, тому я бачила тільки потилицю.

— А фігура?

— Висока і струнка, наскільки можна судити, але важко сказати. Кімоно з вишитими драконами.

— Так, так, ваша правда, дракони.

Він помовчав мить. Потім пробурмотів про себе:

— Я не можу зрозуміти. Не можу зрозуміти. Усе це не має сенсу.

Тоді, дивлячись на міс Дебенгем, сказав:

— Більше вас не затримуватиму, мадемуазель.

— О! — Здавалося, її це трохи спантеличило, але вона тут же встала.

Біля дверей, однак, з мить провагавшись, вона повернулася.

— Шведська леді, міс Олссон, чи не так? Здається, вона трохи нервує. Каже, ви повідомили їй, що вона остання бачила того чоловіка живим. Здається, вона гадає, що через це ви вважаєте її винною. Можна я скажу їй, що вона помилилася? Насправді ви ж знаєте, що вона з тих людей, що ї мухи не скривдять.

Кажучи це, вона намагалася усміхатися.

— О котрій годині вона пішла до місіс Габбард по аспірин?

— Відразу ж опісля пів на одинадцять.

— Скільки її не було?

— Близько п'яти хвилин.

— Уночі вона виходила з купе?

— Ні.

Пуаро звернувся до лікаря.

— Могли Ретчетта вбити так рано?

Лікар похитав головою.

— Тоді, гадаю, можете заспокоїти свою подругу, мадемуазель.

— Дякую. — Раптом вона йому всміхнулася, усмішкою, сповненою симпатії. — Знаєте, вона як вівця. Нервує і бекає.

Вона повернулася й пішла.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

Свідчення покоївки-німкені

Мсьє Бук здивовано дивився на свого друга.

— Я не зовсім розумію, *mon vieux*. Чого ви хотіли досягти?

— Я шукав слабинку, друже.

— Слабинку?

— Так, щоб пробити броню витримки цієї молодії леді. Я прагнув розтрусити її холоднокровність. Мені вдалося? Не знаю. Та в одному я впевнений: вона не очікувала, що я візьмуся за справу в такий спосіб.

— Ви підозрюєте її, — повільно сказав мсьє Бук. — Але чому? Здається, та чарівна молода леді, остання людина в світі, яка може бути причетна до такого злочину.

— Згоден, — сказав доктор Константін. — Вона холодна. Безпристрасна. Вона не заколола б того чоловіка, а притягла б його до суду.

Пуаро зітхнув.

— Ви обоє мусите позбутися нав'язливої ідеї, що це необмірковане, спонтанне вбивство. А щодо причини, чому я підозрюю міс Дебенгем, то їх дві. Перша — тому що я дещо випадково підслухав, та ви цього ще не знаєте.

Він розповів їм про той цікавий обмін фразами, який підслухав по дорозі з Алеппо.

— Це й справді дивно, — погодився мсьє Бук, коли Пуаро закінчив. — Це потребує пояснень. Якщо це означає те, що ви підозрюєте, то вони обоє замішані. І дівчина, і той солідний англієць.

Пуаро кивнув.

— Але це не підтверджується фактами, — сказав він. — Річ у тім, якщо обоє були б у цьому замішані, то що б ми виявили? Те, що вони забезпечили б алібі одному. Хіба не так? Але ні, такого не сталося. Алібі міс Дебенгем забезпечує шведка, яку вона раніше ніколи не бачила, а полковникове — Макквін, секретар покійника. Ні, таке рішення загадки надто просте.

— Ви сказали, була ще одна причина для підозр, — нагадав мсьє Бук.

Пуаро всміхнувся.

— А, це суто психологічно. Я запитую себе, чи могла міс Дебенгем спланувати цей злочин? Я переконаний, що за цією справою знаходиться холоднокровний, розумний, винахідливий мозок. Міс Дебенгем відповідає цьому опису.

Мсьє Бук похитав головою.

— Гадаю, ви помиляєтеся, друже. Не уявляю цю англіюку злочинницею.

— Що ж, — сказав Пуаро, беручи останній паспорт, — останнє ім'я в нашому списку. Гільдегарда Шмідт, покоївка.

Викликана офіціантом Гільдегарда Шмідт увійшла у вагон-ресторан і поважно стала в очікуванні.

Пуаро жестом запросив її сісти.

Вона так і зробила, склавши руки й спокійно чекаючи його запитань. Схоже, то була дуже врівноважена людина, надзвичайно порядна, і, можливо, не надто розумна.

Методи Пуаро щодо Гільдегарди Шмідт повністю відрізнялися від його поводження з Мері Дебенгем.

Він був сама доброта й привітність, щоб вона вільно почувалася. Потім, коли вона записала своє ім'я та адресу, повільно перейшов до запитань.

Розмова відбувалася німецькою мовою.

— Ми хочемо якнайбільше дізнатися про події минулої ночі, — сказав він. — Ми знаємо, що ви небагато можете розповісти про злочин, але, можливо, ви бачили або чули таке, що вам нічого не говорить, а для нас буде цінною інформацією. Розумієте?

Здавалося, що ні. Коли вона відповідала, на її широкому добродушному обличчі залишався недолугий вираз.

— Я нічого не знаю, мсьє.

— Ну, наприклад, вам відомо, що вчора ввечері ваша хазяйка послала за вами.

— Так, відомо.

— Пам'ятаєте, коли?

— Ні. Бачите, я вже спала, коли провідник прийшов по мене.

— Так, так. А цей виклик вас не здивував?

— Ні, то звична справа, мсьє. Благородна леді часто потребує догляду вночі. Вона погано спить.

— *Eh bien*, отже, вас викликали, і ви встали. Одягли халат?

— Ні, мсьє. Я вдягнулася. Мені не хотілося іти до Її Високості в халаті.

— Але це ж такий гарний халат, яскраво-червоний, правда?

Вона витріщилася на нього.

— То темно-синій бавовняний халат, мсьє.

— О! Продовжуйте. Просто намагався бути люб'язним, і все. Значить, ви пішли до мадам княгині. І що ви робили, коли увійшли до неї?

— Я робила масаж, мсьє. А потім читала вголос. Я не надто добре читаю вголос, але Її Високість каже, що це на краще. Так вона швидше засинає. Засинаючи, вона попросила мене піти, то я згорнула книжку і повернулася у своє купе.

— Пам'ятаєте, о котрій то було годині?

— Ні, мсьє.

— А як довго ви були з мадам княгинею?

— Приблизно півгодини.

— Добре, продовжуйте.

— Спершу я принесла Її Високості додатковий плед з мого купе. Попри опалення було дуже холодно. Я вкрила її, й вона побажала мені на добраніч. Я налила їй мінеральної води. Потім вимкнула світло й пішла.

— А тоді?

— Це все. Я повернулася у своє купе й лягла спати.

— А ви когось зустріли в коридорі?

— Ні, мсьє.

— І ви не бачили жінку в червоному кімоно з драконами по ньому?

Вона викотила свої лагідні очі.

— Ні, справді. Там нікого не було, окрім провідника. Усі спали.

— Але ви бачили провідника?

— Так.

— Що він робив?

— Він вийшов із одного купе.

— Що? — Мсьє Бук нахилився вперед. — З якого саме?

Здавалося, Гільдегарда Шмідт знову перелякалася, і Пуаро докірливо глянув на свого друга.

— Певна річ, — сказав він. — Провідника часто виликають уночі. Ви можете пригадати, яке то було купе?

— Десь посередині вагона. Через двоє-трьох дверей від мадам княгині.

— О! Якщо ваша ласка, розкажіть нам, де саме це було і що сталося.

— Він ледь не наскочив на мене. Це було, коли я поверталася зі свого купе з пледом для княгині.

— Отже, він вийшов із купе і ледь не зіткнувся з вами. А куди саме він прямував?

— На мене, мсьє. Він вибачився і пішов у бік вагона-ресторану. Зателенькав дзвінок, але він, здавалося, не чув.

Вона замовкла, а потім сказала:

— Я не розумію. Як це...

Пуаро підбадьорливо промовив:

— Це просто питання часу, — сказав він. — Звичайна формальність. Бідний провідник, здається, вечір у нього був важкий: спершу розбудив вас, потім відповідав на дзвінки.

— То був не той провідник, який розбудив мене, мсьє. Інший.

— А! Інший! Ви бачили його раніше?

— Ні.

— Ага. Гадаєте, ви б упізнали його, якби побачили?

— Гадаю, так.

Пуаро прошепотів щось на вухо мсьє Буку. Той устав, підійшов до дверей і дав розпорядження.

Пуаро продовжив розпитувати лагідним, доброзичливим тоном.

— Ви бували в Америці, фрау Шмідт?

— Ніколи. Гарна, певне, країна.

— Може, ви вже чули, ким був убитий — що він відповідалий за смерть маленького дитяти?

— Так, я чула. Огидно... Підло. Добрий Боженька не має допускати такі речі. Ми не настільки злі в Німеччині.

У очах жінки тремтіли сльози. Її материнські почуття були зворушені.

— То був огидний злочин, — серйозно сказав Пуаро.

Він витяг батистову хусточку з кишені та простягнув їй.

— Це ваша хустинка, фрау Шмідт?

На мить запанувала тиша, поки жінка розглядала хустинку. Через хвилю вона підняла голову. Її обличчя зашарілося.

— О, ні, справді. Вона не моя, мсьє.

— Бачте, тут вишита літера «Н». Тому я вирішив, що вона ваша.

— Але, мсьє, це ж хустинка якоїсь леді. Дуже дорога. Ручна вишивка. Я сказала б, що вона з Парижа.

— То вона не ваша і ви не знаєте, чия вона?

— Я? Ні, мсьє.

З усіх трьох слухачів лише Пуаро вловив тінь сумніву в її відповіді.

Мсьє Бук прошепотів йому на вухо. Пуаро кивнув і сказав жінці:

— Зараз увійдуть три провідники. Чи не були б ви такі люб'язні сказати мені, кого з них ви зустріли минулого вечора, коли поверталися з пледом до княгині?

Троє чоловіків увійшли. П'єр Мішель, кремезний світловолосий провідник вагона «Афіни-Париж», і дебелий, міцний провідник вагона Бухарест.

Гільдегарда Шмідт подивилася на них, не замислюючись, похитала головою.

— Ні, мсьє, — сказала вона. — Минулого вечора я не бачила жодного з них.

— Але це єдині провідники в потягу. Ви, напевно, помиляєтеся.

— Я абсолютно впевнена. Вони всі високі, кремезні. А той був низенький і темноволосий. Мав невеликі вусяки. Його голос, коли він сказав «Пробачте», був слабкий, неначе жіночий. Я це дійсно добре пам'ятаю, мсьє.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Підсумки свідчень пасажирів

— Низький брюнет із жіночим голосом, — сказав мсьє Бук.

Трьох провідників і Гільдегарду Шмідт відпустили.

— Але я нічого не розумію, нічого з цього усього! Ворог, про якого казав Ретчетт, все-таки він був тоді в потягу? Але де він зараз? Як він міг зникнути з поля зору? Моя голова йде обертом. Скажіть щось, мій друже, я вас благаю. Покажіть мені, як неможливе може стати можливим!

— Гарно сказано, — відповів Пуаро. — Неможливе не могло трапитись, з цього виходить, що неможливе має бути можливим, попри зовнішні ознаки.

— Тоді швидко поясніть мені, що трапилось у потягу минулої ночі.

— Я не чарівник, *mon cher*. Я, як і ви, чоловік, що заплутався. Ця історія просувається дуже дивно.

— Вона взагалі не просувається. Вона залишається там, де й була.

Пуаро похитав головою.

— Ні, це неправда. Ми просуваємося вперед. Нам відомі деякі речі. Ми почули свідчення пасажирів.

— І що це нам дало? Нічого.

— Я б так не сказав, мій любий друже.

— Можливо, я й перебільшую. Американець, Гардман і німецька покоївка — так, вони щось додали до наших знань. Інакше кажучи, вони зробили всю справу ще незрозумілішою, ніж вона була.

— Ні, ні, ні, — сказав Пуаро заспокійливо.

Мсьє Бук відвернувся від нього.

— Тоді, говоріть, дозвольте нам почути мудрість Ер-юля Пуаро.

— Хіба я вам не казав, що, як і ви, дуже заплутався? Але ми принаймні бачимо, у чому наша проблема. Ми можемо розставити ті факти, що в нас є, у порядку і методично.

— Благаю вас, продовжуйте, — попросив доктор Константін.

Пуаро відкашлявся і випрямив аркуш промокального паперу.

— Перегляньмо справу, якою вона є на цей момент. Насамперед, тут є деякі беззаперечні факти. Цей чоловік, Ретчетт, або Кассетті, отримав дванадцять ножових ран і помер минулої ночі. Це факт номер один.

— Я погоджуюся з цим, погоджуюся, *mon vieux*, — сказав мсьє Бук з іронією.

Еркуюль Пуаро не надто засмутився. Він спокійно продовжував.

— Я залишу в спокої на хвилину деякі доволі специфічні події, які ми разом із доктором Константіном уже обговорили. Я повернусь до них згодом. Наступний важливий факт, на мою думку, це час убивства.

— Це знову, одна з небагатьох речей, які ми вже знаємо, — сказав мсьє Бук. — Убивство було скоєне чверть на другу сьогодні вранці. Усе сходиться до того, що так було.

— Не все. Ви перебільшуєте. Без сумніву, є достатньо доказів, що підтверджують таку думку.

— Я радий, що ви це принаймні визнаєте.

Пуаро продовжував спокійно, ігноруючи зауваження.

— Перед нами три варіанти:

Перший: убивство було скоєне, як ви кажете, о чверть на другу. Це підтверджує свідчення німкені, Гільдегарди Шмідт. Воно збігається зі свідченням доктора Константіна.

Другий варіант: убивство було скоєне пізніше, а покази годинника були свідомо сфальсифіковані.

Третій варіант: убивство було скоєне раніше, а покази були підроблені з тієї самої причини, що й у попередньому варіанті.

Тепер, якщо ми приймаємо перший варіант, як найвірогідніший і як такий, що підтверджується більшістю фактів, ми також маємо прийняти деякі факти, що виникають з нього. Для початку, якщо вбивство було скоєне о чверть на другу, убивця не міг покинути потяг, і з'являються запитання: Де він? І хто він?

Для початку ретельно перевірмо факти. Ми вперше чуємо про існування чоловіка — низького брюнета з жіночим голосом — від Гардмана. Він каже, що Ретчетт розказав йому про цю особу і найняв для того, щоб наглядати за цим чоловіком. *Доказів*, які підтверджують це, немає — лише слова Гардмана. Далі розгляньмо питання: чи Гардман справді той, за кого себе видає — приватний детектив із Нью-Йоркського детективного агентства?

На мою думку, у цій справі цікаве саме те, що в нас немає жодного із засобів, до яких має доступ поліція. Ми не можемо дізнатися про чесність намірів жодного з цих людей. Ми маємо покладатися виключно на висновки. Це, як на мене, робить справу ще захопливішою. Немає рутинної роботи. Це справа для розуму. Я запитую себе: «Чи можемо ми вірити тому, що Гардман розповідає про себе?» Я обмірковую і даю ствердну відповідь. Я вважаю, що ми можемо вірити тому, що він повідомив про себе.

— Ви покладаєтесь на інтуїцію, те, що американці називають передчуттям? — запитав доктор Константін.

— Зовсім ні. Я розглядаю можливі варіанти. Гардман подорожує з підробленим паспортом — це одразу робить його об'єктом для підозри. Перше, що зробить поліція, коли приїде на місце події, це затримає Гардмана і по телеграфу з'ясує, чи він той, за кого себе видає. У випадку багатьох пасажирів, довести їхню чесність буде складно; здебільшого цього не робитимуть, особливо, якщо здаватиметься, що підозр щодо них немає. Проте, з Гардманом усе просто. Або він той, за кого себе видає, або ні. Тому я кажу, що все має бути так, як він сказав.

— Ви звільняєте його від підозр?

— У жодному разі. Ви неправильно мене зрозуміли. З усього, що я знаю, будь-який американський детектив мав би свої особисті причини, щоб убити Ретчетта. Ні, я кажу, що на мою думку, ми можемо повірити словам Гардмана про себе. Тоді історія, коли він розповідає, що Ретчетт шукав і найняв його, не така вже й нереальна і можлива, проте не обов'язково правдива. Якщо ми збираємось прийняти її за правду, то повинні бачити, чи є у неї якесь підтвердження. Ми знаходимо його в доволі сумнівному місці — у свідченні Гільдегарди Шмідт. Її опис чоловіка, якого вона бачила в уніформі провідника спального вагона, повністю збігається. Чи є надалі якесь підтвердження цих двох історій? Є. Гудзик, знайдений місис Габбард у її купе. А також інше підкріплююче твердження, яке ви могли не зауважити.

— Яке?

— Той факт, що полковник Арбатнот і Гектор Макквін згадують, що провідник обминув їхній вагон. Вони не надали цьому значення, але, джентльмени, *П'єр Мішель заявив, що він не покидав свого місця за винятком окремих особливих випадків*, у жодному з яких він не доходив аж до дальнього кінця вагона повз купе, у якому сиділи Арбатнот і Макквін.

Унаслідок цього ця історія, історія низького брюнета з жіночим голосом, одягнутого в форму провідника спального вагона, спирається на докази — прямі чи непрямі — чотирьох свідків.

— Один маленький момент, — сказав доктор Константін. — Якщо історія Гільдегарди Шмідт правдива, як могло бути, що справжній провідник не сказав, що бачив її, коли пішов на виклик місіс Габбард?

— Я думаю, це можна пояснити. Коли він прийшов на виклик місіс Габбард, покоївка була всередині з її господинею. Коли вона нарешті поверталася до свого купе, провідник був усередині з місіс Габбард.

Мсьє Бук із нетерпінням чекав, коли вони завершать.

— Так, так, мій друже, — сказав він нетерпляче до Пуаро. — Але в той час, як я захоплююся вашою обережністю, вашим методом просуватися крок за кроком, я стверджую, що ви ще не зачепили предмет суперечки. Ми всі дійшли згоди, що цей чоловік існує. Питання в тому — куди він подівся?

Пуаро з докором похитав головою.

— Ви помиляєтесь. Ви схильні перевертати все з ніг на голову. Перш ніж запитати себе: «*Куди зник цей чоловік?*», я запитую себе: «*Чи такий чоловік справді існує?*». Тому що, розумієте, якщо він був вигадкою, брехнею, — наскільки легше змусити його зникнути! Тому я спочатку намагаюсь довести, що такий чоловік з плоті та крові насправді існує. І дійшовши до факту, що існує — *ehbien* — де він зараз?

Є тільки дві відповіді на це, *mon cher*. Або його все ще ховають у потягу в місці настільки незвично винахідливому, що ми навіть подумати не можемо, або він, як можна припустити, це дві особи. Тобто він одночасно є собою — чоловіком, якого остерігався Ретчетт — і пасажиром потягу, так добре замаскованим, що Ретчетт не впізнав його.

— А це ідея, — сказав мсьє Бук, і його обличчя ожило. Потім воно знову спохмурніло. — Але є одне заперечення...

Пуаро випередив його.

— Зріст чоловіка. Це ви хотіли сказати? За винятком камердинера Ретчетта, усі пасажирів високі чоловіки — італієць, полковник Арбатнот, Гектор Макквін, граф Андрені. Гаразд, залишається камердинер, мало ймовірного припущення. Але є інший варіант. Пам'ятаєте «жіночий» голос. Це дає нам вибір із двох можливостей. Чоловік може бути під виглядом жінки, чи, як варіант, він й справді може бути жінкою. Висока жінка, одягнена в чоловічий одяг, здавалася б низькою.

— Але Ретчетт точно знав би...

— Можливо, він знав. Може, ця жінка вже посягала на його життя у чоловічому одязі, щоб краще виконати свою місію. Ретчетт міг здогадатися, що вона використовує той самий прийом, тому й сказав Гардману шукати чоловіка. Проте він згадує жіночий голос.

— Це варіант, — сказав мсьє Бук. — Але...

— Послухайте, мій друже, я думаю, що тепер мені слід сказати вам про деякі розбіжності, які помітив доктор Константін.

Він детально переказав висновки, які були зроблені спільно ним і доктором про природу ран убитого чоловіка. Мсьє Бук тяжко видихнув і знову підняв голову.

— Я знаю, — сказав Пуаро співчутливо. — Я точно знаю, як ви почуваетесь. Голова йде обертом, правда ж?

— Це все якась вигадка, — прокричав мсьє Бук.

— Саме так. Це нісенітниця — малоймовірна — така, що не може бути. Так я сам сказав. І все ж, мій друже, такі ось справи! Від фактів не втечеш.

— Це божевілля!

— Чи не так? Це таке безумство, що іноді мене переслідує відчуття, що насправді все має бути дуже просто. Але це лише одна з моїх «маленьких ідей».

— Двоє убивць, — простогнав мсьє Бук. — У Східному експресі.

Через цю думку він мало не плакав.

— А тепер зробімо вигадку ще фантастичнішою, — сказав Пуаро бадьоро. — Минулої ночі в потягу були

два загадкові незнайомці. Провідник, що відповідає опису, який нам дав мсьє Гардман, і якого бачила Гільдегарда Шмідт, полковник Арбатнот і мсьє Макквін. А також жінка в яскраво-червоному кімоно — висока худа жінка, яку бачили П'єр Мішель, місіс Дебенгем, Макквін і я, та яку відчув, якщо так можна висловитися, полковник Арбатнот! Хто вона? Жоден у потягу не зізнається, що має яскраво-червоне кімоно. Вона також зникла. Чи вона і вигаданий провідник одна й та ж людина? Чи то різні люди? Де вони, ці двоє? І де, між іншим, уніформа провідника і червоне кімоно?

— Ось як! Це щось конкретне, — мсьє Бук нетерпляче підскочив.

— Ми маємо обшукати багаж усіх пасажирів. Так, це вже буде щось.

Пуаро теж піднявся.

— Я зроблю прогноз, — сказав він.

— Ви знаєте, де вони?

— У мене є маленька ідея.

— Де тоді?

— Ви знайдете яскраво-червоне кімоно в багажі одного з чоловіків і форму провідника у речах Гільдегарди Шмідт.

— Гільдегарди Шмідт? Ви думаєте...

— Не те, що ви подумали. Я б так сказав. Якщо Гільдегарда Шмідт винна, уніформа може бути у її багажі, але якщо вона невинна, то уніформу *безсумнівно* знайдуть там.

— Але як... — почав мсьє Бук і замовк. — Що це за шум, який наближається? — закричав він. — Нагадує рух локомотива.

Шум наближався. Він складався з виску та протестів жіночим голосом. Двері в кінці вагона-ресторану відчинилися. Зненацька з'явилася місіс Габбард.

— Це надто жахливо, — лементувала вона. — Це просто надто жахливо. У моїй сумочці для туалетного приладдя. У моїй сумочці. Величезний ніж, увесь у крові.

І раптом, непритомна, упала на плече мсьє Бука.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Огляд знаряддя вбивства

Швидше рішуче, ніж галантно, мсьє Бук поклав знепритомнілу жінку головою на стіл. Доктор Константін покликав одного з офіціантів, який швидко прибіг.

— Тримайте їй голову ось так, — сказав лікар. — Коли вона опритомніє, дайте їй трохи коньяку. Зрозуміло?

Потім він поспішив за двома іншими. Його цікавило виключно вбивство. Леді середнього віку, які зомлівають, його зовсім не цікавили.

Можливо, завдяки такій методі місіс Габбард опритомніла набагато швидше, ніж за якихось інших обставин. Через кілька хвилин вона сиділа і знову й знову

розповідала, посьорбуючи коньяк зі склянки, яку запропонував офіціант.

— Я просто не можу передати, як це було жахливо. Не думаю, що хтось у потягу може зрозуміти, як я почувуюся. Я завжди була дуже, дуже вразливою, ще з дитинства. Простий вигляд крові — ох — чому навіть зараз, коли згадую про це, у мене паморочиться в голові.

Провідник знову запропонував випити.

— *Encore un peu, Madame*¹.

— Думаєте, краще випити? Я загалом непитуща. Я ніколи навіть не торкаюся алкогольних напоїв чи вина. У моїй сім'ї теж не вживають цього. Ну хіба що як ліки...

Вона зробила ще один ковток.

А тим часом Пуаро і мсьє Бук, за якими слідом ішов доктор Константін, поспішали з вагона-ресторану коридором стамбульського вагона до купе місіс Габбард.

Здавалося, що всі пасажери в потягу зібралися перед дверима. Провідник зі стривоженим виразом обличчя затримував їх.

— *Mais il n'y a rien à voir*², — сказав він і повторив це ще кількома іншими мовами.

— Дозвольте, я пройду, — сказав мсьє Бук.

Протискаючи своє пишне тіло крізь юрбу пасажирів, що перегороджували йому шлях, він увійшов у купе, Пуаро просувався одразу за ним.

¹ Ще трохи, мадам? (*фр.*)

² Там нічого такого немає (*фр.*).

— Я радий, що ви прийшли, мсьє, — сказав провідник, видихнувши з полегшенням. — Усі намагались увійти. Американська леді — як вона кричала — *mafoi!*¹ Я думав, що її також убивали! Я прибіг, а вона там кричала, наче навіжена, потім вигукнула, що піде по вас і вийшла, з вереском розповідаючи всім у вагоні, що трапилось.

Він додав, зробивши рух рукою:

— Він там. Я не торкався його.

На ручці дверей, що вели до наступного купе, висіла велика картата гумова сумка для туалетного приладдя. Під нею на підлозі, просто там, де випав із рук місіс Габбард, був кинджал із прямим лезом — дешева підробка, бутафорська східна зброя з рельєфною рукояткою і звуженим лезом. Лезо було в плямах, що скидалися на іржу.

Пуаро делікатно підняв його.

— Так, — прошепотів він. — Помилки немає. Ось знаряддя, якого не вистачало, чи не так, *docteur?*

Лікар оглянув його.

— Немає потреби бути таким обережним, — сказав Пуаро. — На ньому не знайдуть відбитків пальців, окрім тих, що належать місіс Габбард.

Огляд доктора Константіна тривав недовго.

— Це насправді знаряддя вбивства, — сказав він. — Ним могли нанести будь-яку з ран.

¹ О Господи! (*фр.*)

— Благаю, не кажіть так, мій друже.

Лікар, схоже, здивувався.

— Ми вже надто обтяжені збігами. Двоє людей вирішують напасти на Ретчетта минулої ночі. Це вже занадто, якщо кожен із них вибрав те саме знаряддя вбивства.

— Але збіг не такий унікальний, як здається, — сказав лікар. — Тисячі цих підроблених кинджалів виготовляють і привозять на ринки Константинополя.

— Ви трохи мене втішили, але тільки трохи, — сказав Пуаро. Він задумливо дивився на двері перед ним, потім, піднявши сумку, спробував ручку. Двері не зрушили з місця. Близько фута над ручкою був засув, Пуаро відсунув його й спробував знову, але двері все ще були непорушні.

— Ми замкнули їх з іншого боку, пам'ятаєте? — запитав лікар.

— Так і є, — сказав Пуаро, задумавшись. Здавалося, він думав про щось інше. Він нахмури брови, наче був заскочений зненацька.

— Усе сходиться, еге ж? — сказав мсьє Бук. — Чоловік проходить через цей вагон. Коли він зачиняє суміжні двері, то намащує сумочку для туалетного приладдя. У нього виникає ідея, і він швидко вкидає закривавлений ніж усередину. Тоді, не помітивши, що розбудив місіс Габбард, через інші двері він вислизає в коридор.

— Як ви сказали, — пробурмотів Пуаро. — Саме так мало статися.

Але замислений вигляд не покидав його обличчя.

— І що ж це? — вимагав відповіді мсьє Бук. — Є щось, правда ж, що вас не влаштовує?

Пуаро швидко глипнув на нього.

— Хіба вас дещо не насторожило? Ні, очевидно, ні. То таке, дрібничка.

Провідник виглянув у коридор.

— Американка повертається.

Доктор Константін мав винуватий вигляд. Він розумів, що мав би поставитися до місіс Габбард делікатніше. Та вона прямувала не до нього. Уся її енергія зосередилася на іншому.

— Я скажу вам відверто, — сказала вона, задихавшись, просто з порога. — Ні хвилини більше я не пробуду в тому купе! Я не спала б там навіть за мільйон доларів.

— Але, мадам...

— Я знаю, що ви хочете сказати, тому повторюю вам, що я цього не робитиму. Краще просиджу всю ніч у коридорі.

Вона почала плакати.

— О! Якби моя дочка тільки знала! Якби вона могла бачити мене! Чому...

Пуаро твердо перервав її.

— Мадам, ви неправильно зрозуміли. Ваше прохання цілком слухне. Ваш багаж негайно перенесуть у інше купе.

Місіс Габбард опустила свою хустинку.

— Справді? О, я вже почуваюся краще. Але ж вагон заповнений. Хіба що один із джентльменів...

Заговорив мсьє Бук.

— Мадам, ваш багаж перенесуть у інший вагон. Ви отримаєте купе в сусідньому вагоні, який причепили в Белграді.

— О, це чудово! Я не з тих забобонних невротичок, але спати в купе, коли за стіною труп... — Вона здригнулася. — Це зведе мене з розуму.

— Мішелю! — покликав мсьє Бук. — Перенесіть багаж мадам у вільне купе вагона «Афіни-Париж».

— Так, мсьє, таке ж, як і це, номер 3?

— Ні, — сказав Пуаро, перш ніж його друг встиг роззвяти рота. — Гадаю, мадам краще отримати зовсім інше купе. Наприклад, номер 12.

— *Bien*, мсьє.

Провідник узяв валізу. Місіс Габбард вдячно повернулася до Пуаро:

— Як люб'язно і тактовно з вашого боку. Я вам дуже вдячна.

— Ох, не варто дякувати, мадам. Ми пройдемо з вами і подивимося, чи зручно ви розташувалися.

У супроводі трьох чоловіків місіс Габбард попрямувала у своє нове помешкання.

Вона радо роззирнулася.

— Усе чудово.

— Вам зручно, мадам? Воно, як бачите, дуже схоже на попереднє.

— Так, але обернене в інший бік. Хоча це не має значення, тому що ті потяги їдуть то туди, то в зворотному

напрямку. Я казала своїй дочці: «Хочу, щоб сидіння було в напрямку руху, а вона відповіла: «Але, мамо, що тобі з того, якщо ти засинаєш, потяг їде в один бік, а коли прокидаєшся, то вже в інший». То була щира правда. От учора ввечері ми заїхали до Белграда в одному напрямку, а виїхали в іншому.

— Принаймні, мадам, тепер ви цілком щасливі та задоволені?

— Ну, я б так не сказала. Ми застрягли в заметі, і ніхто нічого не робить, а моє судно відпливає післязавтра.

— Мадам, — сказав мсьє Бук. — Усі ми в такій же ситуації.

— Ну, це правда, — визнала місіс Габбард. — Але тільки через моє купе посеред ночі проходив убивця.

— Що мене дивує, мадам, — сказав Пуаро. — Це те, як той чоловік увійшов у ваше купе, оскільки за вашими словами, внутрішні двері були замкнені на засув. Ви впевнені, що вони *були* замкнені?

— Але я бачила на власні очі, як та леді зі Швеції їх перевіряла.

— То просто відтворимо ту сцену. Ви лежали на своєму ліжку, тому й самі не бачили, так?

— Не бачила, через сумку для туалетного приладдя. О Господи, тепер доведеться купити нову. Як гляну на цю, то мене аж верне.

Пуаро взяв сумку й повісив на ручку дверей, що вели в суміжне купе.

— *Précisément*¹, зрозуміло, — сказав він. — Засув трохи нижче ручки, сумка заступає його. З того місця, де ви лежите, ви не бачите засув.

— То ж я вам про це весь час кажу!

— І шведська леді, міс Олссон, стояла тут, між вами і дверима. Вона спробувала відчинити їх і сказала, що вони замкнені.

— Так і було.

— Та все одно, мадам, вона могла помилитися. Розумієте, про що я говорю? — Здавалося, Пуаро не терпілося пояснити. — Засув — це просто металевий виступ. Повернений направо замикає двері, а якщо він зліва, то вони відімкнені. Можливо, вона просто пошарпала ручку, а оскільки двері були замкнені з іншого боку, вона припустила, що ви їх замкнули.

— Ну, гадаю, це було не надто розумно з її боку.

— Мадам, найдобріші та найчемніші люди не завжди найрозумніші.

— Так, звісно.

— До речі, мем. Ви подорожували в Смирну цим шляхом?

— Ні. Я припливла просто в Стамбул. Друг моєї дочки, містер Джонсон (надзвичайно приємний чоловік, шкода, що ви не знайомі), зустрів мене і показав Стамбул. Це місто мене дуже розчарувало, усе руйнується.

¹ Точно (*фр.*).

А ті мечеті, ті шарудливі штуки, які одягають на взуття...
Про що я говорила?

— Ви говорили, що вас зустрів містер Джонсон.

— Ах, так. Він провів мене до французького торговельного судна, що пливе до Смирни, а на причалі на мене чекав зять. Що він скаже, коли про все це почує? Моя дочка сказала, що це найбезпечніший і найлегший шлях, який тільки можна уявити. «Ти просто сядеш у вагон, — казала вона, — і приїдеш просто до Парижа, а там тебе зустріне представник «Американ Експрес». Боже мій, як же мені скасувати квиток на пароплав? Я повинна їм повідомити. Але я не можу. Це так жахливо...

І знову в очах місіс Габбард забриніли сльози.

Пуаро, який уже не міг всидіти, схопився за цю можливість.

— У вас шок, мадам. Офіціант зараз принесе вам чай і печиво.

— Не думаю, що захочу чаю, — сказала місіс Габбард зі слізьми на очах. — Це швидше англійський звичай.

— Тоді, каву, мем. Вам потрібно щось міцніше.

— Від того коньяку в мене трохи паморочиться в голові. Гадаю, я випила б кави.

— Прекрасно. Вам потрібно набратися сили.

— Ой, який смішний вираз.

— Але спершу, мадам, невелика стандартна операція. Ви дозволите оглянути ваш багаж.

— Навіщо?

— Ми просто переглянемо багаж усіх пасажирів. Не хочу нагадувати вам про той неприємний момент, але не забувайте про вашу сумочку для туалетного приладдя.

— Боже милий! Може, ваша правда! Таких сюрпризів я більше не переживу.

Огляд швидко завершився. Місіс Габбард подорожувала з невеликим багажем: коробка для капелюшків, дешева валіза та добре напхана дорожня сумка. Вміст цих трьох предметів багажу був простий та практичний, і огляд зайняв би не більше, ніж кілька хвилин, якби місіс Габбард не затягувала його, наполягаючи, щоб усі звернули увагу на «мою дочку» та двійко досить страшнуратих дітей: «Діти моєї дочки. Хіба вони не милі?»

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Огляд багажу пасажирів

Після висловлення всіх подяк і застережень, та обіцянки місіс Габбард, що їй принесуть каву, Пуаро з двома своїми товаришами відкланялися.

— Ну, ми розпочали, та все намарне, — зазначив мсьє Бук. — За кого візьмемося тепер?

— Було б найпростіше, гадаю, просто йти потягом, вагон за вагоном. Це означає, що ми починаємо з № 16 — люб'язного мсьє Гардмана.

Містер Гардман, який смалив сигару, зустрів їх привітно.

— Заходьте, джентльмени, тобто якщо це по-людськи можливо. Тут просто надто тісно для вечірки.

Мсьє Бук пояснив мету їхнього візиту, а великий детектив осмислено кивнув.

— Усе гаразд. Правду кажучи, я дивувався, чому ви не взялися до цього швидше. Ось мої ключі, джентльмени, і якщо ви хочете також обшукати мої кишені, ну, тоді будь ласка. Мені зняти для вас валізи?

— Це зробить провідник. Мішель!

Вміст двох дорожніх валіз містера Гардмана незабаром був оглянутий, та нічого підозрілого не виявлено. Вони містили очевидно незаконну кількість спиртного. Містер Гардман підморгнув.

— Не часто перевіряють багаж на кордоні, коли домовишся із провідником. Я дав пачку турецьких банкнот, і поки що не було проблем.

— А в Парижі?

Містер Гардман знову моргнув.

— До того часу, як я доберуся у Париж, — сказав він, — усе, що залишиться із цієї маленької партії, перейде у пляшку з написом «Лосьйон для волосся».

— Ви не прихильник сухого закону, мсьє Гардмане, — сказав мсьє Бук із усмішкою.

— Ну, — сказав Гардман, — я не можу сказати, що сухий закон колись мене хвилював.

— А! — сказав мсьє Бук. — Підпільні забігайлівки. — Він вимовив слова з обережністю, смакуючи їх. — Ваші американські слова такі химерні, такі різні, — мовив він.

— Я дуже хотів би поїхати до Америки, — сказав Пуаро.

— Ви там вивчили б кілька передових прийомів, — сказав Гардман. — Європа хоче пробудження. Вона дрімає.

— Це правда, що Америка — країна прогресу, — погодився Пуаро. — Я багато в чому захоплююся американцями. Тільки от — я, мабуть, старомодний — я вважаю американок менш чарівними, ніж мої співвітчизниці. Французька чи бельгійська дівчина кокетлива, чарівна — гадаю, немає нікого, хто би зрівнявся з нею.

Гардман відвернувся, щоб на мить глянути на сніг.

— Можливо, ви маєте рацію, містере Пуаро, — мовив він. — Але я думаю, що кожна нація найбільше любить своїх дівчат.

Він закліпав, наче сніг сліпить йому очі.

— Трохи засліплює, еге ж? — зазначив він. — Скажіть, джентльмени, ця справа діє мені на нерви. Убивство, і сніг, і все оце, і *безділля*. Просто тиняюсь тут і марную час. Я би хотів працювати над чимось чи кимось.

— Справжній енергійний дух заходу, — мовив Пуаро з усмішкою.

Провідник поставив валізи на місце й вони перейшли у наступне купе. Полковник Арбатнот сидів у кутку, курив люльку й читав журнал.

Пуаро пояснив їхнє завдання. У полковника не було заперечень. У нього були дві важкі шкіряні валізи.

— Решту мого багажу відправлено пароплавом, — пояснив він.

Як і більшість армійців, полковник був акуратним пакувальником. Огляд його багажу зайняв лише кілька хвилин. Пуаро помітив пакет із йоржиками для люльки.

— Ви завжди використовуєте ту ж саму марку? — запитав він.

— Зазвичай. Якщо можу їх дістати.

— А! — Пуаро кивнув.

Ці йоржики були аналогічні тому, який він знайшов на підлозі в купе покійника.

Доктор Константін зазначив те ж саме, коли вони знову вийшли в коридор.

— *Tout de même*¹, — пробурмотів Пуаро, — у це важко повірити. Це не *dans son caractère*², тут нічого додати.

Двері наступного купе були зачинені. Його займала княгиня Драгомірова. Вони постукали у двері, і глибокий голос княгині відповів:

¹ Все-таки (фр.).

² Не в його характері (фр.).

— *Entrez*¹.

Цього разу слово взяв мсьє Бук. Він був дуже шанобливий і ввічливий, пояснюючи мету їхнього візиту.

Княгиня мовчки слухала його, її лице, схоже на жаб'яче, було повністю байдуже.

— Якщо це необхідно, джентльмени, — мовила вона тихо, коли він завершив, — то про що ж говорити. Моя покоївка має ключі. Вона допоможе.

— Вона завжди носить ваші ключі, мадам? — запитав Пуаро.

— Звісно, мсьє.

— А якщо уночі на одному з кордонів працівники митниці вимагатимуть відчинити щось із багажу?

Стара пані знизала плечима.

— Це дуже малоймовірно. Але в такому разі провідник приведе її.

— Тоді ви довіряєте їй беззастережно, мадам?

— Я вже це вам сказала, — тихо мовила княгиня. — Я не наймаю людей, яким я не довіряю.

— Так, — сказав задумливо Пуаро. — Довіра справді є рідкістю у ці дні. Мабуть, краще мати непоказну жіночку, якій можна довіряти, ніж більш *chic*² покоївку — наприклад, якусь витончену парижанку.

Він бачив, як темні розумні очі повільно заокруглились і княгиня перевела погляд на його обличчя.

¹ Увійдіть (*фр.*).

² Ефектний (*фр.*).

— Що конкретно ви маєте на увазі, мсьє Пуаро?

— Нічого, мадам. Я? Нічого.

— Але так. Ви думаєте, еге ж, що мені слід мати ви-тончену французенку, яка би дбала про мої туалети?

— Це було б, мабуть, звичніше, мадам.

Вона похитала головою.

— Шмідт віддана мені. — Її голос особливо виділив ці слова. — Відданість — *c'est payable*¹.

Німкеня прибула з ключами. Княгиня перейшла на німецьку, наказуючи відкрити валізи й допомогти джентльменам у їхніх пошуках. Сама вона зосталася в коридорі, дивлячись на сніг, і Пуаро залишився із нею, давши мсьє Буку завдання оглянути багаж.

Вона глянула на нього з похмурою усмішкою.

— Ну, мсьє, ви не бажаєте глянути, що міститься у моїх валізах?

Він похитав головою.

— Мадам, це формальність, і все.

— Ви такі упевнені?

— Щодо вас, так.

— І все ж я знала і любила Соню Армстронг. Що ви тоді думаєте? Що я б не забруднила руки убивством такого *canaille*², як той чоловік Кассетті? Ну, можливо, ваша правда.

Хвилину-другу вона мовчала, тоді промовила:

¹ Безцінна (*фр.*).

² Негідник (*фр.*).

— Знаєте, що б я хотіла зробити з таким чоловіком, як той? Я б хотіла крикнути своїм слугам: «Відшмагайте цього чоловіка до смерті й шпурніть на смітник». Саме так вирішували справи, за моєї молодості.

Пуаро уважно слухав.

Вона глянула на нього з раптовою імпульсивністю.

— Ви нічого не говорите, мсьє Пуаро. Мені цікаво, про що ж ви думаєте?

Він відверто глянув на неї.

— Я думаю, мадам, що сила у вашій волі — не в руках.

Вона глигнула на свої тонкі, обтягнуті чорним, руки з жовтими кистями, схожими на кігті хижака, з перснями на пальцях.

— Це правда, — мовила вона. — У них немає сили — зовсім. Я не знаю, чи мені шкодувати, чи радіти з цього.

Тоді вона різко розвернулася в бік купе, де покоївка акуратно пакувала валізи.

Княгиня перервала вибачення мсьє Бука.

— Ви не маєте вибачатися, мсьє, — сказала вона. — Скоєно вбивство. Потрібно виконати певні процедури. Ось і все.

— *Vous êtes bien amiable, Madame*¹.

Вона злегка схилила голову, коли вони йшли.

Двері наступних двох купе були зачинені. Мсьє Бук помовчав і почухав голову.

¹ Ви дуже люб'язні, мадам (фр.).

— Хай йому грець! — сказав він. — Тут можуть виникнути проблеми. У них дипломатичні паспорти. Їхній багаж огляду не підлягає.

— Від митного огляду, так. Але вбивство — це інше.

— Я знаю. Все ж таки — ми не хочемо мати ускладнень...

— Не засмучуйтеся, любий друже. Граф і графиня будуть розсудливими. Бачте, якою люб'язною щодо цього була княгиня Драгомірова.

— Вона справді *grande dame*¹. Ці двоє теж мають такий самий суспільний статус, але граф справив на мене враження людини із трохи лихим норовом. Він був незадоволений, коли ви наполягли на тому, щоб допитати його дружину. А це роздратує його ще більше. Думаю... е-е-е... ми їх пропустимо. Зрештою, що спільного в них може бути з цією справою? Навіщо мені створювати собі непотрібні клопоти?

— Не можу з вами погодитися, — мовив Пуаро. — Я упевнений, що граф Андрені буде розсудливим. Принаймні хоч спробуймо.

І до того, як мсьє Бук зміг відповісти, він різко постукав у двері № 13.

Голос ізсередини гукнув:

— *Entrez.*

Граф сидів у кутку біля дверей і читав газету. Графиня скрутилася у протилежному кутку біля вікна. Голова була на подушці, і схоже було, що вона спала.

¹ Великосвітська дама (*фр.*).

— Перепрошую, *Monsieurle Comte*¹, — почав Пуаро. — Прошу, пробачте це вторгнення. Ми обшукуємо увесь багаж у потягу. У більшості випадків проста формальність. Але це треба зробити. Мсьє Бук підказує, що, оскільки у вас є дипломатичний паспорт, ви цілком можете вимагати, щоб для вас зробили виняток.

Граф на якусь мить задумався.

— Дякую, — сказав він. — Але я не думаю, що проситиму, щоб для мене зробили виняток. Я навіть волів би, щоб мій багаж оглянули так само, як і інших пасажирів.

Він обернувся до дружини.

— Сподіваюся, ти не заперечуєш, Елено?

— Зовсім ні, — мовила графиня, не вагаючись.

Пройшов швидкий і трохи поверхневий обшук. Здавалося, Пуаро намагався замаскувати збентеження, роблячи різні дрібні безглузді зауваження, такі як:

— Ось відвологла етикетка на вашій валізі, мадам, — коли він зняв синю сап'янову сумку з ініціалами й короною.

Графиня не відповіла на це зауваження. Вона, здавалося, трохи змудилася від усієї процедури, і, залишаючись скрученою у своєму кутку, дивилася замріяно у вікно, у той час як чоловіки обшукували її багаж у купе поряд.

Пуаро закінчив обшук, відкривши маленьку шафку над умивальнею і швидко глянувши на її вміст — губка, крем для обличчя, пудра й маленька пляшечка з написом «Тріонал».

¹ Пане графе (*фр.*).

Потім обмінявшись ввічливими фразами, пошукова група вийшла.

Купе місіс Габбард, убитого та купе Пуаро були наступними.

Тепер вони прийшли в купе другого класу. Перше, з місцями № 10, 11, було зайняте Мері Дебенгем, яка читала книжку, і Гретою Олссон, яка міцно спала, але здригнулася і прокинулася, коли вони увійшли.

Пуаро повторив свою формулу. Шведська леді здавалася схвильованою, Мері Дебенгем спокійно байдужою.

Пуаро звернувся до шведки.

— Якщо ви дозволите, мадемуазель, ми оглянемо ваш багаж спершу, і тоді, мабуть, якщо ваша ласка, пройдіть і подивіться, як там американка. Ми перевели її у купе в сусідньому вагоні, але вона все ще дуже засмучена через свою знахідку. Я замовив їй каву, але, гадаю, вона одна з тих, кому співрозмовник потрібен, як ковток чистої води.

Добра леді миттєво стала доброзичливою. Вона би пішла негайно. Це справді був жахливий шок для нервів, а бідна леді вже була засмучена через подорож і те, що покинула свою доньку. А так, звісно, вона пішла б негайно — її валіза незамкнена — і вона би взяла з собою трохи нашатирю.

Вона метушилася. Її майно незабаром оглянули. Воно було вкрай мізерне. Мабуть, вона й не помітила відсутніх дротів у коробці для капелюшків.

Міс Дебенгем відклала свою книгу. Вона дивилася на Пуаро. Коли він попросив, вона передала свої ключі. Тоді, коли він зняв її валізу й відкрив її, вона спитала:

— Чому ви її відправили, мсьє Пуаро?

— Я, мадемуазель? Щоб послужити американській леді.

— Чудовий привід — але все-таки привід.

— Я не розумію вас, мадемуазель.

— Гадаю, ви мене прекрасно розумієте.

Вона всміхнулася.

— Ви хотіли залишитись зі мною наодинці. Хіба ні?

— Я цього не казав, мадемуазель.

— І не думали? Ні, ви мені недоговорюєте. Ні, думки були. Це правда, еге ж?

— Мадемуазель, у нас є прислів'я...

— *Ques'excuses'accuse*¹. Ось це ви збиралися сказати?

Ви маєте віддати мені належне за певну долю спостережливості та здорового глузду. З тієї чи тієї причини ви вбили собі в голову, що я знаю дещо про цю брудну справу, убивство чоловіка, якого я ніколи раніше не бачила.

— Ви вигадуете, мадемуазель.

— Ні, я зовсім не вигадую. Але мені здається, що витрачається багато часу через те, що не говориться правда — ходять по колу замість того, щоб розповісти все так, як воно є.

¹ Хто вибачається, звинувачує (*фр.*).

— А вам не до вподоби трата часу. Ви любите одразу переходити до справи. Вам подобається прямий метод. *Eh bien*, застосуємо його до вас, той прямий метод. Я запитаю вас значення певних слів, які ненароком почув під час подорожі із Сирії. Мені потрібно було вийти із потяга, щоб, як кажуть англійці, «розім'яти ноги» на станції Қонья. Ваш голос і голос полковника, мадемуазель, долинули до мене з темряви ночі. Ви йому сказали: *«Не зараз. Не зараз. Коли все це закінчиться. Коли все буде позаду»*. Що ви мали на увазі під цими словами? Мадемуазель?

Вона сказала дуже тихо:

— Гадаєте, я мала на увазі вбивство?

— Це я вас запитую, мадемуазель.

Вона зітхнула, на мить глибоко задумалася. Потім, наче пробуджуючись, сказала:

— Ті слова мали значення, мсьє, але не те, яке я можу вам сказати. Але я можу лише вам дати чесне слово, що я ніколи раніше не бачила того чоловіка Ретчетта, поки не побачила його в цьому потягу.

— І... Ви відмовляєтеся пояснити ті слова?

— Так, якщо вам подобається так говорити, я відмовляюся. Вони мали стосунок до... до завдання, яке я виконувала.

— Завдання, яке тепер закінчилося?

— Що ви маєте на увазі?

— Воно закінчилося, чи не так?

— Чому ви так думаєте?

— Послухайте, мадемуазель, я нагадаю вам інший випадок. У день, коли ми мали дістатись до Стамбула, затримали потяг. Ви були дуже схвильовані, мадемуазель. Ви, така спокійна, така стримана, втратили спокій.

— Я не хотіла пропустити пересадку.

— Ви так сказали. Але, мадемуазель, Східний експрес вирушає зі Стамбула щодня протягом тижня. Навіть, якби ви пропустили пересадку, це була би лише затримка на добу.

Міс Дебенгем уперше показала ознаки того, що її таки можна вивести із себе.

— Ви, здається, не розумієте, що хтось може мати друзів, які чекають на його прибуття у Лондоні, і затримка на день руйнує плани й спричиняє багато незручностей.

— Ага, це ось так? Є друзі, які чекають на ваше прибуття? Ви не хочете причинити їм незручності?

— Звісно.

— І все-таки це дивно...

— Що дивно?

— У цьому потягу ми знову затримуємося. І цього разу затримка набагато серйозніша, оскільки немає можливості надіслати телеграму друзям чи набрати їх по міжнародному... міжнародному...

— Міжнародній телефонній лінії? Ви маєте на увазі телефон?

— Ага, так, понадміський дзвінок, як ви говорите в Англії.

Мері Дебенгем мимоволі трохи всміхнулася.

— Міжміський дзвінок, — виправила вона. — Так, як ви кажете, це надзвичайно дратує, що немає ні телефонного, ні телеграфного зв'язку.

— І все ж, мадемуазель, *цього* разу ваша поведінка цілком інша. Ви не виявляєте нетерпіння. Ви спокійні та врівноважені.

Мері Дебенгем зашарілася і закусила губу. Вона вже не намагалася всміхатися.

— Ви не відповідаєте, мадемуазель?

— Вибачте. Я не знала, про що мала відповісти.

— Пояснити зміну вашої поведінки, мадемуазель.

— Чи не думаєте ви, що піднімаєте галас на пустому місці, мсьє Пуаро?

Пуаро розвів руки, наче вибачався.

— Це, мабуть, вада всіх детективів. Ми очікуємо, щоб поведінка завжди була послідовною. Ми не дозволяємо зміни настрою.

Мері Дебенгем не відповіла.

— Ви добре знаєте полковника Арбатнота, мадемуазель?

Йому здалося, що їй полегшало від зміни теми.

— Я зустріла його вперше в цій поїзді.

— Чи є у вас якась причина підозрювати, що він міг знати того чоловіка, Ретчетта?

Вона рішуче похитала головою.

— Я цілком упевнена, що ні.

— Чому ви впевнені?

— З його слів.

— Але, все ж, ми знайшли йоржик для люльки на підлозі в купе покійного. А полковник Арбатнот — єдиний чоловік у потягу, який курить люльку.

Він пильно на неї дивився, але вона не виявила ні здивування, ні інших емоцій, лише сказала:

— Нісенітниця. Це абсурд. Полковник Арбатнот — остання людина у світі, яка може бути замішана у злочині — особливо такому театральному, як цей.

Це було настільки близько до того, про що думав сам Пуаро, що він упіймав себе на думці, що згоден із нею. Замість цього він сказав:

— Я мушу вам нагадати, що ви знаєте його не надто добре, мадемуазель.

Вона знизала плечима.

— Я дуже добре знаю такий тип людей.

Він дуже лагідно сказав:

— Ви й досі відмовляєтеся сказати мені значення тих слів — *«Коли все буде позаду»*?

Вона холодно сказала:

— Мені більше нічого сказати.

— Це не має значення, — сказав Еркюль Пуаро. — Я дізнаюся.

Він вклонився і вийшов із купе, зачиняючи за собою двері.

— Чи було це розумно, мій друже? — запитав мсьє Бук. — Ви насторожили її, а через неї і полковника.

— *Mon ami*¹, якщо ви хочете впіймати кролика, покладіть тхора в нірку, і, якщо кролик там, він вибіжить. Ось що я зробив.

Вони ввійшли у купе Гільдегарди Шмідт.

Жінка стояла напоготові, вираз обличчя був шанобливий, та не виказував жодних емоцій.

Пуаро швидко переглянув вміст невеликої сумки на сидінні. Тоді жестом показав провіднику зняти більшу валізу з полиці.

— Ключі? — попросив він.

— Вона незамкнена, мсьє.

Пуаро відчинив замки й підняв кришку.

— Ага! — сказав він, повернувшись до мсьє Бука. — Ви пам'ятаєте, що я говорив? Гляньте сюди на хвильку!

Зверху у валізі лежала нашвидкуруч скручена уніформа провідника спального вагона.

Незворушна німкеня раптом змінилася.

— Ах! — крикнула вона. — Це не моє. Я це туди не клала. Я не заглядала в ту валізу, відколи ми виїхали зі Стамбула. Дійсно, дійсно, я кажу правду.

Вона благально дивилася то на одного, то на другого.

Пуаро обережно взяв її за руку й заспокоїв:

— Ні, ні все добре. Ми віримо вам. Вгамуйтеся. Я упевнений, що ви не ховали там уніформу так само, як упевнений у тому, що ви хороша кухарка. Бачите. Ви ж хороша кухарка, правда?

¹ Мій друже (*фр.*).

Спантеличена жінка мимоволі всміхнулася...

— Так, справді, усі мої леді так казали. Я...

Вона зупинилася, відкривши рота, здавалося, вона знову налякана.

— Ні, ні, — сказав Пуаро. — Я запевняю вас, усе добре. Бачите, я скажу вам, як це трапилось. Цей чоловік, чоловік, якого ви бачили в уніформі спального вагона, який виходить із купе вбитого. Він наштотується на вас. Це для нього невдача. Він сподівався, що ніхто його не побачить. Що робити далі? Він змушений позбутися уніформи. Вона тепер не охорона, а небезпека.

Його погляд упав на мсьє Бука й доктора Константіна, які уважно слухали.

— Бачите, надворі сніг. Сніг, який завадив усім його планам. Де він може заховати цей одяг? Усі купе зайняті. Ні, він проходить повз одне, у якому відчинені двері, і, схоже, воно не зайняте. Воно явно належить жінці, з якою він щойно зіткнувся. Він непомітно входить, знімає уніформу й поспішно засовує її у валізу на полиці. Поки її знайдуть, мине трохи часу.

— А тоді? — запитав мсьє Бук.

— Це ми мусимо обговорити, — мовив Пуаро, глянувши із застереженням.

Він підняв китель. Гудзик, третій знизу, був відсутній. Пуаро запхав руку до кишені й вийняв пропускний ключ провідника, який використовувався, щоб відмикати двері в купе.

— Ось пояснення того, як той чоловік зміг проходити крізь замкнені двері, — сказав мсьє Бук. — Ваші запитання до місіс Габбард були зайві. Замкнені чи незамкнені були суміжні двері, а той чоловік міг легко пройти через них. Зрештою, якщо форма провідника спального вагона, чому б і не його ключі?

— Чому ні, справді, — мовив Пуаро.

— Ми мали б це знати, дійсно. Пам'ятаєте, Мішель сказав, що двері в коридор у купе місіс Габбард були замкнені, коли він зайшов, щоб відповісти на дзвінок.

— Це так, мсьє, — мовив провідник. — Тому я подумав, що леді, мабуть, наснилося.

— Але тепер усе зрозуміло, — продовжив мсьє Бук. — Без сумніву, він збирався замкнути внутрішні двері також, але, мабуть, почув якийсь рух на ліжку, і це його налякало.

— Залишилося, — сказав Пуаро, — знайти яскраво-червоне кімоно.

— Правда. А ті два останніх купе зайняті чоловіками.

— Тим не менш, ми їх теж обшукаємо.

— Без сумніву. Крім того, я пам'ятаю, що ви сказали. Гектор Макквін охоче погодився на обшук.

— Я тільки за те, щоб ви це зробили, — мовив він, сумно всміхаючись. — Я відчуваю, що саме я найпідозріліша особа в потягу. Вам лише потрібно знайти заповіт, у якому старий залишив мені всі свої гроші, і вважайте, що справу вирішено.

Мсьє Бук підозріливо глянув на нього.

— Це лише мій жарт, — мовив він квапливо. — Він ніколи б не залишив мені ані цента, справді. Я просто був йому корисний: знання мов і таке інше. Ви схильні до невдач, якщо розмовляєте лише хорошою американською. Я сам не лінгвіст, але володію французькою, німецькою та італійською для рівня крамниці чи готелю.

Він говорив трохи голосніше, ніж зазвичай. Було схоже, що йому трохи неспокійно через обшук попри його згоду.

Пуаро вийшов з купе.

— Нічого, — сказав він. — Навіть компрометуючого заповіту.

Макквін зітхнув.

— Ну, мені аж від серця відлягло, — пожартував він.

Вони перейшли до останнього купе. Огляд багажу кремезного італійця та камердинера на дав нічого.

Троє чоловіків стояли в кінці вагона, дивлячись один на одного.

— Що далі? — запитав мсьє Бук.

— Ми повернемося у вагон-ресторан, — сказав Пуаро. — Ми тепер знаємо все, що можемо знати. У нас є свідчення пасажирів, свідчення їхнього багажу, свідчення наших очей. Ми не можемо очікувати подальшої допомоги. Тепер час скористатися нашим мозком.

Він пошукав у кишені портсигар. Той був порожнім.

— Я приєднаюся до вас за хвилинку, — сказав він. — Мені знадобляться цигарки. Це дуже складна, дуже

цікава справа. Хто був одягнутий у яскраво-червоне кімоно? Де воно зараз? Я би хотів знати. Щось тут є, якийсь фактор, що вислизнув від мене. Це складно, тому що його навмисно зробили складним. Але ми це обговоримо. Вибачте мене на хвилинку.

Він поспішно пішов уздовж коридору в своє купе. У нього був, він знав, додатковий запас цигарок у одній із валіз.

Він зняв її і відчинив замок.

Тоді сів навпочіпки, і його погляд застиг.

Зверху у валізі було охайно складене тонке яскраво-червоне шовкове кімоно з вишитими драконами.

— Отже, — пробурмотів він. — Значить так. Виклик. Дуже добре. Я його приймаю.

Частина третя

ЕРКЮЛЬ ПУАРО
СІДАЄ ТА РОЗМІРКОВУЄ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Хто з них?

Коли Пуаро увійшов у вагон-ресторан, мсьє Бук і доктор Константін розмовляли. Бук мав пригнічений вигляд.

— *Le voilà*, — промовив останній, угледівши Пуаро.

І додав, коли його друг сів:

— Якщо ви розв'яжете цю справу, *mon cher*, я буду змушений повірити в чудеса!

— Вона вас бентежить, ця справа?

— Звичайно, вона мене бентежить. Я у ній не можу знайти ні початку, ні кінця.

— Згоден, — промовив доктор.

Він зацікавлено глянув на Пуаро.

— Чесно кажучи, — сказав він, — навіть не уявляю, що ви робитимете далі.

— Ні? — вдумливо промовив Пуаро.

Він вийняв портсигар і запалив одну зі своїх маленьких цигарок. Його очі мали мрійливий вигляд.

— Це для мене й цікаво в отій справі, — промовив він. — Ми відрізані від усіх звичних методів розслідування. Чи ці люди, у яких ми взяли свідчення, кажуть правду чи обманюють? У нас немає способів це з'ясувати, окрім тих, що ми самі знайдемо. Це вправа для розуму.

— Усе це дуже добре, — сказав мсьє Бук. — Проте чи маєте ви на що опиратись?

— Я вам щойно розповів. У нас є свідчення пасажирів та свідчення наших власних очей.

— Прекрасні свідчення від пасажирів! Вони нам нічого не дали.

Пуаро похитав головою.

— Я не згоден, друже. Свідчення пасажирів дали нам кілька точок опори.

— Справді, — промовив містер Бук скептично. — Я цього не помітив.

— Це тому, що ви не слухали.

— Що ж, скажіть мені, я не помітив?

— Я наведу один приклад, перше свідчення, яке ми почули, — від молодого Макквіна. Він сказав, на мою думку, одну дуже важливу фразу.

— Про листи?

— Ні, не про листи. Наскільки я пам'ятаю, його слова були такі: *«Ми подорожували. Містер Ретчетт хотів побачити світ. У дорозі йому заважало незнання іноземних мов. Тому я швидше працював гідом, ніж секретарем»*.

Він перевів погляд з обличчя доктора на обличчя мсьє Бука.

— Що? Ви досі цього не бачите? Це непросто, адже у вас щойно був ще один шанс, коли він сказав: *«Ви схильні до невдач, якщо розмовляєте лише хорошою американською»*.

— Ви маєте на увазі?.. — Мсьє Бук досі мав спантеличений вигляд.

— Ох, ви бажаєте, щоб вам пояснили односкладовими словами. Що ж, будь ласка!

Містер Ретчетт не розмовляв французькою. Проте, коли провідник прибув на його виклик минулої ночі, саме голос, що говорив французькою, повідомив йому, що це була помилка і він не був потрібен. Більш того, була використана чиста ідіоматична фраза, не така, якою могла б оперувати людина, що знає лише кілька слів французькою. «*Ce n'est rien. Je me suis trompé*».

— Це правда! — вигукнув доктор Константін захоплено. — Ми мали б це помітити! Я пам'ятаю, як ви наголошували на ці слова, коли нам їх повторювали. Уже за двадцять три хвилини до першої Ретчетт був мертвим...

— А розмовляв його вбивця! — довершив вражено мсьє Бук.

Пуаро підійняв руку як протест.

— Не поспішаймо. І не припускаймо більше, ніж нам відомо. Безперечно, я хотів сказати, що в той час, за двадцять три хвилини до першої, *інша особа* перебувала в купе Ретчетта, і ця особа була або французом, або могла вільно спілкуватись французькою.

— Ви дуже обережні, *mon vieux*.

— Потрібно просуватись крок за кроком. У нас немає доказів, що Ретчетт був мертвим на той час.

— Був крик, що вас розбудив.

— Так, це правда.

— З іншого боку, — промовив мсьє Бук, — це відкриття не сильно впливає на все в цілому. Ви чули, як

хтось пересувається за стіною. Цей хтось був не Ретчетт, а інший чоловік. Без сумніву, він мие руки від крові, прибирає після злочину, спалює викривального листа. Далі — чекає, доки все затихне, і коли думає, що шлях чистий, замикає і закидає ланцюжок зсередини на дверях Ретчетта, відмикає суміжні двері через купе місіс Габбард і вислизає таким шляхом. Власне, усе як ми і думали, з різницею у тому, що Ретчетта вбито на півгодини раніше і годинник був наведений на чверть по першій, щоб забезпечити алібі.

— Не таке уже й славне алібі, — промовив Пуаро. — Стрілки годинника вказували на першу п'ятнадцять — точний час, коли злочинець залишив місце злочину.

— Правда, — сказав мсьє Бук, трішечки спантеличений. — Про що ж тоді вам говорить годинник?

— Якщо стрілки перевели, я кажу *якщо*, то час, на який вони були наведені, має особливе значення. Природною реакцією було б підозрювати кожного, хто має надійне алібі на вказаний час, у нашому випадку це чверть на другу.

— Так, так, — промовив доктор. — Хороше пояснення.

— Ми також маємо звернути увагу на час, коли злочинець *увійшов* до купе. Коли в нього була можливість це зробити? Якщо ми не припускатимемо, що причетний справжній провідник, то він міг би це зробити лише протягом часу, коли потяг зупинився у Віньківцях. Оскільки, коли потяг залишив Віньківці, провідник сидів обличчям до коридору, і тому пасажири не звернули б увагу на чергового в спальному вагоні, єдиний, хто помітив би під-

ставного, — це справжній провідник. Однак протягом тієї зупинки у Віньківцях провідник перебував на платформі. Шлях вільний.

— А за нашими попередніми міркуваннями це має бути один із пасажирів, — сказав мсьє Бук. — Ми повернулись туди, де й були. Хто з них?

Пуаро всміхнувся.

— Я склав список, — сказав він. — Якщо ви бажаєте на нього глянути, він, можливо, освіжить вашу пам'ять.

Доктор і мсьє Бук сіли за список разом. Він був написаний акуратно й методично, у порядку, у якому пасажири були опитані.

Гектор Макквін — американець. Місце № 6. Другий клас.

Мотив: Можливість вбачається через зв'язок із померлим?

Алібі: Від півночі до 2:00 ночі. (Від опівночі до 1:30 підтверджено полковником Арбатнотом і від 1:15 до 2:00 підтверджено провідником.)

Докази проти нього: Немає.

Підозрілі обставини: Немає.

Провідник — П'єр Мішель — француз.

Мотив: Немає.

Алібі: Від півночі до 2:00. (Спостерігався Е. П. у коридорі у той самий час, коли лунав голос із купе Ретчетта о 12:37. Із 1:00 до 1:16 підтверджено двома іншими провідниками.)

Докази проти нього: Немає.

Підозрілі обставини: Знайдена уніформа зі спального вагона є балом на його користь, оскільки це схоже на навмисне наведення підозри на нього.

Едвард Мастерман — англієць. Місце № 4. Другий клас.

Мотив: Можливість вбачається через зв'язок із померлим, чиїм камердинером він був.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджується Антоніо Фоскареллі.)

Докази проти нього чи Підозрілі обставини: Немає, окрім того, що він єдиний чоловік із відповідним зростом та розміром, який міг би вдягти уніформу зі спального вагона. З іншого боку, він навряд чи добре розмовляє французькою.

Місіс Габбард — американка. Місце № 3. Перший клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00 — немає.

Докази проти неї чи Підозрілі обставини: Розповідь про чоловіка в її купе підтверджена показами Гардмана і шведки Шмідт.

Грета Олссон — шведка. Місце № 10. Другий клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджено Мері Дебенгем.) *Примітка:* останньою бачила Ретчетта живим.

Княгиня Драгомірова — натуралізована француженка. Місце № 14. Перший клас.

Мотив: Була близько знайома із сім'єю Армстронгів, і є хресною матір'ю Соні Армстронг.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджено провідником та покоївкою.)

Докази проти неї чи Підозрілі обставини: Немає.

Граф Андрені — угорець. Паспорт дипломата. Місце № 13. Перший клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджено провідником, та не покриває час із 1:00 до 1:15.)

Графиня Андрені — як вказано вище. Місце № 12.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. Прийняла тріонал і спала. (Підтверджено її чоловіком. Пляшка тріоналу — у неї в шафці.)

Полковник Арбатнот — британець. Місце № 15. Перший клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. Розмовляв із Макквіном до 1:30. Пішов до свого купе і не залишав його. (Підтверджено Макквіном і провідником.)

Докази проти нього чи Підозрілі обставини: Йоржик для люльки.

Сайрус Гардман — американець. Місце № 16. Другий клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. Не залишав купе. (Підтверджено Макквіном і провідником.)

Докази проти нього чи Підозрілі обставини: Немає.

Антоніо Фоскареллі — американець. (Італійського походження.) Місце № 5. Другий клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджено Едвардом Мастерманом.)

Докази проти нього чи Підозрілі обставини: Немає, окрім того, що знаряддя вбивства пасує до його темпераменту (згідно зі мсьє Буком.)

Мері Дебенгем — британка. Місце № 11. Другий клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджено Гретою Олссон.)

Докази проти неї чи Підозрілі обставини: Розмова, почута Е.П., та її відмова пояснити останню.

Гільдегарда Шмідт — німкеня. Місце № 8. Другий клас.

Мотив: Немає.

Алібі: З півночі до 2:00. (Підтверджено провідником та її господинею.) Пішла спати. Її розбудив провідник приблизно о 12:38, пішла до господині.

Примітка: Свідчення пасажирів підкріплюються твердженням провідника, що ніхто не входив і не виходив із купе містера Ретчетта між північчю та 1:00 (коли він сам вирушив до сусіднього вагона) і з 1:15 до 2:00.

— Цей документ, як ви розумієте, — промовив Пуаро, — лише *précis*¹ свідчень, що ми почули, представлений у такому вигляді для зручності.

Із гримасою мсьє Бук повернув його.

— Це небагато пояснює, — сказав він.

— Можливо, вам ось це буде більше до смаку, — сказав Пуаро із легкою усмішкою і вручив йому другий аркуш паперу.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Десять запитань

На папері було написано:

Те, що потребує пояснення.

1. Хустинка з ініціалом «Н». Чия вона?
2. Йоржик для люльки. Його загубив полковник Арбатнот? Чи хтось інший?
3. Хто був одягнутий у яскраво-червоне кімоно?

¹ Перелік (*фр.*).

4. Хто був тим чоловіком чи жінкою, перевдягнутим в уніформу провідника спального вагона?

5. Чому стрілки годинника вказували на 1 : 15?

6. Чи вбивство було скоєне у той самий час?

7. Раніше?

8. Пізніше?

9. Чи можемо ми бути впевненими, що Ретчетт був поранений більше ніж однією особою?

10. Які ще можуть бути пояснення його пораненням?

— Гляньмо, що ми можемо з цим зробити, — промовив мсьє Бук, зрадівши виклику для свого розуму. — Почнімо із хустинки. Будьмо послідовними та методичними.

— Звичайно, — сказав Пуаро, кивнувши із задоволенням виглядом.

Мсьє Бук продовжив якимось дидактично.

— Ініціал «Н»¹ пов'язаний із трьома людьми: місіс Габбард, міс Дебенгем, друге ім'я якої — Герміона, і покоївка Гільдегарда Шмідт.

— Ага! А з цих трьох?

— Важко сказати. Але я *вважаю*, що мені варто проголосувати за міс Дебенгем. Ми не можемо бути впевнені, що до неї звертались не за другим ім'ям, а за першим. Також вона вже під підозрою. Та розмова, яку ви підслухали, *mon cher*, була досить цікавою, і до того ж вона не захотіла її пояснити.

¹ Англійські імена: Hubbard, Hermiona, Hildegarde.

— Як на мене, я б указав на американця, — промовив доктор Константін. — Це дуже коштовна хустинка, а американці, як увесь світ знає, не вважають на те, скільки платять.

— То ви обидва виключаєте покоївку? — запитав Пуаро.

— Так. Як і вона сама сказала, ця хустинка належить комусь із вищого класу.

— А друге запитання, про йоржик для люльки? Його загубив полковник Арбатнот? Чи хтось інший?

— Це вже важче. Англійці, вони ножем не штрикають. Тут ви кажете правду. Я схиляюсь до того, що хтось інший загубив йоржик для люльки і зробив це, щоб підставити довгоногого англійця.

— Як ви і сказали, мсьє Пуаро, — вставив доктор, — дві підказки — це занадто багато недбалості. Я згоден із мсьє Буком. Хустинка була справжнім недоглядом, тому ніхто не хоче зізнатись, що вона їхня. Йоржик для люльки — хибна підказка. На захист цієї теорії, ви помітили, що полковник Арбатнот не соромиться і відкрито визнає, що курить люльку й користується йоржиком такого типу.

— Ви переконуєте впевнено, — промовив Пуаро.

— Запитання № 3: хто був одягнутий у яскраво-червоне кімоно? — продовжив мсьє Бук. — Щодо цього я визнаю, що не маю жодного поняття. У вас є якісь версії, докторе Константіне?

— Жодних.

— Тоді тут ми визнаємо свою поразку. Наступне запитання, у будь-якому разі, має свої варіанти. Хто був тим чоловіком чи жінкою, перевдягнутим в уніформу спального вагона? Що ж, можна сказати із впевненістю, є певна кількість осіб, які *не* могли б ними бути. Гардман, полковник Арбатнот, Фоскареллі, граф Андрені та Гектор Макквін — занадто високі. Місіс Габбард, Гільдегарда Шмідт і Грета Олссон — занадто широкі. У нас залишились камердинер, міс Дебенгем, княгиня Драгомірова і графиня Андрені, — і на жодного з них це не схоже. Грета Олссон у одному випадку, а Фоскареллі — у іншому, обоє присягаються, що міс Дебенгем і камердинер не залишали свого купе, Гільдегарда Шмідт присягається, що княгиня була в себе, а граф Андрені розповів нам, що його дружина прийняла снодійне. Тож здається неможливим, що це був хтось із них, це просто абсурд!

— Як говорив наш старий друг Евклід, — пробурмотів Пуаро.

— Це має бути хтось із цих чотирьох, — сказав доктор Константін. — Хіба що це був хтось ззовні, хто знайшов місце для схову, а це, як ми вже зрозуміли, було неможливим.

Мсьє Бук перейшов до наступного запитання у списку.

— Чому стрілки годинника вказували на 1 : 15? Я можу надати два пояснення цьому. Або це було зроблено, щоб установити алібі, та опісля він не зміг залишити купе тоді, коли планував, тому що почув людей неподалік, або... зачекайте... у мене з'являється ідея...

Двоє чоловіків з повагою чекали, доки мсьє Бук страждав у розумових потугах.

— Я знаю, — нарешті промовив він. — Це *не* убивця зі спального вагона переставив годинник! Це була особа, яку ми назвали «другий вбивця»: шульга, іншими словами — жінка, одягнена в яскраво-червоне кімоно. Вона прибула пізніше і перевела стрілки годинника, щоб забезпечити алібі для себе.

— Браво, — сказав доктор Константін. — Це ви добре придумали.

— Власне, — мовив Пуаро, — вона завдала йому ножових поранень у темряві, не зрозумівши, що він уже був мертвий, а потім, здогадавшись якось, що в кишені його піжами є годинник, вийняла його, наосліп перевела стрілки і вчинила необхідну поломку.

Мсьє Бук холодно на нього глянув.

— Ви можете запропонувати щось краще? — запитав він.

— На даний момент — ні, — зізнався Пуаро.

— Однак, — продовжив він, — я не думаю, що жоден із вас зумів оцінити найцікавіше, що стосується цього годинника.

— А запитання № 6 має до цього відношення? — запитав доктор. — На це запитання, чи вбивство було скоєне у цей час, 1:15, — я відповідаю «ні».

— Я згоден, — сказав мсьє Бук. — «Чи було це раніше?» — це наступне запитання. Я кажу — так. Ви також, докторе?

Доктор кивнув.

— Так, та на запитання «Чи було це пізніше?» також можна відповісти ствердно. Я згоден із вашою теорією, мсьє Бук, і також, я гадаю, — і мсьє Пуаро, проте він не бажає це підтвердити. «Перший вбивця» прибув до 1 : 15, «другий вбивця» прибув після 1 : 15. А щодо шульги, чи не маємо ми вжити заходів для того, щоб визначити, хто з пасажирів шульга?

— Я не забув про це, — сказав Пуаро. — Можливо, ви помітили, що я примусив кожного з пасажирів підписатися або написати адресу. Це непереконливо, оскільки деякі люди можуть виконувати певні дії правою рукою, а інші лівою. Можна писати однією, а, наприклад, грати в гольф — іншою. Усі опитані особи брали ручку в праву руку, за винятком княгині Драгомірової, яка відмовилась писати.

— Княгиня Драгомірова — неможливо, — заперечив мсьє Бук.

— Не впевнений, що в неї вистачило б сили, щоб нанести цей удар лівою рукою, — промовив доктор Константін із сумнівом. — Ця рана була нанесена зі значною силою.

— Із більшою силою, ніж жінка могла б застосувати?

— Я б так не сказав. Та я вважаю, що із більшою силою, ніж могла б застосувати старша жінка, та й фізичний стан княгині Драгомірової є надто кволий.

— Це може бути питанням переваги духу над тілом, — сказав Пуаро. — Княгиня Драгомірова — чудова люди-

на з неймовірною силою духу. Та відійдімо від цього на деякий час.

— Щодо запитань № 9 і 10. Чи можемо ми бути впевненими, що Ретчетт був поранений більш ніж однією особою, і які ще можуть бути пояснення його пораненням? На мою думку, як кажуть медики, *не може* бути інших пояснень ранам. Припустити, що одна людина вдарила легко, а потім із жорстокістю, спочатку правою рукою, а потім — лівою, і через, можливо, півгодини нанесла свіжі рани на мертвому тілі... що ж, це не має сенсу.

— Ні, — сказав Пуаро. — Це не має сенсу. І ви вважаєте, що наявність двох убивць має більше сенсу?

— Як ви самі сказали, які ще можуть бути пояснення?

Пуаро дивився у порожнечу попереду себе.

— Це те, що я сам себе питаю, — промовив він. — Це те, що я не перестаю себе питати.

Він відкинувся у кріслі.

— Від цього моменту — усе отут, — він постукав себе по чолі. — Ми вже витягли все. Усі факти — перед нами, акуратно розставлені, упорядковано й методично. Пасажири всі сиділи тут, одне за одним, даючи свідчення. Ми вже знаємо все, що можна взяти ззовні...

Він жваво всміхнувся до мсьє Бука.

— Це стало наче внутрішнім жартом між нами, чи не так — цей процес сидіння і *обдумування* правди. Що ж, я збираюся застосувати свою теорію на практиці — тут,

у вас на очах. Ви обоє маєте зробити те саме. Тож усі втрьох заплющимо очі й подумаймо...

Один чи більше пасажирів убивали Ретчетта. *Хто з них?*

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Певні пункти для роздумів

Минула добра чверть години, доки хтось заговорив.

Мсьє Бук та доктор Константін розпочали зі спроби, дотримуватись інструкцій Пуаро. Вони намагалися розгледіти в лабіринті суперечливих уривків зрозумілу та очікувану розв'язку.

Думки мсьє Бука рухались приблизно в такому напрямку:

— Звичайно, мені потрібно думати. Проте я вже думав... Очевидно, Пуаро вважає, що англійська дівчина причетна до справи. Не можу втриматись від думок, що це не так... Англійки надзвичайно холодні. Можливо, тому, що в них ні грудей, ні... Але не в цьому справа. Схоже на те, що італієць не міг цього зробити, а шкода. Думаю, що англійський камердинер не обманював, коли говорив, що інший не залишав купе. Навіщо йому це робити? Не так легко підкупити англійця, до них важко знайти підхід. Це все загалом таке неприємне. Цікаво, коли нам вдасться з цього вибратись. Мали б проводи-

тись хоча б *якісь* рятувальні роботи. Вони такі повільні у цих країнах... Мине кілька годин, доки хтось збереться щось зробити. А поліціянти цих країн, з ними буде найважче — пихаті від власної важливості, образливі, з почуттям власної гідності. Вони зроблять велику подію із цієї справи. Не так часто їм випадає такий шанс. Це буде у всіх газетах...

І звідси думки мсьє Бука пішли битим шляхом, яким вони вже подорожували сотні разів.

Думки доктора Константіна просувались так:

— Він — чудний, цей маленький чоловічок. Геній? Чи дивак? Він розв'яже цю загадку? Ні. Я не бачу звідси виходу. Усе так заплутано... Усі обманюють, напевно... І навіть якщо так, чим це мені допоможе? Якщо вони всі обманюють, то це так само заплутує, як коли б всі говорили правду. Дивні ці рани. Не можу зрозуміти... Було б зрозуміліше, якби його застрелили, — зрештою гангстери в Америці завжди стріляють. Цікава країна, Америка. Мені б, напевно, сподобалось там. Така прогресивна. Коли повернусь додому, потрібно зв'язатись із Деметріусом Загоном — він був у Америці, у нього такі сучасні погляди... Цікаво, що зараз робить Зія. Якщо моя дружина колись дізнається...

Його думки пішли абсолютно особистим шляхом.

Еркуль Пуаро сидів дуже тихо.

Хтось міг би подумати, що він спить.

І потім, раптом, за чверть години цілковитої непорушності, його брови повільно почали повзти вгору

по лобі. З нього вийшло невелике зітхання. Він пробурмотів одним подихом:

— Та, зрештою, чому б ні? А якщо так — то чому, і якщо так, то це все пояснює.

Він розплющив очі.

— *Eh bien*. Я подумав. А ви?

Заблукавши у своїх роздумах, обоє чоловіків почали з ентузіазмом.

— Я теж думав, — промовив мсьє Бук з відтінком провини. — Та я не дійшов якогось висновку. Висвітлення злочину, друже, то ваша *métier*¹, а не моя.

— Я також роздумував з усією відданістю, — безсоромно збрехав лікар, згадуючи свої думки з порнографічними деталями. — На думку спадало багато можливих теорій, проте жодна мене не задовольняє.

Пуаро люб'язно кивнув. Його кивок наче промовляв:

— Усе правильно. Це те, що треба сказати. Ви подали ту репліку, на яку я сподівався.

Він сів прямо, випнув груди, пом'яв вуса і заговорив, наче досвідчений промовець на публічних зборах:

— Дорогі друзі, я переглянув усі факти у своїй голові, і також пройшовся для себе по свідченнях пасажирів із таким результатом. Я бачу, поки що невиразно, певне пояснення фактам, що нам відомі. Це дуже цікаве пояснення, і я на разі не можу бути впевненим, що воно правдиве. Щоб переконатися, я маю провести певні експерименти.

¹ Професія (*фр.*).

Спершу я хочу згадати деякі пункти, що спонукають до роздумів. Почнемо із зауваження, що висловив мені мсьє Бук на цьому самому місці під час нашого першого обіду разом у цьому потягу. Він прокоментував той факт, що навколо нас були люди всіх прошарків, усіх вікових категорій та всіх національностей. Цей збіг є дуже рідкісним на цю пору року. Вагони «Афіни — Париж» та «Бухарест — Париж», наприклад, — майже порожні. А чи пам'ятаєте ви про пасажира, що не з'явився? Це, на мою думку, важливо. Потім є ще деякі невеличкі пункти, які видаються мені такими, що спонукають до роздумів, до прикладу, розташування сумки для туалетного приладдя місіс Габбард, ім'я матері місіс Армстронг, детективні методи мсьє Гардмана, припущення Макквіна, що Ретчетт сам знищив обвуглену записку, яку ми знайшли, ім'я княгині Драгомірової і масна пляма на угорському паспорті.

Обидва чоловіки витріщились на нього.

— Ці пукти викликають у вас припущення? — запитав Пуаро.

— Жодних, — чесно сказав мсьє Бук.

— А у вас, мсьє *le docteur*?

— Я не розумію нічого, про що ви говорите.

Мсьє Бук тим часом, ухопившись за єдину зрозумілу річ, яку згадував його друг, почав переглядати паспорти. Буркнувши, він підхопив того, що належав графу і графині Андрені, й розгорнув його.

— Ви це мали на увазі? Цю брудну пляму?

— Так, це досить свіжа масна пляма. Ви помітили, де саме вона знаходиться?

— На початку опису дружини графа — її імені, якщо бути точним. Та, мушу зізнатись, я досі не розумію, що ви маєте на увазі.

— Я підійду до цього з іншого боку. Повернімося до хустинки, знайденої на місці злочину. Як ми зазначили нещодавно, троє людей асоціюються з літерою «Г». Місіс Габбард, міс Дебенгем, Гільдегарда Шмідт. А зараз розгляньмо цю хусточку з іншого погляду. Це, мої друзі, — дуже коштовна хустинка, *jet de luxe*¹, ручної роботи, вишита у Парижі. Хто з пасажирів, попри ініціали, міг би собі дозволити таку хустинку? Не місіс Габбард, достойна жінка без претензій на необачну екстравагантність у одязі. Не міс Дебенгем, яка належить до того класу англійців, що користуються вишуканими лляними хустинками, однак не шматком дорогого батисту, що, можливо, вартує дві сотні франків. І, звичайно, не покоївка. Проте є дві жінки в цьому потягу, котрі могли б бути власницями такої хустинки. Тож гляньмо, чи зможемо пов'язати їх якимось способом із літерою «Г». Дві жінки, про яких я говорю, — це княгиня Драгомірова...

— Чие ім'я — Наталія, — іронічно вставив мсьє Бук.

— Власне. І її ім'я, як я говорив, спонукає до припущень. Інша жінка — це графиня Андрені. І одразу дещо привертає нашу увагу...

¹ Предмет розкоші (фр.).

— Вашу!

— Добре, мою. Її ім'я в паспорті заляпане жиром. Ненавмисно, хтось міг би сказати. Та зверніть на це увагу. Елена. Припустимо, замість Елена це було б *Гелена*. Велика буква «Г» могла б бути змінена на «Е», а потім легко покрити маленьку «е» поряд з нею, і, зрештою, масна пляма поставлена, щоб приховати підміну.

— Гелена! — вигукнув мсьє Бук. — Яка хороша ідея.

— Звичайно, хороша! Я шукав підтвердження, навіть маленьке, моїй ідеї — і знайшов. Одна з етикеток на багажі графині — вогка. Саме та, що прикривала перший ініціал на валізі. Ця етикетка була відмочена і переклеєна в інше місце.

— Ви починаєте мене переконувати, — промовив мсьє Бук. — Проте графиня Андрені... звичайно...

— Ну ж бо, *mon vieux*, ви повинні себе розвернути й підійти до справи зовсім з іншого боку. На що це вбивство мало бути схоже для всіх? Не забувайте, що сніг зруйнував первинні плани вбивці. Уявімо на хвилинку, що снігу не було і потяг продовжував звичний шлях. Що сталося б у такому разі?

Убивця, дозвольте сказати, цілком можливо був би виявленим на італійському кордоні сьогодні вранці. Здебільшого та ж сама інформація була б представлена італійській поліції. Листи з погрозами були б надані мсьє Макквіном, мсьє Гардман розповів би свою історію, місіс Габбард з нетерпінням розповідала б, як чоловік пройшов через її купе, був би знайдений гудзик. Можу припустити, що лише дві

речі були б іншими. Чоловік пройшов би через купе місіс Габбард до першої години, а уніформа спального вагона була б знайдена викинутою в одному з туалетів.

— Ви маєте на увазі?

— Я маю на увазі, що *планувалось, що вбивство матиме вигляд роботи ззовні*. Вважали б, що вбивця залишив потяг у Броді, куди потяг вчасно мав би прибути о 00:58. Хтось, можливо, пройшов би повз дивного провідника спального вагона в коридорі. Уніформа була б покинутою на видному місці, щоб вочевидь показати, як цей трюк був організований. Жодних підозр не впало б на пасажирів. Саме так, друзі, ця справа була б представлена всьому світу.

Та аварія із потягом змінила все. Немає сумніву, що саме тому чоловік залишався зі своєю жертвою в купе так довго. Він очікував, доки потяг знову поїде. Та, зрештою, він зрозумів, *що потяг не поїде*. Потрібен був новий план. Тепер знатимуть, що вбивця ще в потягу.

— Так, так, — сказав мсьє Бук із нетерпінням. — Я це все розумію. А коли ж про хустинку буде?

— Я повертаюсь до неї манівцями. Почнемо з того, що листи з погрозами були всліпу. Вони могли б бути вибрані цілковито із нейтрально написаного американського кримінального роману. Вони не *справжні*. Вони, власне, призначені для поліції. Що ми маємо себе запитати, це — чи ввели вони в оману Ретчетта. Здавалося, що відповідь «Ні». Його інструкції Гардману, здається, вказують на «таємного» ворога, якого він сам знав.

Якщо, звичайно, ми повіримо Гардману. Але Ретчетт усе-таки отримав *одного* листа зовсім іншого характеру, того, що стосується дитини Армстронгів, фрагмент цього листа ми знайшли в його купе. На той випадок, якщо Ретчетт не здогадався раніше, це змусило б його зрозуміти причину погроз його життю. Цей лист, як я весь час повторював, *не* мав бути знайденим. У першу чергу вбивця хотів його знищити. Це була друга перешкода для його плану. Першою був сніг, другою — реконструйований нами фрагмент.

Те, що ця записка була так ретельно знищена, означає лиш одне. *У потягу має бути хтось так близько пов'язаний із сім'єю Армстронгів, що якби записку знайшли, то підозра одразу впала б на цю особу.*

Тепер ми підійшли до інших двох підказок, які ми виявили. Пропустимо йоржик для люльки. Ми вже багато про нього говорили. Тож перейдемо до хустинки. Дивлячись на найочевидніше, це підказка, що кидає підозру на когось із ініціалом «Н», і вона була загублена цією особою випадково.

— Саме так, — сказав доктор Константін. — Вона розуміє, що загубила хустинку, й одразу вживає заходів, щоб приховати своє справжнє ім'я.

— Ви так швидко рухаєтесь. Ви дійшли висновку швидше, ніж я б собі дозволив.

— Є ще якась альтернатива?

— Звичайно, є. Припустимо, наприклад, що ви скоїли злочин і хочете перевести підозру на когось іншого. Що ж,

у потягу є особа, близько пов'язана із сім'єю Армстронгів — жінка. Припустимо тоді, що ви підкинете хустинку, яка належить цій жінці. Її опитають, її зв'язок із сім'єю Армстронгів вийде на поверхню — *et voilà*. Мотив... і інкримінуючий предмет для доказів.

— У такому разі, — заперечив лікар, — невинна особа не вжила б заходів, щоб приховати, хто вона.

— Справді? Ви так гадаєте? Це звична думка поліційного суду. Та я знаюсь на людській природі, друже, і я вам скажу, що, раптом поставши перед можливістю бути судимим за вбивство, навіть абсолютно невинна людина втратить глузд і вчинить найабсурдніше. Ні, ні, жирна пляма та замінена етикетка не доводять вину, вони лише доводять, що графиня Андрені дуже хоче приховати, хто вона.

— Які, ви гадаєте, у неї можуть бути зв'язки із сім'єю Армстронгів? Вона заявляє, що ніколи не була в Америці.

— Саме так, і вона погано говорить англійською, і у неї іноземна зовнішність, яку вона підкреслює. Але неважко здогадатись, хто вона. Я нещодавно згадував ім'я матері місіс Армстронг. Це — Лінда Арден, вона була дуже відомою акторкою, поміж усього іншого шекспіріанською акторкою. Згадайте «Як вам подобається» — Арденський ліс і Розалінда. Звідти прийшло натхнення для її акторського псевдоніму. Лінда Арден, ім'я, під яким вона прославилася в усьому світі, не було її справжнім іменем. Воно могло бути Голденберг, скоріш за все, по її венах текла центральноєвропейська кров, трішки

єврейської, можливо. Люди багатьох національностей прибувають до Америки. Я припускаю, джентльмени, що юна сестра місіс Армстронг, ще майже дитина у той час, коли сталася трагедія, — була Гелена Голденберг, молодша дочка Лінди Арден, і вона вийшла заміж за графа Андрені, коли той був аташе у Вашингтоні.

— Але княгиня Драгомірова каже, що вона вийшла заміж за англійця.

— Імені якого вона не може згадати! Я питаю вас, друзі, чи таке можливо? Княгиня Драгомірова обожнювала Лінду Арден, як прекрасні дами обожнюють прекрасних творців. Вона була хресною матір'ю одній із її дочок. Чи забула б вона прізвище по-чоловікові іншої дочки так швидко? Не схоже. Ні, ми сміливо можемо сказати, що княгиня Драгомірова обманювала. Вона знала, що Гелена у потягу, вона її бачила. Вона одразу зрозуміла, як тільки дізналася, ким насправді був Ретчетт, що на Гелену впаде підозра. Тож, коли ми її опитували про сестру, вона миттю збрехала, — розमितо, не може згадати, але «думає, що Гелена вийшла заміж за англійця» — припущення настільки далеке від правди, наскільки це можливо.

Один з офіціантів зайшов у двері в кінці ресторану і підійшов до них. Він звернувся до мсьє Бука.

— Мсьє, вечерю подавати? Вона вже готова.

Мсьє Бук глянув на Пуаро. Останній кивнув.

— Неодмінно, хай подають.

Офіціант щез у дверях в іншому кінці. Було чутно, як задзвенів його дзвоник і пролунав голос:

— *Premier Service. Le dîner est servi. Premier dîner.*¹ —
Обслуговування першого класу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Масна пляма на угорському паспорті

Пуаро сидів за столом із мсьє Буком та лікарем.

Компанія, що зібралась у вагоні-ресторані, була дуже тихою. Вони розмовляли мало. Навіть говірка місіс Габбард була неприродно тихою. Вона пробурмотіла, сідаючи:

— Не думаю, що зможу щось з'їсти, — а потім взяла усе, що їй запропонували, підбадьорена дамою зі Швеції, яка, здавалося, ставилася до неї по-особливому.

До того як подали страви, Пуаро схопив головного офіціанта за рукав і щось до нього пробурмотів. Доктор Константін здогадувався, які інструкції йому дали, оскільки помітив, що граф і графиня Андрені завжди обслуговувались в останню чергу, а по закінченні подавання страв була затримка із рахунком. Тому граф і графиня залишились у вагоні-ресторані останніми.

Коли вони підвелись і попрямували до дверей, Пуаро підскочив та попрямував за ними.

— Пардон, мадам, ви загубили хустинку.

¹ Обслуговування першого класу. Вечерю подано. Вечеря для першого класу (*фр.*).

Він простягнув їй маленький квадратик із монограмою.

Вона взяла, подивилась на нього, потім віддала назад.

— Ви помиляєтесь, мсьє, це не моя хустинка.

— Не ваша? Ви впевнені?

— Цілковито.

— Проте, мадам, на ньому ваш ініціал: ініціал «Н».

Граф зробив різкий рух. Пуаро його проігнорував. Його очі зосередилися на обличчі графині.

Дивлячись просто на нього, вона відповіла:

— Я не розумію, мсьє. Мої ініціали «Е. А.»

— Я так не вважаю. Ваше ім'я — Гелена, а не Елена. Гелена Голденберг, молодша дочка Лінди Арден, Гелена Голденберг, сестра місіс Армстронг.

На кілька хвилин запала мертва тиша. Обоє, граф і графиня, стали смертельно бліді. Пуаро промовив м'якшим тоном.

— Немає сенсу заперечувати. Це ж правда, чи не так?

Граф вибухнув від злості:

— Я вимагаю, мсьє, яке ви маєте право...

Вона його зупинила, приставивши маленьку ручку до його рота.

— Ні, Рудольфе. Дозволь, я скажу. Немає сенсу заперечувати те, що цей джентльмен говорить. Краще присядьмо та поговоримо про це.

Її мова змінилася. У ній досі чулись південні багаті нотки, проте вона стала чистішою та гострішою. Це, уперше, була саме американська мова.

Граф мовчав. Він підкорився жесту її руки, і вони обоє сіли навпроти Пуаро.

— Ваша заява, мсьє, — досить правдива, — промовила графиня. — Я — Гелена Голденберг, молодша сестра місіс Армстронг.

— Із цим ви мене сьогодні вранці не ознайомили, мадам графиняє.

— Ні.

— Фактично все, що ви із графом мені розповідали, — павутина із брехні.

— Мсьє, — крикнув зі злістю граф.

— Не злись, Рудольфе. Мсьє Пуаро викладає факти досить брутално, та все, що він говорить, є незаперечним.

— Я радий, що ви зізнаєтесь так легко, мадам. То ви тепер поясните, чому ви це зробили, а також чому підмінили своє справжнє ім'я у паспорті?

— Це все зробив я, — вставив граф.

Гелена тихо промовила:

— Звичайно, мсьє Пуаро, ви здогадуєтесь про мої причини... наші причини. Чоловік, якого вбили, був тим самим чоловіком, який убив мою маленьку племінницю, убив мою сестру, розбив серце моєму свояку. Трьох людей, яких я найбільше любила, які були моїм домом, моїм світом!

Її голос тремтів від хвилювання. Вона була справжньою дочкою своєї матері, чия емоційна сила акторської майстерності зворушувала до сліз великі зали.

Вона продовжила вже тихіше:

— Із усіх людей у потягу, у мене, напевно, є найімовірніший мотив убити його.

— І ви його не вбивали, мадам?

— Я вам присягаюсь, мсьє Пуаро, і мій чоловік це знає і також присягнеться, що попри те, яка велика була в мене спокуса це зробити, я не здіймала руку на цю людину.

— Я також, джентльмени, даю вам слово честі, що учорашньої ночі Гелена не полишала купе. Вона прийняла снодійне, як я вже говорив. Вона цілковито і повністю невинна.

Пуаро перевів погляд з одного на іншу.

— Слово честі, — повторив граф.

Пуаро злегка похитав головою.

— Проте ви взяли на себе підміну імені в паспорті?

— Мсьє Пуаро, — заговорив граф із серйозністю та запалом. — Увійдіть в моє становище. Гадаєте, мені приємна думка, що моя дружина може бути втягнутою у брудну поліційну справу? Вона невинна, я це знаю, але те, про що вона казала — правда: через її зв'язок із сім'єю Армстронгів на неї одразу впала б підозра. Її допитали б, можливо, і арештували б. Хоча доля зла — ми потрапили в один потяг із цим Ретчеттом, я відчував, що в одному впевнений. Я зізнаюсь, мсьє, що вам усім збрехав, та переконаний в одному. Моя дружина не залишала купе минулої ночі.

Він говорив так щиро, що важко було перечити.

— Я не кажу, що я вам не вірю, мсьє, — мовив Пуаро повільно. — Ваша родина, я знаю, поважна та старовинна. Було б справді гірко, якби ваша дружина була втягнута у неприємну поліційну справу. Тут я вам співчуваю. Та як ви поясните наявність хустинки вашої дружини у купе загиблого?

— Ця хустинка — не моя, — сказала графиня.

— Попри ініціал «Н»?

— Попри ініціал. У мене є хустинка, схожа на цю, але з іншим узором. Я знаю, не варто сподіватись, що ви мені повірите, проте хочу запевнити: хустинка — не моя.

— Її могли підкинути, щоб на вас упала підозра?

Вона ледь усміхнулась.

— Ви спокушаєте мене все-таки зізнатись, що вона моя? Але справді, мсьє Пуаро, це не так.

Вона говорила досить щиро.

— То чому ж, якщо хустинка була не ваша, ви підмінили ім'я у паспорті?

На це відповів граф.

— Тому що ми чули, що була знайдена хустинка з ініціалом «Н». Ми це обговорили перед тим, як з'явитись на допит. Я звернув увагу Гелени на те, що якщо вглядять, що її ім'я починається на «Н», то до неї застосують набагато жорсткіший допит. І все було просто: замінити Гелена на Елена легко.

— У вас, мсьє граф, хист справжнього злочинця, — відзначив Пуаро сухо. — Природна винахідливість і нездорове бажання обійти справедливість.

— О ні, ні, — дівчина подалась уперед. — Мсьє Пуаро, він вам усе пояснив. — Вона перейшла із французької на англійську. — Я була налякана, смертельно налякана, ви ж розумієте. Це було так жахливо... той час... і все повернулося знову. Та й бути під підозрою з можливістю потрапити у в'язницю було дуже страшно, мсьє Пуаро, невже ви не розумієте?

Її голос був чудовим... глибоким... насиченим... благаючим, голос дочки Лінди Арден, акторки.

Пуаро важко глянув на неї.

— Якщо мені доведеться вам повірити, і я не кажу, що не повірю, то ви маєте мені в цьому допомогти.

— Допомогти вам?

— Так. Мотив убивства лежить у минулому, у тій трагедії, що зламала вашу сім'ю і внесла смуток у ваше юне життя. Покажіть мені те минуле, мадемуазель, у якому я міг би знайти той зв'язок, що пояснює все.

— Що ж я можу вам розповісти? Вони усі — мертві. — Вона повторила із жалем. — Усі мертві... усі мертві... Роберт, Соня... люба, люба Дейзі. Вона була такою милою... такою щасливою... мала такі гарненькі кучеріки. Ми її просто обожнювали.

— Була ще одна жертва, мадам. Непряма жертва, якщо можна так сказати.

— Бідолашна Сюзанн? Так, я забула про неї. Поліція її опитала. Вони були впевнені, що вона мала до цього стосунок. Можливо, і мала, та якщо й так, то зовсім безвинний. Вона, я думаю, завела із кимось якусь пусту

розмову та виказала інформацію про час прогулянок Дейзі. Її добряче опрацювали, вона думала, що її звинуватили у злочині. — Вона здригнулась. — Вона викинулась із вікна. О, це було жахливо.

Вона затулила обличчя руками.

— Якої національності вона була, мадам?

— Вона була французенка.

— Яке в неї було прізвище?

— Це безглуздо, але я не пам'ятаю... Ми всі називали її Сюзанн. Симпатична весела дівчина. Була дуже відданою Дейзі.

— Вона була дитячою покоївкою?

— Так.

— Хто був нянею?

— Це була професійна медсестра. Її прізвище було Стенгелберг. Вона також була відданою Дейзі і моєї сестрі.

— Отже, мадам, я хочу, щоб ви добре подумали перед тим, як відповідати на це запитання. Чи ви, відколи перебуваєте у цьому потягу, побачили когось, кого впізнали?

Вона дивилась на нього.

— Я? Ні, нікого.

— Як щодо княгині Драгомірової?

— О, її? Я, звичайно, її знаю. Я думала, ви маєте на увазі когось... когось з... того часу.

— Саме це, мадам. Добре подумайте. Роки минули, пам'ятайте. Ця особа могла змінити свою зовнішність.

Гелена глибоко задумалась. Тоді сказала:

— Ні... я впевнена... нікого.

— А ви самі, будучи тоді юною дівчиною, не мали нікого, хто б стежив за вашим навчанням чи наглядав за вами?

— О так, у мене був цей дракон, гувернантка для мене та секретарка для Соні в одній особі. Вона була англійкою, точніше шотландкою — велика рудоволоса жінка.

— Як її звали?

— Міс Фрібоді.

— Молода чи стара?

— Мені здавалась страшенно старою. Я думаю, їй було не більше сорока. Сюзанн зазвичай відповідала за мій одяг та доглядала за мною.

— Ще хтось жив у домі?

— Лише прислуга.

— І ви впевнені, цілковито впевнені, мадам, що в по-тягу ви нікого не впізнали?

Вона щиро відповіла:

— Ні, мсьє. Зовсім нікого.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Ім'я княгині Драгомірової

Коли граф та графиня пішли, Пуаро поглянув на інших двох за столом.

— Бачите, — сказав він, — у нас прогрес.

— Відмінна робота, — промовив мсьє Бук сердечно. — Щодо мене, я б і не мріяв запідозрити графа та графиню Андrenі. Зізнаюсь, я гадав, вони *hors de combat*¹. Гадаю, немає сумніву, що це вона вчинила злочин? Сумно. Проте її не відправлять на гільйотину. Є пом'якшувальні обставини. Кілька років в'язниці, і все.

— Фактично, ви впевнені в її провині.

— Мій любий друже, звичайно, тут немає сумніву. Я гадав, ваша заспокійлива манера використовувалася лише для того, щоб все трішки згладити, доки нас не відкопають зі снігу, а тоді поліція візьме все в свої руки.

— Ви не вірите у наполегливе твердження графа, у слово честі, що його дружина невинна?

— *Mon cher*, звичайно, що ще він *може* сказати? Він обожнює свою дружину. Він хоче її врятувати. Він розповідає свою брехню дуже гарно, як величний синьйор, чим іншим це може бути, як не брехнею?

— Що ж, а у мене — безглузда ідея, що це може бути правда.

— Ні, ні. Хустинка, не забувайте. Хустинка закриває справу.

— О, я не такий впевнений щодо цієї хустинки. Пам'ятаєте, я говорив, що є дві можливості стосовно власників цієї хустинки.

— Усе одно... — Мсьє Бук замовк. Дальні двері відчинились, і до вагона-ресторану увійшла княгиня Дра-

¹ Поза грою (*фр.*).

гомірова. Вона підійшла просто до них, і троє чоловіків підвелись.

Вона звернулась до Пуаро, проігнорувавши інших.

— Здається, мсьє, у вас є моя хустинка.

Пуаро тріумфально зиркнув на інших двох.

— Це вона, мадам?

Він вийняв маленький квадратний шматок тонкого батисту.

— Проте мадам княгине, це літера «Н», — промовив мсьє Бук. — А ваше ім'я, я перепрошую, — *Natalia*.

Вона на нього холодно глянула.

— Усе правильно, мсьє. Мої хустинки завжди позначені ініціалами російською мовою. «N» — це «Н» російською.

Мсьє Бук був трішки приголомшений. У цій невгамовній жінці було щось таке, що змушувало його почуватись схвильовано та незручно.

— Ви не сказали нам сьогодні зранку, що хустинка належить вам.

— Ви не питали, — сухо відповіла княгиня.

— Прошу, сідайте, мадам, — мовив Пуаро.

Вона зітхнула.

— Що ж, можна й присісти.

Вона сіла.

— Не потрібно затягувати справу, мсьє. Ваше наступне запитання буде: як так сталося, що моя хустинка лежала поряд із мертвим тілом чоловіка? Моя відповідь: не маю уявлення.

— Справді не маєте уявлення?

— Жодного.

— Ви пробачте мене, мадам, та чи можемо ми поклатись на правдивість ваших відповідей?

Пуаро промовив ці слова дуже м'яко. Княгиня відповіла презирливо.

— Це тому, що я не розповіла вам, що Гелена Андре-ні була сестрою місіс Армстронг?

— Фактично, ви навмисно обманули нас щодо цього.

— Звичайно, і зробила б це знову. Її мати була моєю подругою. Я вірю, мсьє, у відданість — друзям, сім'ї й походженню.

— Ви не вірите в те, що варто зробити все, що у ваших силах, заради справедливості.

— У цьому випадку, я можу вважати, що справедливість, строга справедливість, була досягнута.

Пуаро нахилився вперед.

— Бачте, у чому моя проблема, мадам... Навіть у випадку з хустинкою, чи можна вам вірити? Чи ви захищаєте дочку вашої подруги?

— О! Я розумію, про що ви. — На її обличчі з'явилася сумна усмішка. — Що ж, мсьє, моє твердження можна легко довести. Я дам вам адресу людей у Парижі, котрі виготовляють мої хустинки. Вам лише потрібно показати їм хустинку, щодо якої у вас виникли запитання, і вони вас поінформують, що вона була виготовлена за моїм замовленням понад рік тому. Хустинка — моя, мсьє.

Вона підвелась.

— У вас до мене ще є запитання?

— Ваша покоївка, мадам. Вона впізнала хустинку, коли ми показали її сьогодні вранці?

— Повинна б була. Вона її бачила й нічого не сказала? Що ж, це доводить, що й вона може бути віддана.

Злегка схиливши голову, вона залишила вагон-ресторан.

— Оце і все, — м'яко пробурмотів Пуаро. — Я помітив лише невеличке вагання, коли запитав покоївку, чи знала вона, кому належить хустинка. Вона вагалася, чи зізнаватись, що хустинка належить її господині. Та чи підходить це до моєї дивної головної ідеї? Так, можливо.

— Ах! — сказав мсьє Бук зі своїм характерним жестом. — Вона жаклива стара леді.

— Чи могла б вона вбити Ретчетта? — запитав Пуаро у лікаря.

Він похитав головою.

— Ті удари, що були нанесені з великою силою, пронизуючи м'язи, — ніколи, ніколи людина в такому немічному фізичному стані не змогла б їх нанести.

— А як щодо тих слабших ударів?

— Слабші — так.

— Я зараз думаю, — сказав Пуаро, — про той випадок уранці, коли я сказав, що її сила — у волі духу, а не в руці. Той вислів задумано як пастку. Я хотів перевірити, чи вона гляне на свою праву або ліву руку. Ні те, ні те. Вона глянула на обидві. Вона промовила: «Ні, не маю в них сили. Не знаю, чи мені сумувати, чи радіти

щодо цього». Цікавий вислів. Це підтверджує мої здогади про цей злочин.

— І нічого не доведено щодо шульги.

— Ні. Між іншим, чи помітили ви, що граф Андрені тримає свою хустинку в правій нагрудній кишені?

Мсьє Бук похитав головою. Його думки повернулись до жажливих відкриттів, що стались за останніх півгодини.

— Брехня... І знову брехня... Мене вражає, скільки брехні ми почули цього ранку.

— І це ще не все, — життєрадісно промовив Пуаро.

— Ви так гадаєте?

— Я дуже розчаруюсь, якщо це не так.

— Ця двозначність просто жахлива, — сказав мсьє Бук. — Та, здається, вам це подобається, — додав він із докором.

— У цьому є свої переваги, — мовив Пуаро, — якщо ви вкажете тому, хто вам збрехав, на правду, вони зазвичай її визнають, — часто з несподіванки. Важливо вгадати *правильно*, щоб досягти такого ефекту.

Це єдиний підхід до цієї справи. Я обираю пасажирів по черзі, вислуховую їхні свідчення та кажу сам собі: «*Якщо* той чи той обманює, то в чому саме і яка в них на це *причина?*». І я відповідаю: *якщо* вони обманюють — *якщо*, зауважте, — це може бути лише з певної причини про певну річ. Ми це виконали дуже вдало з графинею Андрені. Ми продовжимо тепер використовувати той самий метод із кількома іншими особами.

— І припустимо, друже, що ваш здогад не виправдається?

— То одна особа у будь-якому разі позбавиться підозри.

— Ах! Процес виключення.

— Саме так.

— І кого ми візьмемо за наступного?

— Ми візьмемоа того *pukka sahib*, полковника Арбатнота.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Друга розмова з полковником Арбатнотом

Полковник Арбатнот був очевидно незадоволений викликом у вагон-ресторан на другу розмову. На його обличчі був погрозливий вираз, коли він сів та промовив:

— Що?

— Прошу мене пробачити за те, що викликаю вас удруге, — мовив Пуаро. — Та є ще деяка інформація, яку, я гадаю, ви можете нам надати.

— Невже? Я маю сумнів.

— Для початку, бачите цей йоржик для люльки?

— Так.

— Він не ваш?

— Не знаю. Я не ставлю на них особисті помітки.

— Чи вам відомо, полковнику Арбатнот, що ви є єдиним серед пасажирів вагона «Стамбул—Кале», хто курить люльку?

— У такому разі, він, можливо, — один із моїх.

— Ви знаєте, де його знайшли?

— Жодного поняття.

— Поряд із тілом вбитого чоловіка.

Брови полковника Арбатнота піднялися.

— Чи можете, полковнику Арбатнот, сказати нам, як він міг там опинитися?

— Якщо ви маєте на увазі, чи то я його там загубив, то — ні, не я.

— Чи заходили ви колись до купе містера Ретчетта?

— Я навіть ніколи з ним не спілкувався.

— Ви з ним ніколи не спілкувались і ви його не вбивали?

Брови полковника знову підскочили вгору, наче сардонічно.

— Якби я це зробив, то навряд чи повідомив би вас про цей факт. Проте я *не* вбивав цього чоловіка.

— Ах, гаразд, — пробурмотів Пуаро. — Це неважливо.

— Перепрошую?

— Я сказав, що це — неважливо.

— О! — Арбатнот мав приголомшений вигляд. Він неспокійно оглядав Пуаро.

— Бо, бачте, — продовжив маленький чоловічок, — йоржик не має великого значення. Я сам можу навести одинадцять прекрасних пояснень його наявності там.

Арбатнот витріщився на нього.

— Насправді я хотів вас побачити із зовсім іншого приводу, — не зупинявся Пуаро. — Міс Дебенгем, напевно, вам говорила, що я підслухав дещо сказане вам на станції Конья?

Арбатнот не відповідав.

— Вона сказала: «Не зараз. Коли все закінчиться. Коли все буде позаду». Чи знаєте ви, про що йдеться?

— Перепрошую, мсьє Пуаро, але я змушений відмовитись відповідати на це запитання.

— *Pourquoi?*

Полковник сказав напружено:

— Я порадив би вам запитати саму міс Дебенгем, про що йдеться.

— Я запитав.

— І вона відмовилась розповісти?

— Так.

— Тож, я гадаю, має бути цілковито зрозуміло, навіть для вас, що я не промовлю ні слова.

— Ви не виказуватимете секрету леді?

— Можна й так сказати, якщо вам це більше подобається.

— Міс Дебенгем сказала, що це стосується її особистих справ.

— То чому б не сприйняти це так, як є?

— Тому що, полковнику Арбатнот, міс Дебенгем можна назвати дуже підозрілою особою.

— Нонсенс, — промовив полковник із теплотою.

— Не нонсенс.

— У вас нічого на неї немає.

— А як щодо того, що міс Дебенгем була компаньйонкою-гувернанткою у домі Армстронгів у той час, коли викрали маленьку Дейзі Армстронг?

Запала хвилина мертвої тиші.

Пуаро злегка кивнув головою.

— Бачте, — мовив він, — ми знаємо більше, ніж ви думаєте. Якщо міс Дебенгем невинувата, то чому вона приховала цей факт? Чому вона сказала, що ніколи не була в Америці?

Полковник прочистив горло.

— Ви часом не помиляєтесь?

— Я не помиляюся. Чому міс Дебенгем збрехала мені?

Полковник Арбатнот знизав плечима.

— Краще запитайте в неї. Усе-таки, я думаю, ви помиляєтесь.

Пуаро голосно гукнув. З'явився офіціант із дальнього кінця вагона.

— Підіть запитайте англійську леді з купе № 11, чи вона не буде така ласкава прийти сюди.

— *Bien, Monsieur.*

Чоловік пішов. Четверо за столом сиділи мовчки. Обличчя полковника Арбатнота мало такий вигляд, наче було витесане з дерева: замкнуте та незворушне.

Офіціант повернувся.

— Дякую.

За хвилину чи дві у вагон-ресторан увійшла Мері Дебенгем.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Визначення особи Мері Дебенгем

На ній не було капелюшка. Вона високо тримала голову, наче кидаючи виклик. Відкинута з обличчя пасмо волосся, вигин ніздрів надавали схожості з галоном корабля, що хоробро занурюється в бурхливе море. У ту мить вона була прекрасна.

Вона перевела очі на Арбатнота на мить, лиш на мить.

Промовила до Пуаро:

— Ви хотіли мене бачити?

— Я хотів запитати вас, мадемуазель, чому ви вранці нас обманули.

— Обманула вас? Не знаю, про що ви говорите.

— Ви приховали той факт, що під час трагедії у сім'ї Армстронгів мешкали в їхньому будинку. Ви сказали мені, що ніколи не бували в Америці.

Він помітив, як вона здригнулась, проте опанувала себе.

— Так, — промовила вона. — Це правда.

— Ні, мадемуазель, це неправда.

— Ви мене неправильно зрозуміли. Я мала на увазі, що це правда, що я вас обманула.

— А, ви це визнаєте?

Її губи вигнулися в усмішку.

— Звичайно. Оскільки ви мене викрили.

— Ви хоча б чесні, мадемуазель.

— Мені більше нічого не залишається.

— Що ж, звичайно, правда. А тепер, мадемуазель, чи можна вас запитати, які у вас були причини для таких ухилянь?

— Мені здається, причини самі впадають у вічі, мсьє Пуаро?

— Не впадають у мої, мадемуазель.

Вона промовила тихим, розміреним голосом із твердою ноткою:

— Мені потрібно заробляти на життя.

— Ви маєте на увазі...

Вона підняла погляд і подивилась просто йому в обличчя.

— Ви багато знаєте про те, мсьє Пуаро, як важко знайти та втримати хорошу роботу? Ви гадаєте, дівчина, яку затримували у зв'язку із вбивством, чиє ім'я і, можливо, фотографії були надруковані в англійських газетах, — ви гадаєте, що якась порядна англійка середнього класу захотіла б, щоб ця дівчина стала гувернанткою для її дочок?

— Я не бачу, чому б ні, якщо вас ні в чому не звинуватили.

— О, звинувачення... не звинувачення грає роль, а публічність! Досі, мсьє Пуаро, я була успішною. Я обіймала

добре оплачувані й приємні посади. Я не збиралася ризикувати тим, чого досягла, якщо не вчинила нічого поганого.

— Хочу зауважити, мадемуазель, що мені про це судити, а не вам.

Вона стонула плечима.

— Наприклад, ви могли б мені допомогти із визначенням осіб.

— Що ви маєте на увазі?

— Це можливо, що ви не впізнали, мадемуазель, графиню Андрені, молодшу сестру місіс Армстронг, яку ви навчали у Нью-Йорку?

— Графиня Андрені? Ні. — Вони захитала головою. — Це може здатись вам дивним, але я її не впізнала. Вона ще не була дорослою, розумієте, коли я її знала. Це було понад три роки тому. Це правда, що графиня мені когось нагадувала, мене це бентежило. Та в неї був такий екзотичний вигляд, що я не побачила жодного зв'язку із маленькою американською школяркою. Це правда, що я лиш глянула на неї, коли заходила у вагон-ресторан. Я швидше звернула увагу на її одяг, ніж на її обличчя, — вона ледь помітно всмінулась, — як це роблять жінки! До того ж... Що ж, у мене були свої власні турботи.

— Ви не розкриєте мені свій секрет, мадемуазель? Голос Пуаро був дуже м'яким та переконливим.

Вона промовила дуже тихо:

— Я не можу... не можу.

І раптом, без попереджень, вона зірвалась, опустивши обличчя на витягнуті руки, — вона заридала, наче у неї зараз розірветься серце.

Полковник підхопився і незграбно став поряд із нею.
— Я... Погляньте...

Він зупинився і, повернувшись, визвірився на Пуаро:
— Я зламаю кожну кістку у вашому триклятому тілі, бридкий маленький нікчемо.

— Мсьє! — запротестував мсьє Бук.

Арбатнот обернувся до дівчини.

— Мері... Заради Бога...

Вона підскочила.

— Це нічого. Зі мною все гаразд. Я вам більше не потрібна, мсьє Пуаро? Якщо потребуватимете, то прийдіть, знайдіть мене. О, я виставила себе справжньою ідіоткою!

Вона поспішила з вагона. Арбатнот, перед тим як попрямувати слідом, ще раз напав на Пуаро:

— Міс Дебенгем не має нічого спільного з цією справою, нічого, чуєте мене? І якщо ви її засмучуватимете та турбуватимете, то матимете справу зі мною.

І пішов геть.

— Як добре поспостерігати за розлюченим англійцем, — сказав Пуаро. — Вони дуже кумедні. Що більше вони відчують емоцій, то менше стежать за мовою.

Але мсьє Бук не зацікавився емоційними реакціями англійців. На нього наплинуло захоплення своїм другом.

— *Mon cher, vous êtes épatant*, — прокричав він. — Ще один чудовий здогад. *C'est formidable*¹.

— Просто неймовірно, як ви додумуетесь до такого, — захоплено промовив доктор Константін.

— Цього разу це була не моя заслуга. Це був не здогад. Графиня Андрені майже розповіла мені.

— *Comment?*² Напевно ж ні?

— Пам'ятаєте, я запитував її про гувернантку чи компаньйонку? Я вже для себе вирішив, що *якщо* Мері Дебенгем була в цю справу вплутана, то вона мала б обіймати подібну посаду в домі.

— Так, але графиня Андрені описала зовсім іншу особу.

— Саме так. Високу, середнього віку, з рудим волоссям — власне, повну протилежність Мері Дебенгем, настільки, що на це важко не звернути увагу. Але їй потрібно було вигадати ім'я дуже швидко, і саме її підсвідома асоціація виказала її. Вона сказала «міс Фрібоді», як ви пам'ятаєте.

— Так?

— *Eh bien*, ви можете цього не знати, але в Лондоні була крамниця, що мала назву до недавнього часу «Дебенгем і Фрібоді». Тримаючи в голові прізвище Дебенгем, вона швидко хапається за ще одне, і перше, що спадає їй на думку, — це Фрібоді. Природно, що я одразу все зрозумів.

¹ Мій дорогий, ви — дивовижні... Це чудово (*фр.*).

² Як? (*фр.*)

- Ще одна брехня. Чому вона це зробила?
- Можливо, знову через відданість. Це все ускладнює.
- *Ma foi*, — жорстко промовив мсьє Бук. — Чи всі в цьому потягу брешуть?
- Це, — сказав Пуаро, — саме те, що ми скоро дізнаємось.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Подальші несподівані відкриття

- Мене вже нічого не здивує, — сказав мсьє Бук. — Нічого! Навіть якщо всі, хто є в потягу, доведуть, що вони жили в домі Армстронгів, — я зовсім не здивуюсь.
- Це дуже голосна заява, — мовив Пуаро. — Хочете поспостерігати, що ваш улюблений підозрюваний, італієць, розповість про себе?
- Ви зробите ще один із ваших славнозвісних здогадів?
- Саме так.
- Це справді надзвичайна справа, — вимовив Константін.
- Ні, це — найприродніша.
- Мсьє Бук замахав руками в комічній розпуці.
- Якщо ви це називаєте природним, *mon ami*...
- У нього забракло слів.
- На цей час Пуаро уже попросив офіціанта вагона-ресторану покликати Антоніо Фоскареллі.

В очах великого італійця проглядала тривога, коли він увійшов. Він кидав на всі боки нервові погляди, наче загнаний звір.

— Що вам потрібно? — сказав він. — Мені нічого вам сказати, чуєте — нічого! *Per Dio*¹... — Він грюкнув кулаком по столу.

— Так, у вас ще є що нам розповісти, — наполегливо мовив Пуаро. — Правду!

— Правду? — Він кинув занепокоєний погляд на Пуаро. Кудись щезла вся його впевненість та щирість.

— *Mais oui*. Можливо, я її вже знаю. Та якщо ви самі зізнаєтеся, це тільки стане вам на користь.

— Ви розмовляєте як американська поліція. «Визнайте вину», так вони кажуть... «Визнайте вину».

— О! То у вас є досвід спілкування із поліцією Нью-Йорка?

— Ні, ні, ніколи не було. Вони не довели нічого щодо мене, хоча й дуже старались.

Пуаро тихо проговорив:

— Це стосувалося справи Армстронгів, чи не так? Ви були водієм?

Його очі зустрілись із очима італійця. Великий чоловік раптом вибухнув. Він був наче пробита кулька.

— Якщо знаєте, то чому питаєте?

— Чому ви обманювали зранку?

¹ На Бога. (*итал.*)

— Через бізнес. До того ж, я не довіряю югославській поліції. Вони ненавидять італійців. Вони б не повелись зі мною справедливо.

— Можливо, вони навіть дуже справедливо повелись би із вами!

— Ні, ні, я не маю жодного стосунку до того, що сталося минулої ночі. Я не полишав свого купе. Той набурмосений англієць, він підтвердить. Це був не я, хто вбив ту свиню — того Ретчетта. Ви нічого не доведете проти мене.

Пуаро щось писав на уривку паперу. Він підвів очі та сказав тихо:

— Дуже добре. Ви можете йти.

Фоскареллі призупинився невпевнено.

— Ви ж розумієте, що не був я... що я не маю до цього жодного стосунку?

— Я сказав, ви можете йти.

— Це конспірація. Ви хочете мене підставити? Усе заради тієї свинюки, яка мала би потрапити на електричний стілець! І це ганьба, що він таки не потрапив. Якби це був я... якби мене заарештували...

— Та це були не ви. Ви не були причетні до викрадення дитини.

— Що ви намагаєтесь сказати? Адже ця малеча, вона була втіхою для всього дому. Тонію вона мене називала. І сідала в автомобіль, і робила вигляд, наче вона за кермом. Усі в будинку просто обожнювали її! Навіть поліція це розуміла. Ах, маленька красуня.

Його голос пом'якшав. На очах з'явилися сльози. Потім він різко розвернувся на одному місці й подався геть із вагона-ресторану.

— П'єтро, — покликав Пуаро офіціанта вагона-ресторану. — № 10 — шведська леді.

— *Bien, Monsieur.*

— Ще одна? — вигукнув мсьє Бук. — О ні, це неможливо. Я кажу вам — це неможливо.

— *Mon cher*, ми маємо знати. Навіть якщо в підсумку всі мали мотив для вбивства Ретчетта, ми маємо знати. Коли знатимемо все, то нарешті визначимо, раз і назавжди, чия провина.

— У мене голова закрутилась, — застогнав мсьє Бук.

Офіціант співчутливо супроводжував Грету Олссон. Вона гірко ридала.

Вона впала в крісло навпроти Пуаро й продовжувала плакати в хустинку.

— Не хвилюйтесь так, мадемуазель. Не хвилюйтесь. — Пуаро погладив її по плечу. — Лише кілька правдивих слів, і це все. Чи були ви тією нянею, що доглядала за маленькою Дейзі Армстронг?

— Це правда, правда, — ридала приголомшена жінка. — Ах, вона була просто ангелом, маленьким, милим, довірливим ангелом. Вона не знала нічого, окрім доброти та любові... А її забрав цей жахливий чоловік... Жорстоко з нею поведився... Бідна її мама... І ще одна крихітка, що так і не пожила. Вам не зрозуміти... Вам не знати... Якби ви були там, як була я... Якби ви бачили оту

страшну трагедію... Я повинна була сама розповісти вам правду вранці. Та мені було страшно... Страшно. Я була рада, що той злий чоловік мертвий, що він не зможе більше вбивати та катувати маленьких дітей. Ах! Я не можу говорити... У мене немає слів...

Вона заридала ще дужче.

Пуаро продовжував ніжно гладити її по плечу.

— Добре... Добре... Я розумію... Я розумію усе... Усе, я вам кажу. Я не ставитиму більше запитань. Досить того, що ви визнали те, що я знаю, і це є правдою. Кажу вам, я все розумію.

На той момент Грета Олссон, що вже не могла вимовити ні слова через ридання, підвелась і сліпо пішла до дверей. Коли вона до них дійшла, то там зіткнулась із чоловіком, що входив.

Це був камердинер, Мастерман.

Він підійшов просто до Пуаро й заговорив своїм звичним, тихим, неемоційним голосом.

— Сподіваюсь, я не втручаюся, сер. Я вирішив, що буде краще, якщо я одразу прийду та розповім усю правду, сер. Я був денщиком полковника Армстронга на війні, сер, а потім його камердинером у Нью-Йорку. Боюсь, я приховав цей факт сьогодні вранці. Це було дуже неправильно з мого боку, і я вирішив, що прийду та все виправлю. Але я сподіваюся, що ви, в жодному разі, не підозрюєте Тонію. Старий Тонію й мухи не вб'є. Я можу присягнутись, що він не залишав купе протягом усієї минулої ночі. Тож, бачите, він цього не міг зробити.

Тоніо, хоча й іноземець, та він дуже добре створіння, не такий, як ті жажливі італійці-вбивці, про яких багато пишуть.

Він замовк.

Пуаро поглянув на нього незворушно.

— Це все, що ви можете сказати?

— Це все, сер.

Він завмер, потім, оскільки Пуаро нічого не сказав, винувато кивнув і, мить провагавшись, залишив вагон-ресторан так само тихо і ненав'язливо, як і увійшов.

— Це, — промовив доктор Константін, — меншмовірно, ніж будь-який *roman policier*¹, який я читав.

— Згоден, — сказав мсьє Бук. — Доведено, що з дванадцяти пасажирів у тому вагоні дев'ять причетні до справи Армстронгів. Що ж далі, я б запитав? Чи, скоріш, хто далі?

— Я майже готовий відповісти на ваше запитання, — сказав Пуаро. — А ось і наш американський сищик, мсьє Гардман.

— Він також зізнаватиметься?

До того як Пуаро зміг відповісти, американець уже був біля їхнього столу. Він зиркнув на них пильним оком і, сідаючи, протягнув:

— Що коїться в цьому потягу? Якась божевільня, як на мене.

Пуаро блимнув очима до нього:

¹ Детективний роман (*фр.*).

— А ви самі впевнені, містере Гардман, що не були садівником у домі містера Армстронґа?

— У них не було саду, — прямо відповів містер Гардман.

— Чи дворецьким?

— У мене недостатньо вишукані манери для такого. Ні, у мене немає жодного зв'язку із сім'єю Армстронґів, та я починаю думати, що можу бути єдиним у цьому потягу, у кого його немає! Що ви на це скажете, я запитую? Що скажете?

— Це, звичайно, дуже дивує, — м'яко висловився Пуаро.

— *C'est rigolo*¹, — вибухнув мсьє Бук.

— Чи є у вас власні думки щодо цього злочину, мсьє Гардмане? — допитувався Пуаро.

— Ні, сер. Я здаюсь. Я не знаю, як із цим розібратись. Вони всі не могли взяти в цьому участь, та хто з них винний, я не знаю. Як ви до цього додумались, ось що я хочу знати?

— Я просто вгадав.

— То, повірте, ви дуже спритний вгадувач. Я всьому світу розповім, що ви спритний вгадувач.

Містер Гардман відхилився назад і захоплено споглядав Пуаро.

— Ви мене пробачте, — сказав він, — та дивлячись на вас, у це ніхто не повірив би. Я знімаю перед вами капелюха. Справді знімаю.

¹ Це дивно (*фр.*).

— Ви занадто люб'язні, мсьє Гардман.

— Зовсім ні. Мушу віддати вам належне.

— Усе одно, — сказав Пуаро, — проблема ще не до кінця вирішена. Чи можемо ми авторитетно заявити, що знаємо, хто вбив Ретчетта?

— Мене не враховуйте, — мовив містер Гардман. — Я взагалі нічого не заявляю. Я просто переповнений природним захопленням. Як щодо інших двох, про яких ви ще нічого не вгадували? Стара дама з Америки та по-коївка леді? Чи можна припустити, що вони єдині безвинні особи у цьому потягу?

— Хіба що, — сказав Пуаро, — ми зможемо додати їх до нашого невеличкого зібрання як, скажімо, прибиральницю і куховарку в господі Армстронгів.

— Що ж, ніщо у світі мене більше не здивує, — промовив містер Гардман з нотками тихої капітуляції. — Божевільня, уся ця справа — просто божевільня!

— Ах, *mon cher*, це був би занадто великий збіг, — висловився мсьє Бук. — Усі вони не можуть бути до цього причетні.

Пуаро глянув на нього.

— Ви не розумієте, — сказав він. — Ви нічого не розумієте. Скажіть мені, — продовжував Пуаро, — ви знаєте, хто вбив Ретчетта?

— А ви? — відбивався мсьє Бук.

Пуаро кивнув.

— О так, — сказав він. — Я знаю вже певний час. Усе настільки прозоро, що я дивуюсь, чому ви ще цього

не зрозуміли. — Він подивився на Гардмана і запитав: — А ви?

Детектив похитав головою. Він дивився на Пуаро зацікавлено.

— Я не знаю, — сказав він. — Я нічого не знаю. Хто з них?

Пуаро на хвилину замовк. Потім сказав:

— Будьте такі ласкаві, мсьє Гардмане, зберіть тут усіх. Існує два можливих розв'язання цієї справи. Я хочу їх обидва викласти перед вами всіма.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Пуаро пропонує два рішення

Пасажири заповнили вагон-ресторан та повсідалися за столами. На всіх обличчях був однаковий вираз — очікування, змішане зі страхом. Шведська леді досі плакала, й місіс Габбард її втішала:

— Ви маєте взяти себе в руки, дорогенька. Усе буде добре. Не втрачайте самоконтролю. Якщо один із нас — жахливий вбивця, ми добре знаємо, що це не ви. Тільки божевільний може так вважати. Сідайте сюди, а я буду поруч, і більше не хвилюйтесь.

Її голос притих, коли Пуаро підвівся.

Провідник спального вагона метушився у дверях.

— Ви дозволите мені залишитись, мсьє?

— Звичайно, Мішелю.

Пуаро прокашлявся.

— Мадам та мсьє, говоритиму англійською, оскільки, гадаю, ви нею трохи володієте. Ми тут зібралися, щоб розслідувати смерть Самюеля Едварда Ретчетта, він же Кассетті. Є два розв'язання щодо злочину. Я їх вам викладу, і попрошу мсьє Бука та доктора Константіна розсудити, яке з них правильне.

Тепер ви всі знаєте факти справи. Містер Ретчетт був знайдений зарізаним сьогодні вранці. Останній раз його бачили живим о 12:37 минулої ночі, коли він розмовляв із провідником спального вагона крізь двері. Годинник у кишені його піжами був знайдений сильно побитим, він зупинився о чверть на другу. Доктор Константін, який оглянув тіло, коли його знайшли, указав, що смерть настала між північчю та другою ночі. О дванадцятій тридцять, як нам усім відомо, потяг в'їхав у сніговий завал. Після цього *для будь-кого залишити потяг стало неможливим.*

Свідчення містера Гардмана, який є членом Детективного агентства Нью-Йорка (кілька голів обернулись до містера Гардмана), вказують на те, що ніхто не міг пройти повз його купе (№ 16, у самому кінці), непоміченим. Тому ми дійшли висновку, що вбивцю потрібно шукати посеред пасажирів одного вагона — «Стамбул—Кале». Це, так би мовити, *було* нашим припущенням.

— *Comment?* — вигукнув мсьє Бук, вражений.

— Та я вам представлю альтернативне припущення. Воно дуже просте. У містера Ретчетта був певний ворог,

котрого він побоювався. Він описав його містеру Гардману й сказав, що замах, якщо взагалі станеться, то, скоріш за все, буде скоєний на другу ніч після відбуття зі Стамбула.

А тепер, леді та джентльмени, я вам скажу, що містер Ретчетт знав набагато більше, ніж розповів. Ворог, як містер Ретчетт і очікував, приєднався до потяга в *Белграді чи, можливо, у Віньківцях*, крізь двері, що полковник Арбатнот та містер Макквін залишили відчиненими, коли вийшли на платформу. У нього був костюм провідника спального вагона, який він одягнув поверх свого звичайного одягу, і прохідний ключ, який дав йому змогу проникнути до купе містера Ретчетта, попри те що двері були замкненими. Містер Ретчетт перебував під впливом снодійного. Цей чоловік наніс йому ножове поранення із величезною люттю і залишив купе крізь сполучні двері, що вели до купе місіс Габбард...

— Саме так, — сказала місіс Габбард, киваючи головою.

— Він жбурляє використаний ним кинджал у сумку для туалетного приладдя місіс Габбард, проходячи повз неї. Потім він вислизає із купе і йде вздовж коридору. Він поспішно кидає уніформу у валізу в порожньому купе, і за кілька хвилин, одягнений у звичайний одяг, залишає потяг якраз перед тим, як він рушив. Знову використавши такий самий спосіб проникнення — двері поряд з вагоном-рестораном.

Усі ахнули.

— А як щодо годинника? — вимагав містер Гардман.

— Саме тут і є пояснення всьому. *Містер Ретчетт не перевів годинник на годину назад, як мав би зробити у Царіброді. Його годинник досі показував східноєвропейський час, що на годину уперед центральноєвропейського часу. Тоді було чверть по дванадцятій, коли містеру Ретчетту нанесли ножові поранення, а не чверть по першій.*

— Але воно абсурдне, це пояснення, — крикнув мсьє Бук. — Як щодо голосу, який було чути із купе за двадцять три хвилини до першої? Це був або голос Ретчетта, або убивці.

— Не обов'язково. Це міг би бути... ну... голос третьої особи. Того, хто пішов до Ретчетта поговорити й знайшов його мертвим. Він подзвонив у дзвінок, щоб закликати провідника, потім, як ви висловились, він занервував — злякався, що його звинуватять у злочині, і заговорив, вдаючи з себе Ретчетта.

— *C'est possible*¹, — неохоче зізнався мсьє Бук.

Пуаро глянув на місіс Габбард.

— Так, мадам, ви хотіли сказати?..

— Що ж, я не знаю, що я хотіла сказати. Ви гадаєте, я також забула перевести годинник?

— Ні, мадам. Я гадаю, що ви чули, як хтось проходив повз, але — підсвідомо; пізніше вам наснився страшний

¹ Це можливо (*фр.*).

сон про чоловіка у вашому купе і ви, прокинувшись, з переляку подзвонили до провідника.

— Гаразд, думаю, таке можливо, — визнала місіс Габбард.

Княгиня Драгомірова вдивлялась у Пуаро прямим поглядом.

— Як ви поясните свідчення моєї покоївки, мсьє?

— Дуже просто, мадам. Ваша покоївка упізнала хустинку, яку я їй показував. Та вона трохи невміло намагалася вас прикрити. Вона бачила того чоловіка, проте раніше, коли потяг зупинявся на станції Віньківці. Вона зробила вигляд, що зіштовхнулась із ним годиною пізніше, помилково гадаючи, що цим забезпечує вам залізне *алібі*.

— Ви про все подумали, мсьє. Я... я вами захоплююсь. Запала тиша.

Раптом усі аж підскочили, коли доктор Константін грюкнув кулаком по столу.

— Та ні, — сказав він. — Ні, ні й іще раз ні! Це пояснення не витримує жодної критики. У ньому не вистачає з дюжини дрібних пунктів. Злочин не був скоєним у такий спосіб, і мсьє Пуаро має це добре знати.

Пуаро кинув на нього уважний погляд.

— Зрозуміло, — мовив він, — що я маю вам надати моє друге розв'язання. Та не відмовляйтесь від цього так поспішно. Ви можете з ним погодитись пізніше.

Він знову повернувся до всіх інших.

— Існує ще одна можлива розв'язка цього злочину. Ось як я до неї дійшов.

Коли я прослухав усі свідчення, я відкинувся на спинку, заплющив очі та почав *думати*. Декотрі пункти здались мені вартими моєї уваги. Я виклав ці пункти моїм колегам. Деякі з них я сам для себе уже пояснив, такі як масна пляма у паспорті тощо. Я пройдуся по пунктах, котрі залишилися. Першим і найважливішим для мене було висловлювання мсьє Бука у вагоні-ресторані за обідом у перший день після відбуття зі Стамбула, а саме те, що компанія, яка тут зібралась, була дуже цікавою через свою різноманітність, представляючи всі класи та національності.

Я з ним погодився, та саме цей пункт не йшов мені з думки, я намагався уявити, де така компанія могла б зібратись за інших обставин. І моєю відповіддю було — лише в Америці. Лише в Америці господа може складатись із такої різноманітності національностей: водій — італієць, гувернантка — англійка, няня — шведка, покоївка — французенка і так далі. Це привело мене до моєї схеми «здогадів», тобто проб кожної особи на певну роль у драмі Армстронгів, так ніби продюсер проводив проби на виставу. Що ж, це дало надзвичайно цікаві та задовільні результати.

Я також перевірів у себе в голові свідчення кожного осібно з дуже цікавим результатом. Для початку візьмемо свідчення Макквіна. Перше моє опитування його було досить задовільним. Та на другому він загадково

висловився. Я розповідав йому про те, що ми знайшли записку, де згадувалася справа Армстронга. Він сказав: «Але ж...», потім замовк і продовжив: «Я мав на увазі... це було досить необачно з боку старого».

Та я відчував, що це не те, що він збирався сказати. *Припустімо, він хотів сказати: «Але ж вона згоріла!»* Значить, Макквін знав про записку і про те, що вона була спалена, іншими словами — він був або вбивцею, або співучасником вбивці. Дуже добре.

А ще й камердинер. Він сказав, що його господар мав за звичку приймати снодійне, коли подорожував потягом. Це може бути правдою, але *чи прийняв би Ретчетт снодійне минулої ночі?* Автоматична зброя у нього під подушкою вказує на те, що таке твердження було неправильним. Будь-яка наркотична речовина, яку він вжив, йому дали без його відома. Та хто? Вочевидь, Макквін чи камердинер.

А зараз ми прийшли до показів містера Гардмана. Я вірю в усе, що він розповів про посвідчення своєї особи, та коли справа дійшла до методів, які він застосував для охорони містера Ретчетта, його розповідь була не більше й не менше, ніж абсурдною. Єдиний ефективний спосіб захистити Ретчетта — це, власне, провести ніч у його купе або в якомусь місці, звідки можна спостерігати за входом. Єдине, на що ці свідчення прямо вказали, це на те, що хтось із *будь-якої іншої частини потягу не зміг би вбити Ретчетта*. Це чітко виділило вагон «Стамбул—Кале». Це здалось мені дуже цікавим

і незрозумілим фактом, і я відклав його, щоб пізніше обдумати.

Ви, напевно, усі знаєте вже про ті слова, що я підслухав у розмові міс Дебенгем і полковника Арбатнота. Найцікавішим було те, що полковник Арбатнот назвав її «Мері», що вказувало на близькі стосунки. Та полковник мав би зустріти її лише кілька днів тому, і я знаю англійців таких, як полковник. Навіть якби він закохався в молоду леді з першого погляду, його підхід був би повільним та благопристойним, зовсім не поспішним. Тому я дійшов висновку, що полковник Арбатнот і міс Дебенгем були насправді добре знайомі, однак, з якоїсь причини, вдавали, що незнайомі між собою. Іншим невеличким пунктом було те, що міс Дебенгем була добре обізнана з терміном «міжнародний» щодо телефонних дзвінків. Проте міс Дебенгем сказала мені, що ніколи не була у Штатах.

Переїдемо до наступного свідка. Місіс Габбард розповіла нам, що, лежачи в ліжку, не могла бачити, чи суміжні двері були замкнені, чи ні, і тому попросила міс Олссон піти перевірити. А тепер, хоча її свідчення були б абсолютно правдивими, якщо б вона займала купе з номерами 2, 4, 12 чи будь-якими *парними*, де засув просто під ручкою дверей, але під *непарними* номерами, такі як номер 3, засув *над* ручкою дверей і не міг бути прикритий сумкою для туалетного приладдя. Я був змушений дійти висновку, що місіс Габбард вигадала випадок, якого насправді не було.

Дозвольте мені також сказати кілька слів про *час*. Для мене надзвичайно цікавим пунктом було саме те, де знайдено поламаний годинник — у кишені піжами Ретчетта, надзвичайно незручне і неправдоподібне місце для годинника, особливо якщо є спеціальний «гак» для годинників біля узголів'я ліжка. Тому я упевнений, що годинник був спеціально покладений у кишеню і підроблений. Тож злочин не був скоєний о чверть по першій.

То чи він був скоєний раніше? За двадцять три хвилини до першої, щоб бути точним? Мій друг мсьє Бук ставав на захист цієї теорії, мотивуючи тим, що мене розбудив голосний крик. Але, якщо Ретчетт перебував під сильним медикаментозним впливом, *він би не закричав*. Якби він міг кричати, він би боровся, щоб захистити себе, проте не було жодних ознак боротьби.

Я пам'ятаю, що Макквін звертав увагу, і не раз, а двічі (другий раз досить грубо), на те, що Ретчетт не розмовляв французькою. Я дійшов висновку, що вся ця справа за двадцять три хвилини до першої — це комедія, розіграна спеціально для мене! Усі могли розгадати той трюк із годинником — він досить поширений у детективних романах. Вони припустили, що я також його розгадаю і, покладаючись на власну геніальність, припушу також, що, оскільки Ретчетт не розмовляв французькою, то голос, який я чув за двадцять три хвилини до першої, був не його і Ретчетт мав бути уже мертвий. Та я впевнений, що за двадцять три хвилини

до першої Ретчетт досі спав своїм медикаментозним сном.

Але той спосіб спрацював! Я відчинив двері та визирнув. Я, власне, почув фразу французькою. І якби я був таким неймовірно недолугим, що не зрозумів би значимості тієї фрази, мою увагу на це звернули б навмисно. Якщо потрібно було б, то Макквін зробив би це відкрито. Він міг сказати: «Перепрошую, мсьє Пуаро, *але то не міг бути Ретчетт, той, кого ви чули*. Він не розмовляє французькою».

— Тож який був справжній час злочину? І хто вбивця?

— На мою думку, і це лише думка, Ретчетта вбили ближче до другої години, найпізніший час, який лікар вказав як можливий.

— А щодо того, хто вбивця...

Він замовк, дивлячись на своїх слухачів. Він не міг поскаржитись на нестачу уваги. Усі очі були спрямовані на нього. У такій тиші можна було б почути, як падає шпилька.

Він продовжив повільно:

— Мене особливо вразило те, що надзвичайно важко довести вину будь-кого у цьому потягу, і ще дуже цікавий збіг у тому, що підтвердження алібі щоразу надходило від «малоймовірної» особи. Так, містер Макквін і полковник Арбатнот надали алібі один одному — двоє людей, які навряд чи колись були знайомі. Те ж саме трапилось із англійським камердинером та італійцем, із шведською леді та англійською дівчиною.

І я собі сказав: «Це надзвичайно, вони *всі* не можуть бути причетні!»

І тоді, мсьє, я побачив світло. Вони *всі* були причетні. Бо щоб стільки людей, пов'язаних зі справою Армстронгів, подорожували одним потягом за збігом обставин — це те що мало ймовірно, а просто *неможливо*. Це не могла бути випадковість, це був *задум*. Я пам'ятаю вислів полковника Арбатнота про суд присяжних. Присяжних має бути дванадцять... було дванадцять пасажирів... Ретчетту було завдано дванадцять ножових ударів. І ще одна річ, що не давала мені спокою: незвичне скупчення людей, що подорожували у вагоні «Стамбул — Кале» в цю пору року, має пояснення.

Ретчетт утік від справедливості в Америці. І немає сумнівів у його вині. Я уявив самопроголошений суд присяжних, які винесли йому смертний вирок, і які, через безвихідь, змушені були самі його стратити. І одразу за такого припущення вся справа прийшла в абсолютний порядок.

Я бачив це як ідеальну мозаїку, кожна особа грала відведену роль. Усе було організовано так, що якби підозра впала на когось одного, то всі інші виправдали б звинуваченого і заплутують усю справу. Свідчення Гардмана були потрібні в тому разі, якщо хтось ззовні стане підозрюваним і не зуміє довести алібі. Пасажири вагона «Стамбул» були в безпеці. Кожна подробиця їхніх свідчень була похвилинно підготовлена заздалегідь. Уся затія була хитро спланованою головоломкою, організова-

ною в такий спосіб, що кожна нова деталь, що виходила назовні, робила кінцевий висновок усе складнішим. Як зазначив мій друг мсьє Бук, ця справа видається фантастично неможливою! Саме так це враження можна висловити.

Чи такий висновок мав пояснення? Так, мав. Природа ран була такою: кожну наносила інша особа. Фальшиві листи з погрозами, а фальшиві вони тому, що не були правдоподібними, — створені лиш як доказ. (Без сумніву, були й справжні листи, які попереджували Ретчетта про його долю, але вони були знищені Макквіном і замінені фальшивими.) А ще та розповідь Гардмана про те, як його до себе закликав Ретчетт, що є, звичайно, брехнею від початку до кінця, і опис загадкового «маленького темноволосого чоловіка з жіночим голосом», який є дуже зручний, бо не кидає тінь на жодного з провідників спального вагона й рівноцінно може бути застосованим як до чоловіків, так і до жінок.

Сама ідея ножових ударів є дуже цікавою, проте, якщо задуматись, ніщо не може відповідати обставинам настільки ідеально. Кинджал був зброєю, яку може використати хт завгодно — і слабкі, і сильні, до того ж вона безшумна. Я гадаю, хоча можу помилятись, що кожен з них заходив у затемнене купе Ретчетта через купе місіс Габбард і наносив удари! Вони самі ніколи не дізнаються, який саме удар його вбив.

Останній лист, який Ретчетт, напевно, знайшов у себе на подушці, було ретельно спалено. Без жодних

доказів, що вказували б на справу Армстронгів, не було б жодної причини підозрювати пасажирів цього потягу. Усе б скинули на роботу «ззовні», до того ж один чи навіть кілька пасажирів могли б насправді побачити «маленького темноволосого чоловіка з жіночим голосом», що залишав потяг у Броді.

Я точно не знаю, що саме трапилось, коли конспіратори виявили, що ця частина плану стала неможливою через аварію. Можу собі уявити, що відбулась термінова нарада і вони вирішили таки не відступати від задуманого. Було зрозуміло, що тепер кожен із пасажирів потрапляє під підозру, та це, напевно, передбачалось, і вони знали, що робити. Єдине, що можна було зробити — це заплутати справу ще більше. Дві так звані «підказки» були підкинуті до купе покійника: одна кидала тінь на полковника Арбатнота (у якого було найміцніше алібі й зв'язок якого із сім'єю Армстронгів було найважче довести), і друга — хустинка, компрометувала княгиню Драгомірову, яка завдяки своєму соціальному становищу, слабкому фізичному стану й алібі, що надали їй покоївка та провідник, була в неприступній позиції. Щоб далі заплутати справу, була використана «обманка» — загадкова жінка в яскраво-червоному кімоно. І знову саме я став свідком існування такої жінки. Тоді погрюкали в мої двері. Я підвівся та визирнув — і побачив яскраво-червоне кімоно, що зникало в глибині. Такі відповідальні люди, як провідник, міс Дебенгем і Макквін також її бачили. На мою думку, саме хтось із хорошим

почуттям гумору розважливо поклав яскраво-червоне кімоно в мою валізу, доки я опитував людей у вагоні-ресторані. Звідки ця річ взялась, я не знаю. Я маю підозру, що вона належала графині Андрені, оскільки її багаж складався із шифонових неглиже, таких вишуканих, що вони швидше нагадували вечірні сукні, ніж халатики.

Коли Макквін згодом дізнався, що лист, який так ретельно був спалений, частково уникнув знищення і що саме слово «Армстронг» залишилось неушкодженим, він, напевно, відразу розповів це всім іншим. На ту хвилину графиня Андрені, виявилось, перебувала під загрозою, і її чоловік вжив заходів, щоб підмінити паспорт. І тут їм не пощастило вдруге!

Вони всі до одного вирішили заперечувати будь-який зв'язок із родиною Армстронгів. Їм було добре відомо, що в мене немає наразі способу докопатися до правди, і що я не підійматиму цього питання, якщо не запідозрю якусь одну певну особу.

Тепер у мене був ще один пункт, який я мав узяти до уваги. Якщо припускати, що моя теорія злочину була правильною, а я вірю, що вона *має* бути правильною, то, вочевидь, сам провідник спального вагона мав бути причетний до задуму. Та в такому разі — у нас тринадцять осіб, а не дванадцять. Замість звичайної формули «Із певної кількості людей одна особа винна» переді мною постала проблема, що з тринадцяти людей лише одна особа була невинною. Хто ж був тією особою?

Я дійшов дуже дивного висновку. Я зрозумів, що у злочині не брала участі особа, яка логічно найімовірніше могла його вчинити. Я маю на увазі графиню Андрені. Я був вражений, із якою щирістю граф присягався своєю честю, що його дружина не залишала купе. Я вирішив, що граф Андрені зайняв, так би мовити, місце своєї дружини.

Якщо так, то П'єр Мішель, безумовно, був одним із дванадцяти. Та чим пояснити його співучасть? Він порядний чоловік, який працював на компанію багато років, і він не та людина, яку можна підкупити, щоб посприяти злочину. Отже, П'єр Мішель був причетний до справи Армстронгів. Але це здається надто неможливим. Тоді я згадав, що загибла дитяча покоївка була французенка. Припустимо, що нещасна дівчина була дочкою П'єра Мішеля. Це б усе пояснювало, це також би пояснювало, чому саме це місце було вибране для злочину. Чи був ще хтось, чия роль у цій драмі була незрозумілою? Полковник Арбатнот, я гадаю, був другом Армстронгів. Вони, напевно, були разом на війні. Покоївка, Гільдегарда Шмідт, — можу вгадати її місце в господі Армстронгів. Я, можливо, занадто люблю попоїсти та інстинктивно відчуваю хорошого кухаря. Я підготував для неї пастку, і вона в неї втрапила. Я сказав, що знаю, що вона дуже хороша куховарка. Вона відповіла: «Так, авжеж, усі мої леді так казали». Та коли ви працюєте покоївкою, ваші працедавці рідко отримують шанс дізнатися, хороший чи поганий ви кухар.

А ще був Гардман. Здавалося, він ніяк не причетний до родини Армстронгів. Я лише можу припускати, що він був закоханий у дівчину з Франції. Я поговорив із ним про привабливість іноземних жінок і знову отримав реакцію, на яку розраховував. Несподівані сльози з'явилися у нього на очах, а він просто вдав, що засліплений снігом.

Залишається місіс Габбард. Тож місіс Габбард, дозвольте сказати, грала найважливішу роль у цій драмі. Займаючи купе, суміжне із купе Ретчетта, вона була найбільш відкрита до підозр, ніж будь-хто інший. За обставинами, що склались, вона не мала алібі, на яке могла покластись. Щоб зіграти роль, яку вона зіграла, — надзвичайно природна, трішки смішна американська любляча матуся, — потрібен був митець. Але ж існував митець, що мав стосунок до родини Армстронгів — мати місіс Армстронг, Лінда Арден, акторка...

Він зупинився.

Тоді м'яким, насиченим, мрійливим голосом, зовсім несхожим на той, яким вона говорила протягом усєї подорожі, місіс Габбард промовила:

— Мені завжди подобались комедійні ролі.

Вона продовжила мрійливо:

— Помилка щодо сумки для туалетного приладдя була нерозумною. Це доводить, що потрібно добре репетирувати. Ми випробовували ситуацію про відхід, та, напевно, я тоді була в купе з парним номером. Я й не подумала, що замки можуть бути в різних місцях.

Вона трохи заворушилась на місці та глянула просто на Пуаро.

— Ви все знаєте, мсьє Пуаро. Ви — надзвичайна людина. Та навіть ви не можете собі уявити, яким жахливим був той день у Нью-Йорку. Я божеволіла від горя, а також уся прислуга, і полковник Арбатнот теж там був. Він був найкращим другом Джона Армстронга.

— Він урятував мені життя на війні, — сказав Арбатнот.

— Ми вирішили одразу на місці, — можливо, ми і з'їхали з глузду, не знаю, — що смертна кара, якої Кассетті уник, повинна бути виконана. Нас було дванадцять, або, точніше, одинадцять — батько Сюзанн тоді перебував у Франції, звичайно. Спершу ми думали тягнути жереб, щодо того хто це зробить, та в результаті схилились до цього способу. Його запропонував водій, Антонію. Мері попрацювала над подробицями пізніше, разом із Гектором Макквіном. Він завжди обожнював Соню, мою дочку, і саме він пояснив нам, як саме гроші Кассетті витягли його.

Багато часу пішло, щоб удосконалити наш план. Нам спочатку потрібно було знайти Ретчетта. Гардману нарешті це вдалося. Потім ми змушені були спробувати влаштувати Мастермана та Гектора до нього на роботу, або хоча б одного з них. Що ж, нам і це вдалося. Потім ми порадилися із батьком Сюзанн. Полковник Арбатнот наполягав, щоб нас було дванадцять. Йому це здавалось більш упорядкованим. Йому не подобалась ідея про но-

жові поранення, та він згодився, що це вирішує більшість наших проблем. Що ж, батько Сюзанн бажав також узяти участь. Сюзанн була його єдиною дитиною. Він дізнався від Гектора, що Ретчетт повертатиметься зі Сходу Східним експресом раніше чи пізніше. У той час, коли П'єр Мішель, власне, працював у цьому потягу, шанс був занадто хорошим, щоб його прогавити. До того ж це був хороший спосіб не допустити звинувачення сторонніх осіб.

Чоловік моєї дочки мав про це все знати, звичайно, і він наполіг, що він теж перебуватиме в потягу з нею. Гектор влаштував так, щоб Ретчетт вибрав потрібний нам день для своєї подорожі, коли чергуватиме Мішель. Ми планували зайняти всі купе у вагоні «Стамбул—Кале», та, на жаль, нам це не вдалося. Одне зарезервував директор компанії заздалегідь. Містер Гарріс, звичайно, був міфом. Але було б дуже незручно, щоб у купе Гектора перебував якийсь незнайомец. І тут, в останню хвилину, з'явилися *ви...*

Вона замовкла.

— Ось так, — промовила вона. — Вам усе відомо, мсьє Пуаро. Що ви з цим робитимете? Якщо це все впливе на поверхню, чи не змогли б ви покласти усю вину на мене одну? Я б із великим бажанням вдарила ножом цього чоловіка дванадцять разів. Він відповідальний не лише за смерть моєї дочки та її дитини, а й за смерть іншої дитини, яка зараз могла б бути жива і щаслива. Більше цього. Були й інші діти, до Дейзі, могли б

бути інші у майбутньому. Суспільство його осудило; ми лише виконали вирок. Та немає потреби втягувати в це інших. Усі ці вірні душі... і бідний Мішель... і Мері з полковником Арбатнотом — вони кохають одне одного...

Її прекрасний голос лунав поміж людей, глибокий, емоційний, сердечний голос, що захоплював стількох глядачів у Нью-Йорку.

Пуаро глянув на свого друга.

— Ви — директор компанії, мсьє Бук, — мовив він. — Що скажете?

Мсьє Бук прокашлявся.

— На мою думку, мсьє Пуаро, перша теорія, яку ви виклали, була правильна, однозначно. Я пропоную саме такий висновок надати югославській поліції, коли ми прибудемо. Ви згодні, докторе?

— Звичайно, згоден, — сказав доктор Константін. — Щодо медичних показань, я думаю, що я... зробив одне чи два надто фантастичних припущення.

— Тоді, — промовив Пуаро, — виклавши вам свої висновки, маю честь завершити розслідування цієї справи...

ЗМІСТ

Частина перша

Факти

<i>Розділ перший.</i> Важливий пасажир у Таврському експресі	9
<i>Розділ другий.</i> У готелі «Токатліан»	20
<i>Розділ третій.</i> Пуаро відмовляється від справи	30
<i>Розділ четвертий.</i> Крик посеред ночі	39
<i>Розділ п'ятий.</i> Злочин	44
<i>Розділ шостий.</i> Жінка?	59
<i>Розділ сьомий.</i> Тіло.	68
<i>Розділ восьмий.</i> Викрадення у сім'ї Армстронгів	80

Частина друга

Свідчення

<i>Розділ перший.</i> Свідчення провідника спального вагона	87
<i>Розділ другий.</i> Свідчення секретаря	93
<i>Розділ третій.</i> Свідчення камердинера	99
<i>Розділ четвертий.</i> Свідчення американської леді	105
<i>Розділ п'ятий.</i> Свідчення шведської леді	115
<i>Розділ шостий.</i> Свідчення російської княгині	121
<i>Розділ сьомий.</i> Свідчення графа й графині Андрені.	129
<i>Розділ восьмий.</i> Свідчення полковника Арбатнота	135

<i>Розділ дев'ятий.</i> Свідчення містера Гардмана..	145
<i>Розділ десятий.</i> Свідчення італійця.	154
<i>Розділ одинадцятий.</i> Свідчення міс Дебенгем.	158
<i>Розділ дванадцятий.</i> Свідчення покоївки-німкені.	164
<i>Розділ тринадцятий.</i> Підсумки свідчень пасажирів	171
<i>Розділ чотирнадцятий.</i> Огляд знаряддя вбивства	180
<i>Розділ п'ятнадцятий.</i> Огляд багажу пасажирів	189

Частина третя

Еркюль Пуаро сідає та розмірковує

<i>Розділ перший.</i> Хто з них?..	211
<i>Розділ другий.</i> Десять запитань..	219
<i>Розділ третій.</i> Певні пункти для роздумів..	226
<i>Розділ четвертий.</i> Масна пляма на угорському паспорті	236
<i>Розділ п'ятий.</i> Ім'я княгині Драгомірової.	243
<i>Розділ шостий.</i> Друга розмова з полковником Арбатнотом	249
<i>Розділ сьомий.</i> Визначення особи Мері Дебенгем	253
<i>Розділ восьмий.</i> Подальші несподівані відкриття	258
<i>Розділ дев'ятий.</i> Пуаро пропонує два рішення.	266

Літературно-художнє видання

КРИСТІ Аґата
Вбивство у «Східному експресі»
Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *К. В. Озерова*
Редактор *Г. В. Пагутяк*
Художній редактор *А. В. Ачкасова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. Л. Дмитренко*

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua

- у мережі фірмових магазинів див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@bookclub.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Крісті А.

К82 Вбивство у «Східному експресі»: роман / Арата Крісті ; пер. з англ. Н. Хаєцької. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 288 с.
ISBN 978-617-12-3996-8 (PDF)

Бельгійський детектив Еркюль Пуаро мусить терміново виїхати зі Стамбула до Англії, але вільних місць у «Східному експресі» вже немає. Його виручає давній друг мсьє Бук, власник компанії, котрій належить поїзд. Зранку за сніданком детектив помічає, що пасажир поїзда — люди різних національностей, які випадково опинилися в одному вагоні. Американець Ретчетт, що видається Пуаро надто підозрілим, просить детектива стати його охоронцем. Але той відмовляється. Уночі Пуаро весь час будитимуть різні звуки й стукоти, а потім настане тиша — через снігові замети поїзд зупинився десь в Югославії, пасажир в напруженні, а дивний містер Ретчетт лежить мертвим у своєму купе... Детектив Пуаро береться до розслідування.

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)